

Tautosakos aruode

Lietvių literatūros ir tautosakos instituto direktoriaus pavaduotoja
Bronė STUNDŽIENĖ bei Sakytinės tautosakos skyriaus vadovė
Nijolė LAURINKIENĖ, klausinėjamos Liudviko GIEDRAIČIO,
pasakoja apie tautosakininkų darbus ir būklę.

L. G. Šnekėsim tik apie Lietvių literatūros ir tautosakos instituto tautosakininkų kamarėlę. Ją bei Lietvių kalbos institutą linkęs laikyti dviem švenčiausiomis vietomis Lietuvoj, o kaip Jūs pačios įvardinat savo ištaigos paskirtį?

B. S. Manyčiau, jos pirmoji privilegija – dabarties mokslo lygiu tirti autentiško ir šiuolaikinio folkloro tradiciją, kaupti tautosakos fondą.

N. L. Ir, be abejo, niekad nepamiršti, kad tautosaka – nacionalinės kultūros pamatas, kad puoselėjant ją siekiama išlaikyti tautos dvasinių pamatą.

L. G. Ką, jūsų supratimu, ištaiga turėtų svarbų svarbiausia nuveikti, kad, užplūdus kokiai negerovei, nebebūtų taip bevitiskai skaudūs praradimai?

B. S. Pirmiausia tuos tautosakos turtus, kuriuos turim sukaupę, būtina kiek įmanoma autentiškiai antriniu būdu grąžinti visuomenei – šaltinių publikacijomis su komentariais, šiuolaikiniai apibendrinimais.

L. G. Gyvenam vertybių perkainojimo, perknisimo, gal net sumaišymo su purvu metą. Ar ir tautosakininkai savo kamarėlę tai jaučia?

B. S. Be abejo. „A, – dažnai pasakoma, – čia tik folkloras“. Suprask: „Seniena, mitai...“ Jaučiamas ir nuolatinis persergėjimas, esą esam tarsi atsilikę, žiūrim tik atgal, mums terūpi anksčesių epochų pasiekimai, pasaulėjauta. Kai kas net prikiša, kaip galima būti tokiu nešiuolaikiniu žmogum!

L. G. Retrogradai?

B. S. Taip. Pasaulis nuėjės toli, o mes...

Pastaba: čia į kabinetą jėgo keli draudimo agentai ir, neatsklausę, ar jie mums reikalingi, B. Stundžienės žodžius užbėrė daugybe savujų žodžių: apie privalumus gyvenant apsidraudus... – L. G.

N. L. Antra vertus, šiandien ir apskritai mokslas, jaučiam, vertinamas ne taip, kaip derėtų. Ačiū Dievui, vis tiek turim daug jaunu žmonių, priglūdusių prie raštų, archyvuose – prie tautosakos tekstu, rengančiu jų publikacijas. Tai suteikia vilčių, kad ir jaunoji karta išlaikys mūsų instituciją.

L. G. Šiandien labai madinga vertinti save Vakarų mesteliais. Esą visa, kas ten, tai gerai, o čia – atsilikimas. Kokie vėjai pas jus iš ten?

B. S. Mano galva, esama labai daug sričių, kur turėtų būt žiūrima atvirkščiai. Tradicinės kultūros srity, – visas Rytų Europos regionas, – tikrai ne mes turim žvilgčioti į Vakarus. Kad ir ta pati Amerika su savo itin savita folkloro samprata. Prieš porą metų pas mus lankėsi gana garsus folkloristas iš Pensilvanijos (JAV) Dan Ben-Amos. Skaitė paskaitas. Susipažinės su mūsų darbais, prasitarė esą akivaizdu, kad folkloristika kaip mokslas keliasi į Rytus. Nes Vakaruose, Amerikoje tiriamos tik

folklorizmo apraiškos, bandoma ieškoti tik reminiscencijų... Tai- gi mums derėtų turėt labai aiškią – orią – poziciją.

L. G. Kaip tautosakos skyriuose formuojamos mokslinių darbų temos? Ar tai klostosi stichiškai, kiekvienas mokslininkas atsineša savo temą, ar...?

B. S. Pirmiausia institutas turi vadinamąją mokslo strategiją, aiškų pagrindinių tyrimo srčių išdėstymą artimiausiam penkmečiui. Čia turimas omeny ir fundamentalus, ir taikomasis mokslas, ir taikomoji veikla. Tai mums truputį primesta ir iš „viršaus“. Bet mes džiaugiamės, kad yra pakankamai stiprių mokslininkų, kurie gali plėtoti mokslinę veiklą pagal individualias temas, rašyti monografijas, studijas.

N. L. Institutas turi savo doktorantūrą. Dabar joje 11 žmonių. Bandoma numatyti ir tyrinėjimų temas. Pernai buvo apgintos net septynios disertacijos. Ir dauguma, kaip iprasta, apie dainuojamąją tautosaką.

L. G. Kodėl būtent taip?

N. L. Gal todėl, kad ir didžiąjų rankraštyno dalį sudaro dainuojamoji tautosaka. Antra vertus, manyčiau, tai liudija mūsų nepakankamą sugerbėjimą numatyti, kokioms sritims ir kiek specialistų reikia. Jau aiškiai jaučiam pasakojamosios tautosakos, ypač pasakų, tyrinėjimo stygių, reikėtų kiek atsigrežt ir į šiuolaikinį folklorą, daug esama visai nepaliestų žanrų. Todėl ateityje ketiname skelbtį gal ir tikslinę doktorantūrą, tam tikras temas, kurias tyrinėti galės pretenduoti kandidatai.

B. S. O šiaip instituto siekiamybė, kad kiekvienas darbuotojas vos ne 75 proc. savo veikla prisidėtų prie tokio darbo, kurio neįmanoma atlikti vienam. Mano galva, institutas pirmiausia tam ir reikalingas, kad čia būtų parengti tie darbai, kuriuos tegali atlikti profesionalų kolektivai: eina Dainynas, rengiami pasakojamosios tautosakos, patarių išsamūs, itin svarbūs leidiniai, kurių kiekvienam tomui parengti reikia mažiausiai penkerių metų kolektyvinio profesionalaus darbo. Antra vertus, be abejonės, yra ir nuolatinė siekiamybė, kad atsirastų pajėgių mokslininkų, sekmingai plėtojančių ir grynaį, fundamentalųjį mokslą.

L. G. Gal išsamiau aptartumėt tuos tris Jūsų minėtus svarbiausius „rūpestėlius“? Tarybiniais laikais teko girdėti pasiskymą, esą jei Dainynas ir toliau bus rengiamas tokia sparta, jo visų tomų išleidimas užtruks 50 metų. Kokia padėtis dabar?

B. S. O! Tai mūsų skaudžioji vieta. Tačiau Lietvių dainyną iprasta lyginti su Lietvių kalbos akademiniu žodynu, todėl ji rengiant negali būti neatsakingos skubos. Metelių, ko gero, dar prieikis... Juolab kad esam tik įsibėgėję: netrukus pasirodysiantis šešioliktas tomas tebus nebent pusė, o pirmieji tomai jau „laukia“ papildymo... Norėtusi, kad darbas eitų greičiau, praėjusį dešimtmetį buvom įspareigojė beveik kasmet parengti po tomą, bet netrukus pajutom, kad per didelę našta mus

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto tautosakininkai. Iš kairės: Vita Ivanauskaitė, Vilma Daugirdaitė, Jurgita Usaitytė, Edmundė Vengrytė, Bronė Stundžienė, Andžela Jakubynienė, Eligija Garšvienė. Antro eilėj iš kairės: Kazys Grigas, Leonardas Sauka, Vitas Agurkis, Rita Repšienė, Povilas Krikščiūnas, Danutė Gilėlasevičienė. Ramūno Virkučio nuotrauka. 2002 m.

prislėgė. Juk tai ne rinktinė, kur reikia tik sudėti reikiamas dainas, čia turi atsiplindėti ir variantų struktūra, versijos, kad matytuši, sakytum, dainų išklotinė. Tad nesivadovaujame vadina-mojo gero, gražaus kūrinio motyvais, Dainyne turi teisę gyvuo-ti viskas, ką turime, ką išsaugojo šiuolaikinė tradicija. Tai gero-kai apsunkina darbą. Turime atsižvelgti į daugybę kriterijų. Skel-biamą jokiu būdu ne „grietinėlė“. Šaltiniai tuo ir skiriasi nuo antologijų, į kurias stengiamasi atrinkti tik kas geriausia, ver-tingiausia. Cia turi atsiplindėti nuosekliai tradicija, kūrinio isto-rija: trumpėjimas, motyvų kaita, raida, sunykimas ir pan. Sten-giamės pateikti pjūvį, vaizdą su visom teigiamom ir neigiamom savybėm, bet jokiu būdu ne rinktinę. Tai akademiniės šaltinių publikacijos.

L. G. Visam laikui...

B. S. Būtent! Ir dar: nuo šių metų bandysime, kad kiekvie-nas Dainyno tomas turėtų ir populiaruji variantą – apie šimto dainų rinkinuką su kompaktine plokštele. Tai bus pritaikyta va-dinamajai kasdienei vartosenai. Norime grižti ir prie anks-testinių tomų, parengti iš jų bent jau kompaktines plokšteles.

L. G. Norit „eiti į visuomenę“...

B. S. Tikrai! Kad nereiktų pirkti storos akademinių tomų...

N. L. Antra vertus, būtina, kad mūsų leidiniai nebūtų pro-vincialūs, kad pasiekėtų pasaulio mokslininkus, būtų visokeriopai reikšmingi. Juk tautosaka – įvairiausios informacijos lobynas, do-minantis senosios kultūros tyrinėtojus. Todėl norėtume tautosa-kos tekstuose pateikti ir užsienio kalbomis: dainų anotacijas bandom

pateikti vokiškai, patarlių ir priežodžių pamatinius tekstu – ru-siškai ir vokiškai. Gerai būtų pasakoamosios tautosakos leidi-nio tekstuose pateikti ir užsienio kalbomis. Bet tam prieiktu daugiau išlaidų, tomai pasidarytų dvigubai storesni. Tad manom, gal surasim išeitį parengdami bent antologijas anglų ar kitomis kal-bomis. Atrodo, kad jos tikrai turėtų paklausą. Pavyzdžiu, rusų mokslininkai jau dabar domisi, kada išeis mūsų užkalbėjimų lei-dinys, norėtų, kad tekstai būtų pateikti ir rusų kalba.

L. G. O kokia apskritai pasakoamosios tautosakos leidy-bos padėtis – „originalo kalba?“

N. L. Dar tik pradedami rengti pirmieji etiologinių, mitolo-ginių sakmių tomų. Pasirodė pirmasis patarlių ir priežodžių to-mas, kuris, beje, buvo pristatytas Valstybinei mokslo premijai gauti. Premija jau paskirta...

B. S. Tai liudija, kad einam teisingu keliu!

L. G. O jei palygintumėt save su panašaus pobūdžio moks-lo ištaigomis, tarkim, Latvijoje, Estijoje...

N. L. Palyginti su latviais, mūsų folkloristai šiandien dirba kur kas svariau ir intensyviau. Latvijoje folkloristika kaip moks-las išgyvena tikrai ne pačius geriausius laikus: mokslininkai iš savo mokslinio darbo nepragyvena, nesuduria galu su galu, to-dėl turi imtis antraeilių darbų. Nenorėtume, kad taip atsitiktų ir mums...

B. S. O iš estų galėtume pasimokyti. Kaip jie gražiai „iėjo“ į tarptautines programas, iš kurių gauna ir papildomų lėšų! Šiuo požiūriu jie labai aktyvūs.

L. G. Redaguojančiam mokslo darbus dažnai tenka patirti mokslininkų blaškymąsi, kai reikia nusakyti tyrimo metodus. Ar institute tas klausimas aktualus?

B. S. Labai gražiai apie tai yra pasakės Donatas Sauka: pagal dabartinius kiek formalizuotus reikalavimus ir vėl disertantas suguldė kokius aštuonis metodus į vieną brolišką kapą.

L. G. Žodžiu, nelabai sureikšminat tą dalyką.

B. S. Būtent. Tik labai išskirtiniai atvejais vienas kitas darbas parašomas nauju metodu. Reikia pripažinti, kad nesame to įvaldė.

N. L. Dažniausiai metodą suponuoja darbo tikslas. Šiandien yra istorinis lyginamasis metodas, apskritai – komparatyviniai tyrimai. Čia mums didelį postūmį suteikė Donatas Sauka. Dabar tautosakos specifiskos jau tikrai nesuvoktume be lyginimo, gretimimo su kitų tautų tautosaka.

L. G. Kostas Aleksynas, „Tautosakos darbuose” aptardamas Leonardo Saukos mokslinę veiklą, mini jį kaip „filologinio tautosakos tyrimo” šalininką...

B. S. Matyt, čia turėta galvoj, kad L. Sauka į tautosakos kūrinį, ypač jo tekstą, žiūri tarsi per estetinę – poetinę, meninę vertę – prizmę.

N. L. L. Saukos konцепcija tokia: folkloristika – tai pirmiausia filologijos mokslo šaka. Ir jos specifika nusakytina pirmiausia filologiniu požiūriu. Bet esama ir kitos pozicijos: kad folkloristika – etnologijos mokslo šaka. Tai lemia ir tyrinėjimų pobūdį.

L. G. Skaitantysis mokslinę literatūrą aptariajama tema dažnai gali aptiktis terminus – modernioji folkloristika, sinchroninė (struktūrinė) folkloristika, struktūriniai tyrimo metodai... Kokie vėjai pas jus užpučia, tarkim, nuo tokų terminų, o gal ir koks skersvėjis pačia nuo postmodernizmo?

B. S. Gal nebogai būtų, kad pūsteltų ir tokie, bet...

N. L. Laukiame, kad atsirastų kas iš jaunujių, kurie patys keltų naujas idėjas ir jas įgyvendintų, naudodamiesi taip naujas metodais. Tiki mės, bet... Institute gal ir tikrai galėtų būti bent kiek daugiau dėmesio skiriama teoriniams darbams. Turim, žinoma, „Tautosakos darbus”, kur mūsų mokslininkai skelbia nedidelius savo tyrinėjimus, tačiau, manau, aktualu apmąstyti tautosaką ir giliau, nuodugniau, pribrendo reikalaus parašyti naują lietuvių tautosakos apybraižą, parengti lietuvių folkloro žodyną, dar daug yra netyrinėtų temų mitologijos srity. Be abejo, labai svarbu išleisti tautosakos lobyną, kad tekstai būtų prieinami visuomenei, bet tautosaka kartu turi būti ir apmąstoma, bandant suvokti jos savitumą, prasmę, reikšmę mums, ryšį su mūsų dvaisinių poreikiiais, visu gyvenimu. Mokslinį darbą apsunkina tai, kad esama nepaprastai daug barų, dar net visai nepajudintų. Net ne visi tautosakos žanrai susisteminti, daug kas glūdi archyve. Buvom numatę parengti didžiulį daugiatomį tikėjimų leidinį, kokį turi latviai (keturių tomų), bet visa medžiaga – rankraštyne, reikalingas didžiulis parengiamasis darbas – atrinkti, susisteminti... O kur dar visai netyrinėtos sritys – sapnų aiškinimai, gamtos garsų pamėgdžiojimai, orų spėjimai...

L. G. Guli viskas ir laukia?

B. S. Laukia savo laiko, o jis jau turėtų būti atėjęs.

Prie instituto 1999 m. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto administracija ir mokslinė taryba. Iš kairės: Algis Kalėda, Vincas Gumuliauskas, Alma Lapinskienė,

Vytautas Kubilius, Jūratė Srindytė, Leonardas Sauka, Dainora Ramanauskienė, Kostas Aleksynas, Rūta Pleskačiauskienė, Vytautas Vanagas, Nijolė Laurinkienė, Bronė Stundžienė. *Nuotrauka iš Instituto archyvo.*

L. G. Ar esama kokio gilesnio, skaudesnio prieštaravimo tarp tos, kaip minėjot, „75 proc.” pareigos prisdėti prie leidiinių parengimo ir galbūt kito žmogaus potroškių atsidėti studijų rašymui, tiriamajai veiklai?

N. L. Čia galėtume rasti gerą išeitį. Kolektyve esama žmonių, kurie linkę į precizišką, ramų darbą, susijusį su tautosakos publikacijų rengimu, kiti norėtų atsidėti teoriniams apmąstymams. Taip galima būtų ir atskirti tas darbų kryptis. Tačiau esama ir tokį žmonių, kurie labai sėkmingai derina abu barus. Bet šiaip – esam mąstantys žmonės, ir kartais reikalinga sava aiškesnė pozicija. Siekiantys savo tikslų pas mus tikrai laimi.

L. G. Ar galima tikėtis iš tautosakininkų artimiausių laiku kokių naujų požiūrių, koncepcijų, netikėtų atradimų? Juk, manau, pašnekat tarpusavy, ar pageidautini, ar siektini tie naujumi, atsinaujinimai?..

B. S. Be abejo, bet mums to „naujumo” dar primeta iš viršaus. Juk esame susieti su visa mokslo sistema, ir mes vos spėjame sukramtyti, nuryti vis nuleidžiamas iš viršaus nuostatas. Tarkim, dabar primetama naujovė finansuoti atsižvelgiant į mokslinių straipsnių kiekį. Esą straipsniai turėtų būti pagrindinė mūsų produkcija. Tokia nuostata ateina iš tiksliuju mokslų, kur visa tai gal ir pritaikytina, o mūsų darbo specifiskos niekas nenori matyti. Tačiau negalim nuo to atsiriboti, turim kažkaip „sugromuluot”. Ir dar – visokie nuolat „nauji” vertinimo kriterijai, atestavimo nuostatos. Vien derinantis prie tų naujenų kartais gali nebeužtekti laiko užsiimti tuo, apie ką klausiat. O

poreikis moksliškai atsinaujinti jaučiamas labai didelis, ypač tarp jaunimo.

L. G. Kokie jūsų tarptautiniai moksliniai ryšiai?

N. L. Labai geri su suomiais. Keičiamės moksline literatūra, siunčiam jiems savo leidinius ir mainais gaunam iš jų. Šį pavasarį esam numatę tarptautinę konferenciją „Kalevala ir Lietuva“. Atvyks iš Suomijos folkloristikos garsenybių, norinčių palaikti su mumis ryšį, kuris, tarp kitko, trunka jau nuo Augusto Roberto Niemio laikų. Prieš porą metų Tartu vyko tarptautinė konferencija, skirta Oskarui Looritsui, kuris taip pat gerai suvokė baltų ir finougrų ryšio, kontaktų tyrimo svarbą, nes labai daug panašumų mūsų tautosakose, jie nepaaiškinti iki šiol, nesuvokta jų prasmė bei reikšmė. Suomių folkloristikos mokykla nuo seno garsėja. Šia prasme su ta šalimi palaikyti ryšį naudinga ir mums. Glaudžiai bendradarbiaujam su panašiu į mūsų institutu Liublianoje, Slovėnijoje.

B. S. Norėčiau pasidžiaugti folkloristu iš Indianos universiteto Deividu Geju (David Gay), kuris mums siunčia gausybę gerų folkloristikos knygų labai praturtindamas mūsų biblioteką.

L. G. Kokį Jums (kreipiamasi į B. Stundžienę) džiaugsmą ir prasmę teikia liaudies dainos, kad pasirinkote tyrinėti būtent jas?

B. S. Lemtis man buvo gera. Kai žmogui darbas sutampa su svarbiausia jam sritimi – tai yra labai daug. Juk mūsų dainos, ypač jų poetinės situacijos, dar nėra iki galio prakalbintos, ir kai gali aptikti kokį prasmės niuansą, kai atsiveria nežinoti dalykai, kuriuos esant jau gali įtikinti save ir kitus, – tai teikia džiaugsmą ir prasmę. Be to, dainos, kad ir ką sakyume, filologui tebéra ir poetinis atsivérimas... Taip. Ir dar: niekur mes ne pabégime, vis dėlto mūsų tradicinės kultūros pamatas labiausiai, ryškiausiai išreikštasis būtent dainomis.

L. G. Ar nuosekliai éjot prie jų, ar buvo koks „nušvitimas“?

B. S. Be blaškymosi: po studijų iš karto – čia. Pirmojo kurso pirmają savaitę Vladas Braziūnas prišnekino su Universiteto Romuva važiuoti su jais – tākart į Sudervę. Buvo daug žmonių, aš, atsimenu, sédėjau ant tvoros, o Veronika Pavilionienė dainavo... Va čia gal ir buvo atsivérimas. Ar gali taip būti! Stovi didžiulė minia ir su ja dainuoja tokias dainas, kurių buvau nė girdėt negirdėjusi savo Pasvaly. Ir ne vieną, ne dvi... Skambėjo senos, archajiškos dainos. Taip, atsimenu, ir likau išsižiojusi... Tai buvo stebuklas, kuris atvérė man visiškai naują pasaulį, su kuriuo gyvenu iki šiol.

L. G. Be abejo, nujaučiat ir Jūs (kreipiamasi į N. Laurinienę) panašų klausimą: kaip suradot savo mitologiją?

N. L. Dar studente būdama, dalyvavau ir Universiteto, ir Vilniaus Ramuvos veikloje. Susirinkę kieno nors namuose, be kita ko, rengdavom diskusijas, paskaitas: kokia mūsų tautos, kultūros esmė, kas ta baltų kultūra... Pajutau, kad mane tie po kalbiai stiprokai veikia, pradėjau pati apie tai mąstyti, kol vienu metu pasirodė, kad, ko gero, svarbiausia ir yra – aiškintis, kokia ta mūsų dvasinės kultūros esmė.

L. G. Kaip apibūdintumėt šiandienos lietuvių mitologijos tyrimo būklę? Sąstingis? Pakilimas? Kaupimasis?

N. L. Norėčiau atsakyti V. Toporovo nesenai parašytais žodžiais, esą lietuvių mitologijos tyrimai dabar yra ant naujo rairodos etapo slenkščio. Manau, jis teisus. Nuveikta turim nemazai. Mokslinio mitologijos tyrinėjimo pagrindai, pradéti N. Vėliaus, jau gana tvirti: išėjo du Baltų religijos ir mitologijos šaltinių tomų, – labai svarbi bazė būsimiems tyrimams, turim du

tomus Lietuvių mitologijos tyrimų chrestomatijos, nemažai ištirta ir specifinių temų. Tad turim gerą pagrindą imtis ir kapitalinių darbų. Lietuvių mitologijos žodyno kūrimo, Lietuvių religijos istorijos rengimo... Nestokojam ir gabiu mokslininkų – Gintaras Beresnevičius, Dainius Razauskas, Daiva Vaitkevičienė, Vykintas Vaitkevičius, Nikolajus Michailovas, Marija Zavalova. Sutelkus visų pastangas, jau galima imtis ir apibendrinamojo pobūdžio darbų.

L. G. O, sakykit, ar nestinga mokslo populiarinimo darbų iš mitologijos?

N. L. Teisingai pastebėta. Galima teigti, kad mitologijos darbų yra palyginti nemažai, bet į mūsų institute rengiamą folkloristikos mokyklėlę atvažiavę mokytojai skundžiasi, kad nežino, kuo pasiremti, nėra apibendrinančios knygos, kuria galėtų pasitikėti. Arba atvyksta užsieniečiai dirbtii, sakykim, diplomatai – norėtų daugiau sužinoti apie mūsų dvasinę kultūrą, visada suklūsta, kai kalbama apie mitologiją. Tai turėdama galvoje, kaip tik dabar dirbu prie būtent plačiajai visuomenei skirtos knygėlės, kurioje būtų apibendrinta visa, kas iki šiandien padaryta mitologijos tyréjų. Rūpi pateikti nesudétingai, suprantamai, su daug iliustracijų... Jau patyriau, kad populiarą knygą nėra lengva rašyti, – labai didelė atsakomybė. Kartais atrodo, jog lengviau sudétingą hipotezę gvildent...

L. G. Norėčiau išplėsti tą klausimą truputį kita linkme: ar nebūtų vaisingas kelias suvokti tautosaką kaip dvasinių prasmų kladą, kurį siektina aktualizuoti? Tai ir pačią tautosaką savaimė sureikšmintų, naujai išprasmintų...

N. L. Kvalifikuotas darbas apie senosios kultūros dvasinį pagrindą, žinoma, šiandien galėtų padėti tautinei kultūrai, kuri nuo seno mums labai daug reiškia. Deja, mūsų aukštostios instancijos dabar pernelyg mažai dėmesio skiria savajai, lietuvių, kultūrai. O jি galėtų mums teikti ir dvasinį pamatą, tuo pačiu pilniau atskleistų mūsų specifiką, kuria net ir nesąmoningai kiekvienas žmogus siekia didžiuotis, ja pasirodyti kitiems kraštams.

L. G. Valdžiai reikia žiūrėti į Vakarus, nėr kada į save... Tik mes, pagal savo darbo specifiką, – dar atsigréžę į save... Šiandien daugelis nepašvestųjų pasako, kad iš gyvosios tautosakos nieko nebelikę, nebér ko né po kaimus rinkėjams šunų belodyt. Ar taip ir yra?

B. S. Tikrai – ne! Čia galėtume vėl grįžti prie Antano Juškos pasakymo „duktė nebemoka nė pusės savo motinos dainų“. Tą patį ir dabar galima sakyti, bet tautosaka gyva, tebéra dainų karalienės, tebéra geri pasakotojai, smulkiosios tautosakos žinovai. Tik, aišku, medžiaga pasikeitė, nebegalime tikėtis, kad skambėtų geriausia klasikinė XIX a. tautosaka: pro žmogų praeina visos naujovės, visas modernus gyvenimas, viskas veikia, bet, man atrodo, nuo to tik įdomiau, tuo įdomesnė kūrinių plėtotė: kaip, tarkim, daina keičiasi, kas dabartiniam žmogui dar įdomu, už ko jis griebiasi, ko vis nori iš tos dainos... O tautosakos yra. Paskutiniuosius porą metų rengėme ekspedicijas Merkinės apylinkėse – net nustebom, kai viena moteris papasakojo per 30 puikiausią stebuklinių pasakų! Šiaisiai laikais to nebesitikima. Įdomu, kad ta moteris beveik kurčia, gyvena savo uždaram pasauli, nuo visko atsiribojusi, su savo tautosaka. Tuo pačiu verta pastebeti ir tą aplinkybę, kad mes patys, rinkėjai, dažnai esam užsikonservavę, išikandę to rézisko požiūrio pripažinti tik senuosius klodus – spaudžiam pateikėją prie sienos: duok mums seną dainą ar iki skausmo pažįstamą archajinį motyvą... Tarsi niekas nesikeistų šitam

baltam pasauly. Žmonės jau iš anksto tai žino ir labai nustemba, kai užrašinėjį šiuolaikinius dalykus, nesibaidai nuvalkiotos dainos, rašai viską, kaip ir dera tautosakos metraštininkui. Tokia mūsų priedermė: nešti į aruodus viską, kas yra, fiksuoti dabartinę tradiciją, o vertinimai bus paskui. Ir dar viena keista blogybė: tautosaką šiandien renka visi, kas netingi, kam tik užeina ūpas: nori – folkloro ansambliai, nori – septintokai, nori – pavieniai žmonės... Viskas gerai, bet kur gi surinktoji medžiaga? I fondus patenka labai nedidelė dalis. Trūksta koordinacijos, organizuotumo. Juk negali minti slenkščius, drumsti žmones visi, kam užėjo ant seilės: vienur būta be atvango po kelis kartus, kitur – visai ne. Tiesiog madinga dėti pliusukus „rinkau tautosaką”, bet dažniausiai viskas lieka neiššifruota, nesutvarkyta, užmesta. Per tą vajų iš mūsų dėmesio išslysta pats žmogus, jo individualybė, jo požiūriai, jo dabartinis pasaulio vertinimas. Juk mūsų visi pateikėjai yra nusipelnę rimto dėmesio. Taigi vajus yra, o rezultatų nėr. Po minėtų ekspedicijų Merkinė buvo žmonių, atvažiavusių pasitikslint, ar tikrai neprāžuvo jų ar giminaičių pateikta tautosaka.

L. G. Kokią siūlot išeiti?

N. L. Kažkas turėtų imtis iniciatyvos koordinuoti tautosakos rinkimą Lietuvoje.

B. S. Būtent! Nustatyti regionus, kur mažiausiai tirta, kokių reikia duomenų, pagaliau – bent šiek tiek sankcionuoti.

L. G. Atrodo, turim ne vieną istaigą, kuriai tai turėtų rūpėti, o vaikas, pasirodo, be galvos... Kur vis tik išeitis?

N. L. Reikėtų gal sueiti panašaus pobūdžio institucijų – Lietuvos liaudies kultūros centro, Lietvių literatūros ir tautosakos instituto – žmonėms ir susitarti.

L. G. Vienas iš paskatinimų tinkamai rinkti tautosaką gal būtų ir T. Slančiausko premijos atgaivinimas.

B. S. O kodėl gi ne! Bet tai susiję su pinigais.

L. G. Menkų jau ten pinigų reikėtų... Sakykit, bent jau to, kas sukaupta, tautosakos fondų saugojimo sąlygos, dėl kurių dar prieš dešimtį metų būta tiek susirūpinimo, ar jau patenka na jūs?

B. S. Sąlygų gerinimo ribų nėr, bet darom, ką galim. Pirmiausia – visas archyvas pagal specialias programas „keliamas” į vadinamasias naujausias laikmenas, antra – garso įrašai apdrojami ir „keliami” į diskus. Yra speciali laboratorija, kuri tai atlieka. Be to, darome rankraščių kopijas. Darbui (leidiniams rengti ir pan.) naudojamės tik kopijomis. Savaime išaugo archyvo apimtis. Bet labai dideles viltis siejam su šalia statomomis naujomis saugyklos, kuriose numatyti modernūs kabinetai su šifravimo ir visa kita įranga, atitinkančia šiuolaikinius reikalavimus. Tikrai, jau visą dešimtmetį mūsų darbų „pagrindinė linija”: tinkamai tvarkyti archyvą.

N. L. Kuriama smulkiosios tautosakos kompiuterinė duomenų bazė.

B. S. I kompiuterines sistemas esam numatę „kelti” ir visus žanrus.

L. G. O gal kai kam gali pasiroti ir taip: išleisit minėtus geidžiamus dainų leidinius, pasakoamosios tautosakos tomus, ir archyvo reikšmę, atsiprašau, – lyg ir sumenkės...

B. S. Tai tik neprofesionaliai keliamas klausimas. Pirmiausia: fondai nuolat papildomi. O antra: skelbiama vis tiek tik dalis tautosakos. Siūlau atversti bet kokį Dainyno tomą, ir ištikinsite, pavyzdžiu, jei yra tūkstantis užrašytų dainos variantų, tai paskelbta – kokių šešiasdešimt. Ta įvairovė ir turtai, kurie yra rankraščių ir garso įrašų pavidalu, išspausdintais šaltiniais

Prieš išvykstant į tautosakos ekspediciją Merkinėje. Sédi (iš kairės): Vilma Daugirdaitė, Bronė Stundžienė, Vita Ivanauskaitė. Stovi (iš kairės): Giedrius Dringelis, Leonardas Sauka, Irena Žiliénė, Jurgita Ūsaitytė, Povilas Krikščiūnas, Vyktinas Vaitkevičius (su dukrele), Vincas Gumuliauskas. 2000 07 20.
Nuotrauka iš Instituto archyvo.

Leonardas Sauka ir Kazys Grigas darbo kabinete. 2002 03 07.
Ramūno Virkučio nuotrauka.

Tautosakos rankraštyno archyve: Andžela Jakubynienė ir Povilas Krikščiūnas. 2002 03 07. Ramūno Virkučio nuotrauka.

neaprėpiama. Variavimas, ta svarbiausia tautosakos gyvybės ląstelė, visą laiką leis papildyti esamus šaltinius. Taip klausiant galima būtų pagalvoti, kad parengus, tarkim, Didijį lietuvių kalbos žodyną, nebebus kas veikti su lietuvių kalba. Juk tie leidiniai – tik tvirti pamatai visam pastatui ręsti.

L. G. Žodžiu, išsiaiškinom: prieš jūsų akis – darbų begalybę...

B. S. Ir po mūsų jų tiek pat bus...

L. G. Norėčiau dar bent vienu klausimu užsiminti apie seną kaltinimą, esą jūsų archyvai neprieinami visuomenei.

N. L. Kaip ir kiekviename archyve, čia galioja tam tikros taisyklės. Norintysis susipažinti su archyve saugoma medžiaga turi atnešti raštą, paaškinantį, kokiais tikslais jis naudosis ta medžiaga. Archyve bus sprendžiama, ar jam reikalinga būtent čia esanti medžiaga, ar galima išsiversti ir su kita, jau publicuota.

B. S. Nereti atvejai, kai ateina žmogus, prašo iš archyvo, tarkim, kokių vestuvinių dainų, o paaškėja, kad jokio paskelbtoto rinkinio akysė nėra matęs...

N. L. Žmogus, atėjęs rimtu reikalui, tikrai niekad nebūna atstumtas.

L. G. Nesenai prieš savo valią esu atlikęs, kaip dabar madinga sakyt, „žurnalistinį tyrimą“. Skambina man vienos labai geros pateikėjos, iš kurios kadaise esu užrašinėjės tautosaką, duktė ir prašo, kad aš jai gaučiau leidimą išsirašyti jos motinos, kuri jau mirus, dainų. Iškinu, kad važiuotų tiesiai į Institutą, nupasakoju, kaip ir kur. Ko jি nori, viskas bus leista ir be mano atskiro prašymo, o jei ne – te paskambina man atvažiavusi. Skambinti, pasirodo, nebereikėjo...

B. S. Mitas toks buvo sukurtas.

L. G. Mégstam kitąkart pasididžiuoti turėtų labai turtingą, gausų archyvą – apie 1,5 milijono užrašymų. O jei palygintume bent su kaimynais – Latvija, Estija, Lenkija?..

B. S. Tikslų duomenų neturime, bet kad mūsų yra vienas turtingesnių tautosakos archyvų – tikri. Esam matę estų katalogus, archyvus – vien dydžiu tikrai lenkiame.

N. L. Mūsų didelis privalumas tas, kad čia sutelkta didžioji dalis lietuvių tautosakos. Pavyzdžiui, lenkai, rusai, šiuo požiūriu, – visai išsibarstę.

B. S. Antras privalumas: mūsų medžiaga yra susisteminta ir sukataloguota. Tai mums ir leidžia kalbėti apie minėtus skaičius. Tuo tarpu anaipolt ne visur tas didžiulis darbas atliktas, tad nežinomi tikslės tautosakos užrašymų skaičiai. Nors ir mūsų, kaip minėjau, katalogai turės būti tikslinami.

L. G. Gal bent kiek aptartumėt katalogavimą, taikomus modelius jūsų institute. Štai turim Bronislavos Kerbelytės parengto pasakojamosios tautosakos katalogo pirmajį tomą...

N. L. Katalogavimo modelių buvo ir dar bus daug. Minėtas katalogas atspindi tik vieną iš sisteminimo teorijų. Ji verta dėmesio, įdomi, racionali, tik galéltume kelti klausimą, kiek ja galima pasinaudoti praktiškai.

B. S. Paprastai labiau reikalinga yra kokia nors darbinė, naudotis paranki klasifikacija, kai apie kūrinj nesunkiai galima gauti įvairios informacijos (variantai, paplitimas, metrika ir kt.). Bet gali būti sistemų, kaip yra B. Kerbelytės atveju, kur keliami kiti tikslai: atskleisti kūrinio vidaus sąrangą, kūrimąsi, atsiradimą, kaip kūrinių (šiuo atveju – pasakų) viduje sukimba jų atskiri klodai...

N. L. Institute turim katalogą, kuris pritaikytas prie A. Aarne's ir S. Thompsono sistemos. Ir štai – B. Kerbelytės. Jie

labai gerai papildo vienas kitą, praktiškai yra suderinti, ir tai labai gerai.

L. G. O kaip – su dainuojamosios tautosakos katalogu?

B. S. Neužbaigtas. Dar daug yra dainų teminių grupių, kurių katalogų neturime. Neaprēpiam darbų. Bet padaryti tai būtina: neturi fondas likti krūva, būtinai reikia rasti kriterijus, kaip kūriniai išsidėlioja teminiu, laiko, funkcijų, įvairiai kitais požiūriais. Tai vienas rūpestis, bet yra ir kitas: visi išspaustinti katalogai, o kartu ir kartoteka, aprėpia duomenis maždaug iki 1980-ųjų metų, nuo kurių rankraštyne jau susikaupę daug naujų kūrinių. Reikia užpildyti atsvérusias spragąs. Be išbaigto katalogo ir Dainyno parengimas labai pasunkėja: ieškant vieno ar kito kūrinio, reikia tiesiog versti pačius rankraščius. O tai labai daug laiko suėdantis darbas... Mūsų laukia ir dar vienas didelis rūpestis: panašiai kaip kad sénosios folkloristų kartos dešimtmeciais kūrė katalogą, ant mūsų galvų yra nusileidusi tautosakinės medžiagos kompiuterizavimo būtinybė, ir niekur nuo to nepabėgsi.

L. G. Žiūriu, pas jus, kur bakstelsi, – visur darbų begalybę. Dar vienas klausimas – ir jau nebetrudau Jūsų. Gyvenat, dirbat tautosakos, mūsų dvasios vaisių, aruode. Ką galima pasakyti iš jo apie lietuviškumą: kas tai?

N. L. Didelė problema. Juk mes ir dirbam aiškindamiesi, kokia yra mūsų tautos dvasia, iš kuria galéltume atsiremti. Būtent tautosaka, be abejo, ir gali padėti išsiaiškinti mūsų tautos prigimtį, tautinę individualybę, dvasią. A. Maceina, B. Sruoga, D. Sauka ir daugeliis kitų tai aiškinosi: neišsemiamas klausimas...

B. S. Esam platesnés visumos (Europos) dalis, negalim būti visiškai unikalūs, ir to lietuviškumo reikėtų ieškoti per skirtynes ir bendrybes. Imkim pasakų žanrą. Sunku būtų rasti grynai lietuvišką, lokalinę pasaką. Visur matom atitikmenis, paraleles. Nori nenori, bet mūsų lietuvišką unikalumą liudija pirmiausia dainos: jų net kalba vertimui nepasiduoda, jų simbolika sa-vita. Bet lietuviškiausiu dalyku reikytų laikyti ir mūsų begalinį poreikį dainuoti visur ir apie viską. Juk išties – ar koks pokylis, ar knygos pristatymas, ar vakarėlis, o ir ta Dainuojanti revoliucija... Tenka dirbtį su studentais iš užsienio, jie vis pastebi: kaip jums svarbu dainuot... Štai kur dar mūsų tikrasis savitumas.

N. L. Užsieniečiai, išgirdę mus dainuojant, sako: jūs esate poetų tauta. Mes patys to ir nepastebim. Gal ir išties taip. Neatsitiktinai dainų kłodas mūsų tautosakos lobbyne – vyraujantis. Dainos tikrai aukšto meninio lygio. Tai rodo, kad jų kūrėjai turėjo ir gerą skonį, ir poetinį jausmą, buvo gana aukštos meninės kultūros žmonės. Perdėtai viso to garbinti nederėtų, bet išsaugoti, suprantamai, prieinamai parodyti kitiems savitumą, ypatingumą – iš tikrujų labai svarbu.

In the granary of folklore

Interviewed by Liudvikas Giedraitis Bronė Stundžienė, assistant director of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore and Nijolė Laurinkienė, head of the Department of Oral Folklore discussed the condition and activities of specialists in folklore.

Specialists of the institute perform their work within three departments – those of songs, oral folklore and archives. The activities of these departments include preparing capital publications of songs and oral folklore, accumulating folklore funds, ordering manuscripts, developing the field of scientific activity. The main activities of these departments can be described by the words – broad areas and continuation.

Jazygai, jutungai, jotvingiai: kariai raiteliai nuo Meotidės iki Dunojaus

Keli štrichai jotvingių genezės klausimu

Gintaras BERESNEVIČIUS

Straipsnio objektas – jazygų, jaksamatų, jutungų genčių, kurių etninė priklausomybė Antikos autoriių nurodoma kaip sarmatiška, germaniška ar nenurodoma apskritai, galimos sąsajos su pietine baltų gentimi jotvingiais, nuo X a. žinomais iš rusų ir lenkų kronikų. Straipsnis tėsia getų ir jotvingių genezės ir bendrumo analizę, pradėtą dar Jono Basanavičiaus, o dar anksčiau – Motiejaus Stryjkowskio. Šis ydėmesys koncentruojamas į pačius jotvingius kaip atskirą gentį ir jos galimą kilmę iš Pietų Pajuodžiūrio. Tėsiamas jotvingių genezės nagrinėjimas, pradėtas „Liaudies kultūros“ žurnale (2001, Nr. 4) paskelbtame mano straipsnyje „Getų ir jotvingių religinių īvaizdžių paralelės“. Straipsnio tikslas – nustatyti, ar jazygų bei jaksamatų gentys, iš kurių gyventų teritorijų jazygai I a. pirmoje pusėje migravo į Vakarų pusę link Romos imperijos pasienio Dunojaus vidurupyje, gali būti siejamos su pietų baltų gentimi jotvingiais ir ar jungiamaja grandimi šiame galimame procese negalejo būti jutungai, Romos imperiją dažniausiai puldinėjė iš Recijos provincijos Padunojoje ir 430 m. dingę iš Vakarų Europos metraščių rašytojų bei istorikų akiračio. Straipsnio metodas – istorinis lyginamasis. Išvados: visų paminėtų genčių siejimas su jotvingiais turi pagrindą, tačiau nieko tikresnio negalime pasakyti apie tiketiną, tačiau neirodomą grandinę jazygai-jutungai-jotvingiai, t. y. negalime aiškiai pasakyti, ar jutungai buvo tie patys jazygai. Jei ši hipotezė apie jotvingių/jazygų ar jotvingių/jutungų artumą ar genetinį tapatumą pasitvirtintų, tektų peržiūrėti jotvingių-sūduvių sinonimiškumo problemą; Klaudijaus Ptolemėjaus „Geografijoje“ II a. jazygai mini mi Pajuodžiūryje, tuo pačiu metu šiaurėje šalia venedų maždaug dabartinės Lenkijos teritorijoje minimi galindai ir sudinai. Tad hipotezės pasitvirtinimo atveju sudinų/sūduvių ir jotvingių tapatinimas chronologiskai turėtų būti velyvas.

Jazygai

Gajus Plinijus Vyresnysis 77 m. po Kr. datuojamose „Gamtos istorijoje“¹ rašo, jog „i šiaurę nuo Dunojaus visos gentys skitiškos, tačiau arčiau pakrantės [Juodosios jūros] esančias vietas užémė skirtinges gentys; vienose gyvena getai, kuriuos roménai vadina dakais. Kitose – sarmatai, graikiškai sauromatai [tarp jų hamaksobijai arba aorsai], trečiose – išsigimė ir iš vergų kilę skitai arba trogloditai, ir toliau –

alanai ir roksolanai. Aukščiau tarp Danuvijaus ir Herkinijos girios iki Panonijos žemos stovyklų Karnunte ir tą vietą, kur germanų riba, laukus ir lygumas užima jazygai-sarmatai, o kalnus ir miškus iki Patiso upės – jų išvytieji dakai“. Jazygai kaip sarmatai čia néra privaloma skaitymo versija, tyrinėtojų jie laikomi ir germanais, ir nežinomas priklausomybės gentimi, bet Antikos laikais jazygai tapatinti su sarmatais. Taip pat ir kitų genčių „skitiškumas“ néra patikimas, čia greičiau remiamasi Herodoto suformuota istorijos tradicija, patys Antikos autoriai prisipažindavo, kad šiaurėje jiems apskritai vienos ir gentys labai menkai pažįstamos ar visai nežinomas, o ir pats Gajus Plinijus Vyresnysis toliau² rašo, jog „vardas „skitai“ nuolatos pereina sarmatams bei germanams. Šis senasis pavadinimas ištvirtino labiausiai nutolusioms gentims, kurios gyvena, likdamos beveik nežinomis likusiems mirtingiesiems“. Nuo Antikos iki viduramžių tai galiojo ir skitų, ir sarmatų, ir germanų vardams, nekalbant jau apie Jordano getų/gotų koncepciją ir kitų stambiu genčių junginių vardų permetimo atvejus, kai istorikai ar amžininkai netikėtai jų akiratyje išnirusias gentis pavadinavo kitų, čia anksčiau gyvenusių ar apskritai geriau žinomų genčių ar jų konglomeratų vardais, nelabai rūpidamiesi jų etnine priklausomybe.

Publius Kornelijus Tacitas „Istorijoje“³ I a. po Kr. kelelyssyk pamini jazygus; pilietinio karo metu roménai svarto, ar juos pasisamdyti kaip sajungininkus; jazygai čia minimi kaip raiteliai, valdantys aplinkines gentis; matyt, jų karine jėga neabejojama, tačiau idėjos atsisakoma, nes ntarriama, kad priešininkui pasiūlius daugiau, jazygai gali persimesti į jo pusę.

„Analuoose“ Tacitas jazygus mini kaip sarmatų raitelius Panonijoje, kuriuos svebai, pasitelkę nuosavą péstiją, sandosi kaip kavaleriją; karo peripetijose menkesniems svebų jėgoms tenka laviruoti, išsisukinėti nuo mūšių, galiausiai užsidaryti išvirtinimuose, tačiau jazygai, nepakėsdami apsupimo neveiklos, išsiveržė iš tvirtovės į atviras kautynes ir stojo į kovą su pranokstančiomis priešininkų, lugijų ir hermundurų, pajėgomis, mūšin įtraukdami ir atviros kovos vengusius savo sajungininkus.

Strabonas, kalbėdamas apie gentis, gyvenančias tarp Germanijos, Boristeno ir šiaurinio Pajuodžiūrio, mini bastarnus,

jazygus ir roksolanus, tiesa, dėl jų apgyventų vietų ir dėl sa-
vo žinių tikrumo šiek tiek dvejodamas.⁴ Išties Antikos geo-
grafams tai buvo menkai žinomas žemės, bet jose numanomi
jazygai, kurie vėliau pasirodo nuo Dunojaus, Tisos iki
Šiaurės Pajuodžiūro ir patenka į Romos ir genčių politikos ir
kovų orbitą. Tiesa, Klaudijus Ptolemėjas II a. jazygus ir roksolanus
aiškiai lokalizuoją palei visą Meotidės pakraštį: */Et/ per totum Meotidis latus Iazyges ac Roxolani.*⁵

Tacito paminėjimas „Analuose” apie jazygus, kurie negali išsėdėti įtvirtinimuose ir veržiasi į atvirą kovą (ko pa-
prastai mažiausiai laukiamai iš samdinių), mums primena jot-
vingių charakterį, beje, ji primena ir pats jų vardas.

Jonas Dlugošas, XV a. aprašydamas 1264 m. Lenkijos kunigaikščio Boleslovo Droviojo pergalę prieš jotvingius, iš esmės sutriuškinusią visą gentį, juos apibūdina kaip artimus lietuviams bei prūsams ir kalbančius taip, kad šie gali jotvingius suprasti. Pačią gentį jis apibūdina taip: „Jotvingiai nepaprastai aukšti ir karingi žmonės ir taip geidžia šlovės bei išlikti [žmonių] atmintyje, kad dešimt jų kaunasi su šimtu prieš ir guodžiasi vienu viena viltimi, kad jiems žuvus ar mirus artimieji pagerbs giesmėmis jų šaunius žygijus. Tas karingumas jiems buvo labai pražūtingas, nes dauguma lengvai gali įveikti mažumą; taigi pamažu visa tauta žuvo pralaimėjusi karo lauke, né vienam nepasitraukus iš nelygios kovos ir nesistengus pabėgti iš pradėto mūšio”. Mūšio pabaigos aprašymas puikiai iliustruoja Jono Dlugošo apibendrinimus: „Kai jotvingiai buvo įveikti, jie dar iš paskutinių nepaprastai atkakliai stengėsi laimeti, tačiau lenkai, kurių buvo dauguma, žvalius ir sveikus statė pailsusių ar norinčių pailsėti vieton ir nugalėjo jotvingius, jotvingių kariuomenė pagaliau pasidavė. Jų vadas Skomantas, vėl panorėjęs atnaujinti kovą, dar karščiau kovési, bet buvo lenkų sučiuptas ir subadytas durklais. Nei jų vado Skomanto žuvimas, nei išsklaidyta ir išretėjusi rikiuotė neprivertė likusių jotvingių pasitraukti iš mūšio: visi lig vieno buvo sutriuškinti ir išžudyti. [...] Ir per visą mūšį beveik visa jotvingių gentis, visi žmonės buvo taip išžudyti ir išnaikinti, kad išlikusieji [gyvi], tai yra sauželė kaimiečių, sužeistieji ir pasidavusieji lietuvių valdžion ir tie, kurie prisijungė prie lietuvių, net jotvingių vardo neišlaikė”.⁶

Matome aprašytą jotvingių istorijos pabaigą, taip jų pa-
čių vardas dingsta iš istorijos arenos, o dalis jų, kaip lengva
numanyti iš Jono Dlugošo pasakojimo, prisijungia prie lie-
tivių ir prisideda prie naujų etnogenetinių procesų. Be di-
desnės abejonės galima teigti, kad jotvingiai daro įtaką dzū-
kų atsiradimui. Gal lemia ir jų karingumą, nuostabiai de-
rantį su pietietišku švelnumu ir sentimentalumu. Šiuo as-
pektu prisiminkime dzūkus partizanus; Pietų Lietuvoje par-
tizaninis judėjimas, nepaisant jokių socialinių sąlygotumų
(skurdžiausia Lietuvos dalis), buvo pats intensyviausias ir
ilgiausiai laikėsi net aiškiai pralaimėtoje situacijoje.

Bet gržkime prie jotvingių etnonimo. Kazimieras Būga
jotvingius kildina iš rus. *ятво* „žuvų tuntas”, serbų *jata* „žvė-
rių, paukščių banda, būrys” „gausybė žmonių”, „spūstis”. Visi

še žodžiai apibūdinami ir vok. k. žodžiu *Zug*, kuris daugia-
reikšmis, bet pagrindinė jo reikšmė – „judėjimas”, „trauki-
mas”, be kita ko, *Zug* turi karinę semantiką. Pasak Kazimiero Būgos, „*Jotvingai* reikštų tą patį, ką ir suomių *Karjalaiset* [plg. *karja* „būrys”]”.⁷

Tad jotvingių etnonimo pagrindinė reikšmė būtų „būrys”, „karinis būrys”, „traukiantis būrys”. Jazygų vardas čia lyg ir neisiterpia, nebent Zyg- laikytume „žygio” atitikmeniu. Vis dėlto galima rasti ir lietuvišką žodį, nereikalaujančią etnonimo skėlimo, tai *jažgė* „tokia žuvis”, *jezas, jezdas, jezda* „uz-
tvaras skersai upės sulaikyti žuvims, perkolas”,⁸ semantiškai susijęs su judėjimu ir su gausa, būriu, žūklės laimikiu. Jazygai, jezygai galėtų būti suprantami kaip „žūklautojai”, „uz-
tvar”, „tinklų statytojai”, tai gali reikšti ekonominę veiklą, kuria gentis užsiima, lygai kaip ir – gentij, ieškančią laimikio (perkeltine reikšme ir karinio). Arba – jei norime – „gau-
sa”, „žmonių gausą”, gretimą su „žuvų tunto” reikšme. Tad jazygai ir jotvingiai *semantiškai* gali būti laikomi tais pačiais etnonimais, savo pagrindinėmis etimologinėmis reikšmėmis nurodančiais gausą, judėjimą, grobio ieškojimą, karingumą, karinį būrį.

Jazygai ir jaksamatai. Jazygai Europoje

Nežinomo autoriaus panegirikoje imperatoriui Konstan-
cijui 297 m. [*Inceti. Panegyricus Constantio Caesari dictus*] minima sutrypta Alemanija, kelis sykius niokota Sarmatija,
daugelį kartų parblokštį jutungai, kvadai, karpai, kai paklu-
so ir taikos papraše – gotai. Palyginkime seką, po Alemani-
jos, Sarmatijos eina Iuthungi, Quadi, Carpi [...] Gotha.⁹ I a.
pr. Kr. autorius, parašęs „Žemės aprašymą”, anonimas, kaip
numanoma, Skimnas iš Chioso, jazamatus, gyvenančius greta
sarmatų, laiko meotų gentimi,¹⁰ t. y. „apgyvendina” juos ša-
lia Meotidės, Azovo jūros apylinkėse. Iš esmės jazygai, jaza-
matai yra sarmatų kaimynai, bet kartais jie atsiduria Meoti-
dės srityje, kartais Padunojoje, o tai klajoklių raitelių gen-
čiai nieko nepaprasto. Tik kyla klausimas, ar jazygai, jutun-
gai, jazamatai – ta pati gentis, artimos gentys ar „trys atsitik-
tiniai saskambiai”.

Amianas Marcelinas, 330 m. gimęs Antiochijos graikas,
parašęs istoriją, kurios mums liko tik dalis (*Rerum gestarum libri*), aprašo IV a. vidurio padėti Šiaurės Pajuodžiūryje; ten jis mini Kimerų Bosporą, toliau Tanaidę, kur gyvena amazoni-
nės, už Tanaidės placių išsiplėtę sauromatai. Apsistoda-
mas ties Meotide, jis rašo, jog ten daug skirtingų genčių –
jaksamatai, meotai, jazygai [*Iazyges*], roksolanai, alanai [*Ha-
lanai*], melanchlenai, gelonai [*Gelonis*], agatirsai.¹¹ Jaksama-
tai nuo jazygų autoriaus skiriami aiškiai, nors ir gyvena tik
vienos genties, meotų, perskirti.

Jaksamatai – etnonimas, atrodytų, atmetinas mūsų jot-
vingiškose etimologijose, jī, regis, galime palikti skitams ar
sarmatams ir atsiriboti nuo jo. Vis dėlto *jaksamatai*, kad ir
kaip „sarmatiškai” skambėtų, galgi pats lietuviškiausias žodis. Greta kitų artimų LKŽ pateikiamų reikšmių minėtinos

jakséti „loti, skalyti” (plg. „Šuva, vydamas kiškį, jaksi”, „Ko tu jaksi kaip šuo, kiškį varinédamas!”); *nujakséti „nubégти skalijant”* (plg. „Šunys nujakséjo – kiškį nusivijo”); *jakšinti, užsijakšinti „ko nors užsimanyti, užsigeisti”* („Ot vaikelis, kad užsijakšins ko, tai nors iš žemės kask”, „Kiaulės kad užsijakšina namo bėgti, tai nė nemislyk jų perimt [užstoti, sulaikyti”]. Šis „norėjimas”, „užsigeidimas” kaip *užsijakšinimas* reiškia labai didelį norą, geidimą, troškimą, t. y. *energingą* norą, kaip ir grobį besivejančių skalikų atveju.¹² Šioji semantika nepaprastai tinka karingai klajoklių genčiai nusakyti, kad ir kokį aspektą bepaimtume, bet tikriausiai jaksamatai savo genties pavadinime pabrėžę *skalikišką*, grobuonišką savo gentainių charakterį. Tiesa, LKŽ yra ir žodis *jakšis* „kirvis”, tačiau greta jo nurodomas ir galimo skolinio atvejis, plg. lenk. *Oksza*, vok. *Axt* „kirvis”. Tačiau ir taip jaksamatų semantikai apibūdinti žodžių daugiau nei pakanka. Šiuo atveju ir jazygai kaip „žūklautojai”, „grobio ieškotojai”, „žūklės laimikio” ieškantys suartėtų su medžioklės, skalikų īvaizdžiu. Taigi jazygai ir jaksamatų būtų arba vienos ir tos pačios genties skirtinių pavadinimai, arba vienos genties dvi kiltys, atskalos, giminingos ir it kamertonas etnonimuose atspindinčios viena kitos charakterius. Tačiau mes turime dvi, tikriausiai baltiškas, pietinio Pajuodžiūrio gentis – juk Jonas Dlugošas rašė, kad jotvingius lietuviai ir prūsai suprasdavę, o jotvingių baltiškumą kalbininkai bei istorikai pripažįsta be menkiausių dvejonių. Tad jazygai ir jaksamatų, pripažįstant jų artumą jotvingiams, – baltų gentys.

Kitas klausimas – ar jazygus, jaksamatų, jotvingius kažkiek atitiktų ir jutungai, roménų šaltiniuose minimi vėlyvuoju imperijos periodu. III a. po Kr. jie gyvena šiauriniame Dunojaus krante, lotyniškai įvardijami *Jutungi, Iuthungi*, jų etninė priklausomybė tyrinėjimuose iki šiol nėra nustatyta. Vis dėlto įdomu, kad jie atsiranda tose vietose, kuriose minimi jazygai, maždaug I a. po Kr. pirmoje pusėje į Vidurio Europą atsikraustė iš Meotidės apylinkių.

Iš šiaurės slenkant burgundams ir jų spaudžiamiems lugijams, iš savo apgyventų vietų II a. viduryje pajuda markomanai ir kvadai, bent jau taip savo žygius į Romos provincijas motyvavo jie patys, tačiau, atrodo, ne mažesnę įtaką šiam veržimuisi darė grobio troškimas. Roménai, atremdami iš šiaurės judančius barbarus, kariavo vadinaujį karą su germanais (*bellum Germanicum*, 166–167, 169–173 m.). Markomanai, kvadai ir jazygai veikė išvien, savo veiksmus derindami roménai šią vienalaikę invaziją turėjo laikyti kariunes sajungos požymiu.¹³ 166 m. markomanai ir kvadai peržengė Dunojų ir, sumušę prefekto Furijaus Viktorino kariuomenę, įsiveržė į šiaurinę Italiją ir sugriovė Akvilėją; imperatorius Markas Aurelijus drauge su broliu Veru [*Verus*] nuskubėjė į Akvilėją ištūmė barbarus iš Italijos, o 167 m. iš transalpiņų provincijų. Su įsiveržėliais buvo sudaryta taika, kuri, 169 m. Romos provincijose įsisiautėjus marui, buvo sulaužyta, markomanai vėl įsiveržė į šiaurines Romos valdomas provincijas, iš kurių vėl buvo ištumti imperatoriaus Marko Aurelijaus, kuris su savo reorganizuota kariuomene 171

m. puldamas persikélé į kairijį Dunojaus krantą. Su nugalėtais kvadais buvo sudaryta taika, kurios sąlygos reikalavo sugrąžinti pagrobtus belaisvius ir galvijus bei atsisakyti bet kokį santykį su markomanais ir jazygais. Pasitelkė germanų sajungininkus, roménai 172 m. nugalejo markomanus ir 172/173 m. žiemą – jazygus. Tačiau šios gentys nerimo ir vėl sukilo prieš roménus, kurie pradėjo Sarmatų karą (*bellum Sarmaticum*, 174–175 m.). Šis karas baigėsi nauju kvadų ir markomanų pralaimėjimu, bet daug griežtesnėmis taikos sąlygomis, savo gyvenvietes jie turėjo atitolinti nuo Dunojaus 7 kilometrus ir priimti roménų igulas. Nugalėjės ir jazygus (174–175 m.) imperatorius 176 m. gruodžio 23 d. surengė triumfo žygį, skirtą pergalei prieš germanus ir sarmatus. Sarmatais tradiciškai buvo įvardyti ir jazygai. Vis dėlto roménų igulų ižūlumo ir plėškavimo įsiutinti, kvadai ir markomanai vėl sukilo, ir vėl Marko Aurelijaus 177 m. buvo numalšinti. Jazygai gavo palankesnes taikos sąlygas, idant būtų palenkti roménų pusēn. Jie gavo federatų, Romos sajungininkų, statusą, ir nuo to laiko apie juos nebebuvo girdėti, nors kvadai ir markomanai nenurimo nei II a., nei III a. 270/271 m., valdant imperatoriui Aurelianui, jutungai ir alamanai įsiveržia į Italiją, tačiau be markomanų pagalbos, bent jau jie neminiimi.¹⁴ Nuo tada istorijos šaltinių erdvėje nebėra ir jazygų.

Jutungai

Jutungai (įraše yra ir versija *Euthungen*) pasirodo aukštutiniojo Dunojaus kairiajame krante, kur anksčiau gyveno Tacito minetių hermundurai, t. y. dabartinės Bavarijos teritorijoje, todėl kai kada jie laikomi tais pačiais hermundurai ar svebais.¹⁵ Ar Europa, kuri tuo metu centre ir šiaurėje jau maišesi vandalų, langobardų, burgundų, rugijų etc. gentims persistumdant, išlaikė Tacito nužymėtus teritorijų kontūrus, sunku pasakyti. Vargu, ar čia minimi tie patys jazygai, tačiau genčių vardai, ypač joms bendraujant su roménais ar, tarkime, alamanais, galėjo būti ištariami kitaip. Jazygai, tapę imperijos federatais, galėjo kažkiek pakeisti savo vardą, juolab jie galėjo būti suinteresuoti tuo, nes jazygai roménams automatiškai reiškė sarmatus, nepaisant tikrosios etninės priklausomybės (kad ir kokia ji būtų), be to, per šimtmetį jie galėjo Dunojaus pakrante ir pajudėti. Beje, ir pirmojo istorinio išnirimo, susitikimo su roménais vieta nereikiaria giminės, ypač Antikos ir ankstyvųjų viduramžių sandūroje. Pagal Liudwigą Schmidtą, jutungai pasiodymo istorijos šaltinių erdvėje laikotarpiu su roménais palaikė sajungininkų santykius, siūsdavo jiems savo karinius būrius, už tai kasmet gaudami atitinkamus pinigus.¹⁶ Tačiau tai tokie patys santykiai su Roma, kurie dar Marko Aurelijaus laikais buvo apibrėžti su jazygais. Suprantama, ne viena pasienio gentis turėjo sajungininkės statusą, bet ir ne kiekviena. Jei laikysime, kad jutungai ir jazygai artimi ne tik etnonimais, bet ir sajungininkų statusu, siejančiu juos su Roma, gyvena Padunojoje, tiesa, kiek aukščiau, galėtume juos, tiesa, atsargiai, vadinti ir jotvingių protėviais. Galimais.

Vis dėlto sajungininkų statuso jutungai neišlaikė – jų pačių tvirtinimu, dėl gyventojų pertekliaus išiveržė į Recijos provinciją Padunojoje, iš kur pajudėjo Italijos link. Pačių jutungų skaičiavimu, jų kariuomenę sudarė 120 000 žmonių, – akivaizdžiai perdėta, bet, net ir dešimtysk sumazintas, skaičius nemenkas. Išgirdė apie besiartinančią imperatoriaus Aureliano kariuomenę, jie traukiasi, tačiau su laikomi prie Dunojaus, stipriai sumušami ir iš dalies atkeriami nuo tėvynės. Jutungus nuo visiško sutriuškinimo išgelbėjo tik sarmatų ir vandalų išveržimas vienu metu į Panoniją 270 m. pradžioje. Kol Aurelianas kariaovo Panonijoje, jutungai, sudarę sajungą su alamanais, su kuriais jie ir vėliau daugsyk pasirodys istorijos arenos, išveržė į Italiją, nusiaubė Milano apylinkes ir užėmė Placenciją, ties šiuo miestu romėnai patyrė skaudų pralaimėjimą. Visa Šiaurės Italija perėjo į barbarų rankas, kilo pavojujasi Romai, tuo metu dar nė sykio nenugalėtai ir neapjuostai mūro sie na. Galiausiai grižęs Aurelianas dvejuose mūsiuose sutriuskino barbarus ir išlaisvino Italijos šiaurę [270/271 m. žiemą]. Po Aureliano mirties (275 m. rugpjūtį) alamanai, frakai ir kitos germanų gentys siaubė Romos provincijas, tačiau jutungai šiame kontekste nepaminėti ar neišskirti. Alamanų kovos su romėnais tęsėsi visą III–IV a.

358 m. jutungai išveržia į Recijos provinciją, tačiau patiria pralaimėjimą, vėliau 370 m. juos puola pati Roma. Karvedžio Teodosijaus kariauna prieš jutungus pajuda iš Recijos, paima daug belaisvių ir juos apgyvendina Italijoje, Po slényje. Darsyk apie juos girdime 384 m., kai imperatorius usurpatorius Maksimas juos sukursto išveržti į Reciją ir kovoti prieš Valentianą II-ąjį. Paskutinių sykų apie jutungus girdėti 430 m., tada jų antpuoli lengvai atremia Aecijus.¹⁷

Įtikėtina, kad tautų kraustymosi bangos jutungus atmetta į šiaurės rytus, kur juos vėliau aptinkame kaip jotvingius. Įtikėtina, kad tai „sueuropėj“ jazygai ar atskira jų atšaka. Vis dėlto, ar tai jaksamatai, ar jazygai, – visų jų judėjimo kryptis iš Meotidės apylinkių šiaurėn, į šiaurės vakarus.

Jotvingių kilmės klausimu

Motiejus Stryjkowskis, pasakodamas apie jotvingių kilmę, drauge su kitomis gentimis, kildina juos iš kimbrų ir gotų genčių ir iš Meotidės apylinkių:

Cymbrowie i Gotty waleczny narod,
Z Gomera wyszli, au Meotskich wod,
Gdzie wpada Tanais, miejsca swe mieli,
Tam się zmnozyli
Potem lepszych miejsc szukające w te kraje
Przyszli gdzie Dzwina, Wisla, Dunaj, wstaje
Drudzy Dniepr, Wolę, Bug, Niestr, Pont osiedli,
Z Greki boj wiedli.
Polowcy, Jaczwingowie s tegoz rodu,
Osiedli w Rusi, Cymbrowie ku wschodu....¹⁸

Kalbėdamas apie jotvingių kilmę, Motiejus Stryjkowskis bemaž neabejodamas kildina juos iš jazygų, (*mogli tez byc ci jatwiezowie z Jazygami Metanasti jednego rodu*), ir jis mini, kad dar jo laikais, t. y. XVI a. viduryje Vengrijoje palei Tisą gyvenantys valstiečiai jazygais tebevadina haidukus.¹⁹ Tai mums siūlo dar vieną mintį. Panonijoje, t. y. dabartinėje Vengrijoje, ir apie ją gyvenę jazygai paliko prisiminimus apie save kaip apie artimus haidukams – raiteliams bajorams. Tai atitinka antikinių šaltinių pranešimus apie jazygus kaip raitelius, ir *jotvingių* etimologiją galime padaryti mažiau painią – tai karai raiteliai, apibendrintai etimologizuotini nuo žodžio „joti“. Motiejus Stryjkowskis cituoja ankstesnį autorij Cromerį, kuris nedvejodamas teigia, kad jazygai ir jotvingiai yra tas pats etnonimas, kad jie kalba lietuviams artima kalba: *Iaziges vero sive Jazvingi, ejusdem cum Litvanis linguae, ut volunt nonnulli, eorundumquae morum et religionis fure.*²⁰ Motiejus Stryjkowskis pakartoja lenkų autorij žinias apie jotvingių karingumą ir genties skerdynes 1264 m. Dar įdomiau Motiejus Stryjkowskis kitoje vietoje lietuviams artimomis gentimis laiko polovcus ir pečenegus, pastarašias vėlgi kildindamas iš gotų ir kimbrų. Jis drauge su ankstesniais ir savo meto istorikais teigia, jog pečenegai, polovcai ir jotvingiai yra vienos giminės su lietuviiais.²¹ Daugiausia remiamasi bendrame istorijos šaltinių horizonte iškyylančiu kadaivykštės „lietuviškos-jotvingiškos“ migracijos nuo Juodosios jūros, Dono–Tanaiso žemupio ir žiočių, Meotidės įvaizdžiu. Polovcai taip praminti rusų pagal šios genties gyvenimo būdą, besiremiant medžiokle stepėse, laukuose (rus. *pole*), o patys jie esą kalbėjo maišyta rusų, lietuvių ir volosų kalba (*język woloski*, t. y. rytinėse romėnų provincijose varotta darkyta lotynų kalba, iš kurios atsirado, tarkime, rumunų kalba). Tai viena iš genčių, pasilikusių čia, kitoms migravus į šiaurę.

Tad atsargiai teigdami, kad jazygai ir jaksamatai galėjo būti jotvingių protėviai, kad jazygai Europoje galėjo virsti jutungais, prieiname prie tos pačios problemos, kurią mums piešia Bosporo karalystės linija. Nuo Pajuodjūrio į šiaurę slinkusios gentys galėjo būti baltiškos kilmės. Kai kurios. Vie na iš tokų genčių galėjo būti jazygai, tačiau jų slinktis – tik nedidelis epizodas visame tautų katilė tarp Pajuodjūrio ir Baltijos pakrantės, tarp Herkinijos girių ir Dono.

Pastebėtina, kad šios slinktys prasideda daug anksčiau nei gotų invazija, atitinkamai mūsų etnogenezės kryptis turėtų būti kreipiama ir į kitą tautų katilą, ne tik Jordano gentus/gotus išvirusi, bet ir į pietinį, ties Meotide, Bosporo karalyste, į Pietų Pajuodjūrį, kuris ima judėti anksčiau ir kaip tik mus dominančiomis kryptimis.

Gajus Plinijus Vyresnysis teigia, kad jazygai šiaurėn pastūmėjo dakus; süduviai Ordino šaltiniuose, kaip minėta ir aptarta mano straipsnyje apie jotvingių ir getų sąsajas,²² vadiniami getais, o mes apskritai žinome, kad *Dzūkija* yra įtakota jotvingiško/eventualiai getiško, dakiško substrato. Tačiau jeigu laikomės Gajaus Plinijaus Vyresniojo užuominos

ir matome, kad jau plačiau šaltinių nušviečiamais laikais Dzūkija [plg. Dakija, dzūkai, dakai, daku/getų kalboje aiškū „dzūkavimą”] yra aiškiai šiaurėn jotvingiškų teritorijų, galima daryti prielaidą, kad dzūkai/getai, gal ir sūduviai yra *jazygų-jotvingių* šiaurėn pastūmėti dakai/getai. Ši prielaida, žinoma, jau reikalinga specialios analizės, kol kas mes ją paliekame tik konstatuotą. Išeitų, kad jotvingių protėviai dalij getų/dakų ir atstumė į istoriniai laikais matomas vietas, į Dzūkiją, o vėliau, po jotvingių kardinės katastrofos, jau patys jotvingiai per kelias gentis išsiliejo į besiformuojančią lietuvių (ir prūsus) etnosą. Tačiau patį *dakiškumą* būtų atnešę ne jotvingiai, o patys getai/dakai, kažkokia jų atskala.

Kalbėdami apie jotvingių atsikraustymą, galime pasiremti kitais duomenimis. Adolfas Tautavičius, aprašinėdamas ankstyvųjų viduramžių situaciją „jotvingių genčių sąjungai” priskiriamoje teritorijoje, teigia, kad „IV a. antrojoje pusėje – V a. pradžioje senuosiuose pilkapynuose nustota laidoti mirusiuosius. Jų vietoje, matyt, naujose teritorijose kuriantis naujoms sodyboms, kartais apylinkėse atsiranda keli nauji paminklai”. Taigi pateiktose faktuose galėtume įžiūrėti kaip tik tuo metu Vakarų Europos centre išnykstančių jutungų atsikraustymą, o kad čia kažkas vykssta, patvirtina ir tai, kad „nuo V a. pabaigos iki VII a. tokią pakitimą tarsi jau ir nebūta” Taigi V a. tarp Mozūrų ežerų vakaruose, Šešupės aukštupio šiaurėje, Nemuno rytuose ir nelabai aiškios pietinės ribos vyksta tam tikri pokyčiai, persigrupavimai. Čia įžvelgiami skirtumai, leidžiantys kalbėti apie 4 genčių – jotvingių, sūduvių, dainavių, poleksénų grupes, – tai mums ypač svarbu, nes skirtumai yra, ir, tarkime, išskiriama tam tikras arealias šiaurinėje dalyje, kur lokalizuojami *dainaviai*, t. y. pietinėje Lietuvos Užnemunės dalyje nuo Nemuno iki Strėvos gyvavusi kultūra, pagal paminklus artima lietuviams.²³ Taigi – dainaviai, kurių vardas, atrodo, atsirado ne kaip pagrindinis etnonimas ir ne kaip savivardis, greičiausiai ir būtų tiesioginiai dzūkų protėviai, galimas dalykas, tie patys getai/dakai, jazygų pastūmėti šiaurėn ir atkirsti nuo pagrindinio getiško/dakiško masivo. Apie jotvingių itaką jiems liudija ir degintiniai kapai, nuo V a. bendri visai „jotvingių genčių sajungos” teritorijai, kuriuose sudeginti žmonių palaikai laidoti dar iki deginimo papročiu susiformuojant Rytų Lietuvoje.

Atrodo, kai kurias mūsų prielaidas patvirtintų ir archeologiniai duomenys – bent jau jie neprieštarauja minčiai apie tam tikrus persikėlėlius į jotvingių žemes, ir persikėlimo apogejus – V a., kai jutungams Europoje išnykstant, būsimosių jotvingių teritorijose aptinkami atsikraustymą liudijantys ženkliai.

Žinoma, mūsų išvados nedetalizuotos, bet pagrindinis tikslas buvo būtent tokis; atrodo, kad ir įmanomas tolesnis darbas, remiantis archeologiniais ir filologiniais, etnologiniais ir antropologiniais duomenimis. Jie padėtų formuoti teoriją apie jotvingių istoriją nuo Meotidės, Padunojo iki Panemunės ir Pagirio/Polesės.

NUORODOS:

1. Historia naturalis, IV, 80. Cituojama pagal: Skržinskaja M. V. Se-vernoje Příčernomorje v opisanii Plinija Staršego. – Kiev, 1977. – P. 95.
2. Historia naturalis, 80–81. Ten pat. – P. 95.
3. Tacitus. Annales XII, 29, 30. Historia. III, 5. Pagal: Tacit Kornelij. Sočinenija v dvuch tomach. T. 1. Annaly. Malyje proizvedenija. T. 2. Istorija. – Leningrad, 1969.
4. Strabo, VII, II, 4. Pagal: Strabon. Geografija. – Moskva, 1962. – P. 269.
5. Ptolemaios, Geographia, II, III, 5 // Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai / Sudarė Norbertas Vėlius. – T. 1: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos. – Vilnius, 1996. – P. 150–151.
6. Ten pat. – P. 568, 589 (vertė Daiva Mažiulytė).
7. Büga K. Rinktiniai raštai. T. 1. – Vilnius, 1958. – P. 410.
8. Lietuvių kalbos žodynai (toliau tekste santrumpa LKŽ). T. 4. – Vilnius, 1957. – P. 329, 343.
9. Latyschew B. Scythica et Caucasica et veteribus scriptoribus Graecis et Latinis. Collegit et cum versione Rossica edidit Basilius Latyschew. Vol. 2. Scriptores Latini. – Sankt Peterburg, 1906. – P. 289.
10. Latyschew B. Scythica et Caucasica... Vol. 1. Scriptores Graeci. – Sankt-Peterburg, 1890. – P. 88 ir toliau.
11. Latyschew B. Vol. 1. – P. 323 ir toliau.
12. LKŽ. T. 4. – P. 292 ir toliau.
13. Schmidt L. Allgemeine Geschichte der germanischen Volker. Bis zur Mitte des VI Jh. – München, Berlin, 1909. – P. 174–175.
14. Ten pat. – P. 175–176.
15. Ten pat. – P. 183, 190.
16. Ten pat. – P. 190.
17. Ten pat. – P. 190–196.
18. Stryjkowski M. Kronika Polska Litewska Zmodzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa, 1846. T. 2. – P. 536.
19. Ten pat. – P. 183.
20. Ten pat. – P. 184.
21. Ten pat. – P. 168–169.
22. Beresnevičius G. Getų ir jotvingių religinių īvaizdžių paralelės // Liaudies kultūra. – 2001, Nr. 4, p. 11.
23. Tautavičius A. Baltų gentys V–VIII amžiuje. Archeologinės kultūrinės sritys // Lietuvių etnogenezė. – Vilnius, 1987. – P. 129–140, 143.

The Jazyges, the Yuthungi, the Yotvings:
warriors–riders occupying the areas
from the Maeotis to the Danube

On the origin of the Yotvings

Gintaras BERESNEVIČIUS

The object of the article is the Jazyges and the Yaksamates mentioned by antique authors in relation to the North Black Sea from which the Jazyges migrate to the Danube, the frontier of Rome in the 1st century A. D. and along with German tribes have fights with Rome.

The question is posed on to what extent the Jazyges could be related to the Yuthungi, the allies of the Alamanni who disappeared from antique sources in 430 A. D. and to what extent all the abovementioned tribes called either the Sarmatians or Germans could be linked with the southern Baltic Yotvingian tribe, known on the southern edges of Baltic areas from the 10th century.

Skudučiavimas – moteriškosios kultūros reliktas

Rūta ŠIMONYTĖ – ŽARSKIENĖ

Straipsnio objektas – skirtingų Europos tautų moterų muzikavimo daugiamzdėmis dūdelėmis paskirtis, atlikimo tradicijos. Tikslas – išnagrinėti šių instrumentų funkcijas kaimo bendruomenėje, atskleisti jų sasajas su archajiškomis moterų apeigomis. Metodai – lyginamasis, analitinis, retrospekcijos. Tyrimo rezultatai – sugretinus pateiktus duomenis, keliamas hipotezė, kad anksčiau Lietuvoje, kaip ir pietvakarių Rusijoje, Komijoje bei kitose nagrinėjamose tautose, skėtinų augalų skudučiai buvo pučiami tikrai moterų, taip pat daroma priešlaida, kad moterų instrumentinio pūtimo židiniai gali būti XX a. paseikusios ypač senos Europos kultūros palikimas. Plačiau išvados pateiktos straipsnio pabaigoje.

Apžvelgus tradicinę pasaulio tautų muziką aiškėja tam tikros pasiskirstymo tarp lyčių tendencijos: muzikos instrumentai paprastai laikomi vyriškosios gyventojų dalies „nuosavybė”, o moterys dažniausiai gali pasireikšti vokalinėje muzikoje (kartais – choreografijoje). Visgi reikia pastebėti, kad kai kuriose Afrikos, Azijos, Okeanijos tautose bei tautelėse moterys taip pat turi „savo” mušamuosius, kai kur – netgi styginius instrumentus. Tačiau pučiamieji instrumentai, taip pat ir daugiamzdės, arba Pano, fleitos, beveik visada naujodami tik vyrų ir netgi buvo traktuojami kaip vyriškumo simbolis. Minėti pasiskirstymo tarp lyčių dėsningumai (vyrai – instrumentinė, moterys – vokalinė muzika ir choreografija) ypač ryškūs Europos tradicinėje muzikoje. Todėl įdomu, kad kaip tik Europoje egzistuoja moterų instrumentinio muzikavimo ir būtent pučiamaisiais instrumentais židiniai.

Moterų dūdelės ir jų funkcijos Europos tautose

Komijoje, tarp Permės komių, ir pietvakarių Rusijoje (Briansko–Kalugos ir Kursko sr.) tarpusavy nesutvirtintos daugiamzdės arba skudučių tipo dūdelės apibūdinamos kaip išskirtinai moteriškas instrumentas. Kursko sr. Plechovo k. *kugikles* dar vadino rus. *бабыми дудками* ‘moterų dūdelėmis’.¹ Visuose šių tautų šaltiniuose nurodoma, kad jomis pūtė tik moterys ir merginos. Kai kur minimas tam tikras pūtėjų amžius bei socialinis statusas. Pavyzdžiu, anot rusų etnologo Konstantino Vertkovo, anksčiau Rusijoje *kugikles* (*kuvikles*) pūtė tik merginos ir vaikų neturinčios jaunamartės.² Kursko sr. mergaitės pradėdavo mokyti groti kugiklėmis maždaug nuo dešimties metų ir baigdavo groti (bent jau viešumoje) sulaukusios – 45–50 metų. Grojimas vyres-

niame amžiuje (sulaukus 70–80 metų) dar XX a. trečiajame dešimtmetyje buvo laikomas nepriimtinu.³ Permės komių pūtimi tradicijoje taip pat buvo svarbus pučiančiųjų amžius. Tuo remdamasi Permės komių muzikos instrumentų tyrinėtoja Nadežda Žulanova išskyrė keletą pakopų, kurios sutampa daugiausia su fiziniu (fiziologiniu), mažiau – su socialiniu moters „brendimu”. Minėtuose momentuose, anot tyrinėtojos, galima ižvelgti net ir mergaičių iniciacijų apeigu pédakus.⁴ Pūsti pradedama maždaug šešerių–aštuonerių metų, kai „belytis vaikas” tampa mergaitė (maždaug šiuo metu pradedama ir verpti). Mergaičių mokytojomis dažniausiai būdavo netekėjusios „vyresnės merginos”, kurios galėdavo pūsti ne tik savam rate, bet ir „žmonėse”. Paauglystėje ir jaunystėje *pēļjanais* „grodavo” beveik visos Permės komės. Jų atlikimo kokybei didesnės reikšmės neteikta. Tačiau ištekėjusios pūsdavo jau tik geros, meistriškos atlikėjos (kom. *мастёры*). Pilnavertis grojimas buvo tapatinamas ne tik su tinkamu kvėpavimu, bet ir su igyta „gyvenimiška jėga”. Pagyvenusios moterys buvo vertinamos kaip prityrusios mokytojos bei dūdelių derintojos.⁵ Taigi pūtimi tradicija tarsi rodė skirtingą, priklausomai nuo amžiaus, Permės komių moterų statusą kaimo bendruomenės gyvenime. Aiškėja, kad XX a. pirmojoje pusėje Rusijoje, o tarp Permės komių net ir XX a. antrojoje pusėje, daugiamzdės dūdelės buvo masiniški moterų instrumentas: jomis mokėjo pūsti beveik visos kaimo mergaitės, merginos ir moterys.

Grojančiųjų amžius buvo svarbus ir kituose dviejuose moteriško pūtimo židiniuose. Pietų Rumunijos piemenaitės ganydamos pūsdavo vienvamzdė kaip skudutį dūdelę *fifą*, šiaurus rytų Serbijos Homolje vietovės mergaitės ir merginos su analogiškomis dūdelėmis *dudurejš* (ši instrumentą sudaro du vamzdeliai) pūtė signalus ganydamos avis. Šaltiniuose nurodoma, kad tiek Serbijoje, tiek Rumunijoje šiuos instrumentus pūtė jaunos merginos (bei netekėjusios moterys – Rumunijoje). Serbės savo grojimu viliodavo vaikinus, kviesdavo juos į šokius.⁶ Rumunės pūsdamos *fifą* kviesdavo mylimąjį, išreikšdavo savo meilę. Josifo Hercea nuomone, rumunų *fifa* savo konstrukcija ir magiškaja paskirtimi turi atitikmenų netgi tarp Afrikos primityvių tautelių instrumentarijaus.⁷

Instrumentų ryšys su moterų apeigomis

Minimų instrumentų sasajas su itin archajiškomis moterų apeigomis galima pastebėti taip pat ir Rusijoje. XIX a.

Rusijoje, Černigovo gub., vasaros pradžioje šv. Akilinos garbei buvo rengiamos šventės. Jų metu merginos ir moterys, pasidalinusios į tris keturias partijas, vaikštinėdavo po kaimą ir „grodavo kuvycomis”. Kiekviena dalyvė, einanti pirmoje eilėje, pūtė keturias dūdeles, antroje – tris, trečioje – dvi, ketvirtuoje – vieną. Anot Klimento Kvitkos, neabejotina, jog tai griežtai nustatyta apeiginė eisena, kurioje buvo svarbus ne tik dalyvių, bet ir dūdelių skaičius.⁸ Pravoslavų vyskupas Filaretas XIX a. antrojoje pusėje, aprašydamas šią šventę, mano, kad tai apeiga, susijusi su pagoniškaja deive, kuri, įvedus krikščionybę, buvo pakeista šv. Akilina. Kad pagoniškosios deivės buvo „pakeičiamos” krikščioniškomis šventosiomis, matyt ir iš archeologinių duomenų. Archeologo ir slavų senųjų tikėjimų tyrinėtojo Boriso Rybakovo nuomone, prie Desnos upės (Briansko sr., kuviklių paplitimo teritorija) atkasta šventykla buvo skirta deivės Beregynios kultui. Vėliau toje pačioje vietoje buvo pastatyta švč. Mergelės Marijos apreiškimo cerkvė.⁹

Neabejotinai su moterų apeigomis susijęs taip pat Briansko–Klugos kuvikliavimo tradicijos plote, vadinamojoje Klugos Polesėje, žinomas pavasario ciklo apeiginis žaidimas „Gegutės krikštas” (rus. *кремене кукушки*), kuris yra viena iš „pavasario laidotuvių” formų. Šiame regione žinomas ir kitas apeiginį aukojimą vaizduojantis žaidimas „Kostroma” arba „Kostromos laidotuvės”, kuris, anot folkloristo Levo Kulakovskio, galėjo būti susijęs su linų, verpimo globėjos deivės Lados kultu.¹⁰ Grįžtant prie „Gegutės krikšto” reikia pažymeti, kad pagrindinis šio žaidimo atributas būdavo gyva gegutė, žolė „gegutės ašarėlės”, lélé ir pan.¹¹ Šių apeigų metu merginos ir moterys keletą kartų viena kitai nusilenkusios bučiuodavosi per vainikus, nupintus iš medžių šakų arba gėlių, dainuodavo Sekminių dainas ir éjo rateliai (*karagodus, chorovodus*). Mokslininkų nuomone, šis žaidimas taip pat galėjo turėti sasajų su iniciacijų ritualais.¹² Apeiginis bučiavimas vadinamas rus. *кумление ‘кумавимasis, гиминиавимasis’*. Ši apeiga yra artima rus. *nocecmple* ‘seseriavimuisi’. Beje, XIX a. antrojoje pusėje Obojanės apskritijoje (Kursko gubernija) minimas per Šeštines vykės „Gegutės krikštas” ir kūmavimasis su *kuvickėmis*, dūdelėmis ir kitais instrumentais. XX a. antrojoje pusėje Kursko sr. šio pavadinimo jau niekas nebežinojo, o panašios apeigos vadintos rus. *моргоски*.¹³ Idomu, kad Lietuvoje merginos per Sekmines taip pat turėdavo savo atskirus (nuo vaikinų) pasilinksminimus. Anot Jono Balio, gretimų kaimų (duomenys užrašyti Kupiškio apylinkėse) merginos „susiburia kur gražiame kalnelyje prie kaimų laukų rubežiaus ir linksminasi sau vienos: vainikus pina, buria savo ateitį ir laimę”.¹⁴ Dar XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Rusijoje Tulos gubernijos kaimų moterys į kokią aukštęsnę vietą rinkdavosi per Petrines iš vakaro ir „saugojo saulę” (rus. *караулили солнце*). Jos visą naktį pūsdavo dūdelėmis, šokdavo, dainuodavo. Vienos Tulos gubernijos gyventojos žodžiais, jos jaunystės metais (XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje) visos moterys mokėjo pūsti dūdelėmis, susidedančiomis iš trijų, o geros atlikėjos – ir iš keturių dūdelių.¹⁵

Klugos Polesėje išliko ir daugiau labai archaiškų, kitur išnykusiu ritualų. Tik šiame Rusijos miškų plote išliko ir kitas gryna moterų instrumentas *tarškynės* (rus. *мрешомки*). Jų tarškėjimu buvo palydimi apeiginiai vestuviniai šokiai.¹⁶

Dūdelių sasajas su pavasario ir vasaros derlingumo, augalų, gamtos kulto apeigomis rodo ir jų gamyba iš augalų. Pavasario apeigų, kaip ir aukščiau minėto apeiginio žaidimo „Gegutės krikštas”, būtinu ritualiniu atributu neretai būdavo lélé undinė (rus. *русалка*), padaryta, kaip ir *kugiklės*, iš nendrių. Ši lélé buvo vadinama taip pat kaip ir nendrės vietine tarme – *kuga*. Kursko sr. Plechovo k. yra užrašyta legenda apie šalia esančią pievą, vadinamą *karagod*. Legenda byloja, kad senais laikais kasmetiniai Sekminių *karagodai* (juose pūsdavo ir kugiklėmis) vykdavo šioje pievoje, kol vieną dieną visi grojantys ir dainuojantys *karagode* žmonės prasmego skradžiai žemę ir pavirto į undines. Kaimo žmonės pasakoja, kad kartais vakarais pievoje, pelkėje bei miške girdėti šių žmonių, pavirtusių undinėmis, grojimas ir dainavimas.¹⁷ Pavasarinių rusų rateliai *chorovodai, tankai* ir *karagodai* (pastaruosiuose buvo pučiamas ir *kugiklėmis*), etnologės Tatjanos Bernštam nuomone, yra neabejotinai susiję su audimu ir verpimu.¹⁸ Beje, grojimas pagrindine kugiklių „pora”, susidedančia paprastai iš penkių dūdelių, apibūdinamas lygiai taip pat kaip ir audimas namų gamybos staklėmis, pavyzdžiu, „eina per kugikles” – „eina per pedalus”, „sustoja”, „peržengia” ir pan. Rusų kugiklių tyrinėtoja Olga Veličkina pastebėjo, kad nors juda atskiros kūno dalys (audžiant – pėdos, o pučiant dūdelės – galva ir rankos), tačiau šie skirtingi kūno veiksmai įvardijami tais pačiais éjimo terminais.¹⁹

Semantinį ryšį su svarbiausiais moters gyvenimo momentais gali rodyti ir lingvistinės žodžių *kuvikly/kugikly* (instrumentų pavadinimai), *kuvik/kugik* (pelėda) ir *kuviaalka, kugalka, kuvia, kuviatka, kuga, kaga* (küdikis) sasajos. Pelėdos ir būsimo arba tik ką gimusio küdikio ryšys akivaizdus ne tik rytu slavų, bet ir baltų folklore. Gimimo ir naujagimio simboliai yra labai svarbūs baltarusių rugiapijūtės dainose. Kai kuriose Rusijos vietose rugiapijūtė vadinama rus. *cmpada* nuo rus. *cmpadamb* ‘kentėti’. Šis žodis išreiškia simbolinį „dirvos gimdymą”, o paskutinis pėdas rugiapijūtės dainose dažnai tarsi sutapatinamas su naujagimiui.²⁰ Beje, rugiapijūtės ir vestuvinėse – gryna moterų dainose yra „gukaujama” (rus. *гукаюм*), kaip ir su žemiausia *kugiklių* „pora”, kuri būtent ir vadinama rus. *гукальные*.²⁰ Šios technikos paplitimas apima vientisą plotą – Vakarų Rusiją, Baltarusiją bei Ukrainą. Šūksniai „u!”, „gu!”, „ei!” galėjo būti gale, pakartojimuose arba dainos viduryje. Jie buvo atliekami *glissando* maniera oktavos intervalu aukštyn ir be *glissando* kvintos arba oktavos intervalu.²²

Ar lietuvių skudučiai – tik vyru instrumentas?

Kitame Šiaurės rytu Europos analogiškų instrumentų paplitimo židinyje Lietuvoje įsivyravusi nuomonė, kad daugiau amzdės dūdelės *skudučiai* – vyru instrumentas. Kad sku-

dučiavę tik vyrai, o moterų ten nebūdavę, savo darbuose teigia Adolfas Sabaliauskas.²³ Anot Juozo Žilevičiaus, skudučiai buvo naudojami vyrų ir iš dalies moterų.²⁴ Ekspedicijų duomenys rodo, kad skudučiavę ir vyrai, ir moterys, taip pat pūsta mišriai.²⁵ Tačiau kai kurių šaltinių ir pateikėjų duomenimis, Lietuvoje, kaip ir aukščiau minėtose tautose, skudučiavo tik moterys ir merginos.* Jungtinėse Valstijoje 1895 m. išleistame lietuvių laikraštyje „Vienybė lietuvininkų“ rašoma, kad apie Anykščius ir Ukmergę kai kurios moterys mokančios „ant skudučių“ skudučiuoti senovines lietuviškas melodijas ir kad aštuonių balsų išvedimui reikia aštuonių merginų, o jei „šitiek nėra tai ir keturių užtenka, tik tada tenka kiekvienai po du (skudučius – *aut.*) imti“. Toliau nežinomas šio straipsnelio autorius apgailes-tauja, kad dabar jaunos merginos jau nemokančios pūsti skudučių.²⁶ 1909 m. Mikas Petruskas rašo, kad visuomet skudučiuodavo moterys, skudučius darydavo iš builio.²⁷ Vieno pateikėjo žodžiais tariant, Valkiškuose (Papilio vls., Biržų aps.) prieš Pirmąjį pasaulinį karą skudučiavo moterys ir merginos.²⁸ Dauguma Stasio Paliulio minimų pateikėjų moterų puikiai mokėjo ne tik giedoti sutartines, bet ir skudučiuoti.²⁹ Reikėtų atkreipti dėmesį į M. Petrusko pastebėjimą, kad moterys pūtusios builio (skėtinio augalo) dūdeles, o Taujėnuose (Ukmergės aps.) skudučiuojamos sutartinės net ir buvo vadinamos builinėmis, kadangi buvo pučiamos iš builio išpjautais vamzdėliais.³⁰ Reikėtų pabrėžti, kad Rusijoje, Komijoje, kaip ir Rumunijoje bei Serbijoje, vien moterų pučiamos skudučių tipo dūdelės buvo gaminančios tiktais iš skėtinų augalų: nendrės, builio, garšvos, skudučio ir kt. Lyginamieji tyrimai leidžia kelti hipotezę, jog ir lietuvių skėtinų augalų *skudučiai*, kaip ir minėtų tautų šio tipo instrumentai, anksčiau galėjo būti pučiamai tik moterys. Vėliau, „perēmus“ juos vyrams, jie buvo pradėti gaminti taip pat ir iš medžio.** Visame lietuvių skudučių paplitimo plote greta specialių instrumentinių kūrinelių buvo skudučiuojamos ir giedamosios sutartinės. Daiva Raciūnaitė–Vyčinienė mano, kad sutartinių ir moterų ryšys neatsitiktinės, o jo šaknys galėtų siekti Deivės Motinos garbinimo laikus, ir kelia hipotezę, kad giedamosios sutartinės kažkada atstovavo sakralinei moterų sferai.³¹

* Lietuvoje *skudučius* pūtė ne tik suaugusieji, bet ir vaikai (žr.: Tyszkiewicz E. Biržė. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordinacyj. – St. Pet., 1869. – P. 21). Panašias į skudučius, tik vienstiebes skėtinų augalų dūdeles vaikai pūtė ir Šiaurės Europoje – Skandinavijoje, Estijoje bei Latvijoje. Ir lietuvių piemenai ganydamis išspjaudavo po tokią dūdelę. Šios dūdelės pateikėjų apibūdinamos kaip bereikšmiai vaikų žaidimai. Tačiau vaikų žaislų papročiai leidžia atsekti bene seniausius kultūros istorijos etapus – žmonijos istorijos vaikystės periodą (žr.: Tайлор Э. Б. Первобытная культура. – Москва, 1989. – P. 68).

** Beje, Naujosios Gvinėjos sakralinių ritualinių muzikos instrumentų kilmės mituose pasakojama, kad vyrai juos atėmė iš paprastų arba mitinių moterų, kartais – iš neaiškių lyties mitinių būtybių. Būdami moterų, šie instrumentai grojo patys. Juos atėmus, instrumentai prarado šią stebuklingą savybę, todėl vyrams ilgai tenka mokyti juos išpūsti ir pan. (žr.: Путилов Б. Н. Миф – обряд – песня Нової Гвинеи. – Москва, 1980. – P. 245–255).

Moterų instrumentinio muzikavimo židinių reliktiškumas

Akivaizdu, kad tik moterų pučiamai skudučių tipo instrumentai Europos vyriškojo instrumentinio muzikavimo kontekste rodo ypatingą jų archaiškumą ir reliktiškumą. Taigi atrodytų, kad nagrinėjami daugiauamzdžių ir vienvamzdžių „moteriškų“ dūdelių židiniai yra tarsi išimtys iš taisyklės. Tačiau reikia pažymėti, kad Šiaurės bei Rytų Europoje moterys dar pūtė ir trimitus. Skandinavės, kartais ir rusės, ganydamos bandą, udmurtės, pasirengusios tekėti, pūtė beržo tošimi apvytus gana ilgus medinius trimitus. Čia pritaptų ir vienintelis liudijimas, užrašytas Simono Daukanto, jog seiniu Lietuvoje taip pat trimitavo ne vyrai, o moterys.³²

Norint apibrėžti „moteriško pūtimo“ teritoriją, aiškėja, kad šie židiniai išsidėstę pačiuose Šiaurės rytų Europos miškų zonos pakraščiuose: šiaurėje – Skandinavija, toliau – Lietuva, pietvakariuose – miškingos Alpių priekalnės, pietuose – Pietvakarių bei Pietų Rusijos miškai, besiribojantys su stepėmis, ir rytuose bei šiaurės rytuose – udmurtų ir komių žemės, už kurių jau plyti tundra. Ar šie židiniai – kažkada egzistavusios dvasinės ir materialinės kultūros, apėmusios višą Šiaurės rytų Europos miškų plotą, reliktai, šiandien pasakyti labai sunku. Čia dar galima pridėti vaikų pučiamas vienvamzdes, kaip skudučiai, dūdeles teritorijoje, nusidriekusioje į šiaurę ir į rytus nuo Lietuvos. Šios dūdelės kažkada taip pat galėjo būti pučiamos moterys, ką rodytų Rumunijos bei Serbijos pavyzdžiai, o vėliau „degradavo“, perėjo į vaikų žaislų papročius. Itin archaiška šių instrumentų konstrukcija, neolito ir net mezolito laikotarpio šio tipo dūdelių iškasinės,³³ akivaizdus ryšys su moterų apeigomis bei maginė funkcija, kiti arealiniai bendrumai leidžia kelti prielaidą, kad Šiaurės rytų Europos skudučių tipo bei kiti moterų pučiamų instrumentai gali būti išlikę iš Marijos Gimbutienės³⁴ atrastos Senosios Europos matrinstinės kultūros laikotarpio.

Išvados

Europoje esančiuose moterų instrumentinio muzikavimo pučiamaisiais instrumentais židiniuose – Rusijoje ir Komijsje, Serbijoje bei Rumunijoje – buvo svarbus grojančiųjų amžius. Tai ypač akivaizdu Permės komių skudučiavimo tradicijoje, kur daugiauamzdžių dūdelių pūtimas skirtingais amžiaus tarpsniais (nuo vaikystės iki senatvės) tarsi išreiskė kintantį moters statusą kaimo bendruomenėje. Vien tik jaunu rumunių ir serbių pūtimas dūdelėmis turėjo aiškiai išreikštą maginę funkciją – vilioti vaikinus. Briansko–Kalugos ir Kursko srityse (Rusija) skudučių tipo instrumentai buvo naudojami moterų apeigose. Aiškiai įžiūrimas tiesioginis (*kugiklēmis* / *kuviklēnis*) buvo grojama apeigų metu) bei semantinis šių instrumentų ryšys su pavasario ir vasaros ciklo moterų atliekamomis apeigomis. Tieki komių, tieki rusų mokslininkai mano, kad šis grynak moterų instrumentas galėjo turėti ryšį net ir su mergaičių iniciacijomis. Taigi aiškėja, kad skudučių tipo dūdelės minėtose tautose ypatingais moters gyvenimo momentais tikrai atliko svarbų vaidmenį. Lietuvoje iki šių

dienų vyrauja nuomonė, kad tradicinis skudučiavimas – vyru privilegija, tačiau pasitelkus surinktus duomenis ir lyginamuosius tyrimus, galima manyti, kad anksčiau Lietuvoje skētinių augalų skudučiai taip pat galėjo būti pučiami vien moterų. Apibréžus moteriško pūtimo (ne tik dūdelémis, bet ir trimitais – Skandinavija, Šiaurės Rusija, Udmurtija) plotą, aiškėja, kad šie židiniai išsidėstę pačiuose Šiaurės rytų Europos pakraščiuose. Pasitelkus interpoliacijos metodą galiama spėti, kad turėjo būti pučiamas ir teritorijoje, esančioje tarp šių išlikusių salų. Moterų pūtimo tradicijos archajišumas ir reliktišumas Europos vyriško instrumentinio muzikavimo kontekste leidžia kelti prielaidą, kad šios tradicijos šaknys galėtų siekti net ir itin senus neolitinės Senosios Europos matrinstinės kultūros laikus.

NUORODOS:

1. Величкина О. В. Сохранение Курской традиции многоствольной флейты // Сохранение и возрождение фольклорных традиций. Сб. науч. трудов. Вып. 2, ч. 1. – Москва, 1993. – Р. 77–100.
2. Вертков К. Музикальные инструменты как памятники этнической и историко-культурной общности народов СССР // Славянский музыкальный фольклор. – Москва, 1972. – Р. 97–113.
3. Velichkina O. Playing Panpipes in Southern Russia: Historium Ethnography and Performance Practices. (Unpublished). – The Ohio State University, 1998. – Р. 131.
4. Жуланова Н. Инструмент, музыкант и музыка в традиционной культуре: Коми-пермяцкие многоствольные флейты // Музыкальная академия. – 1997, № 3, р. 156–164.
5. Тен pat.
6. Devir D. Dudurejš – Eintonflöten aus dem Homolje // Studia Instrumentorum Musicæ Popularis 3. Festschrift to Ernst Emsheimer on the occasion of his 70th birthday. – Stokholm, 1974. – Р. 42–43.
7. Херцеа И. Феномен на грани вокального и инструментального (Фифа – вид румынской флейты) // Народные музыкальные инструменты и инструментальная музыка. Т. 2. – Москва, 1988. – Р. 217–219.
8. Квитка К. В. Об историческом значении флейты Пана // Музыкальная фольклористика. Вып. 3. – Москва, 1986. – Р. 244–257.
9. Рыбаков Б. А. Язычество древней Руси. – Москва, 1987. – Р. 123–124.
10. Кулаковский Л. Искусство села Дорожева // У истоков народного театра. – Москва, 1965. – Р. 32–38.
11. Голейзовский К. Образы русской народной хореографии. – Москва, 1964. – Р. 55.
12. Velichkina O. Min. veik. – Р. 44.
13. Бернштам Т. А. Молодежь в обрядовой жизни русской общины XIX – начало XX в. – Ленинград, 1988. – Р. 92.
14. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. – Vilnius, 1993. – Р. 205–206.
15. Квитка К. В. Min. veik. – Р. 244–257.
16. Velichkina O. Min. veik. – Р. 45.
17. Velichkina O. Min. veik. – Р. 188.
18. Бернштам Т. А. Min. veik. – Р. 185.
19. Velichkina O. Min. veik. – Р. 171.
20. Velichkina O. Min. veik. – Р. 46.
21. Руднева А. В. Курские танки и карагоды: Таночные и карагодные песни и инструментальные танцевальные пьесы. – Москва, 1975. – Р. 149.
22. Velichkina O. The Movement Patterns in Playing Russian Pan-flutes // European Seminar in Ethnomusicology. – Oxford, 1994. The 10th Meeting of ESEM. [Http://www.music.ed.ac.uk/colloquia/conferences/esem/](http://www.music.ed.ac.uk/colloquia/conferences/esem/) Бернштам Т. А. Min. veik. – Р. 153–154.
23. Sabaliauskas A. Sutartines ir musu muzikos irrankiai. // Dirva–žinynas, Shenandoah, 1904, Nr. 4, p. 25–39.
24. Žilevičius J. Liaudies muzikos instrumentai // Lietuva. Lietuvių enciklopedija. – XV. 2 leid. – Vilnius, 1991. – Р. 487–493.
25. Biržų ekspedicijos duomenys. Pateikėja A. Aišparienė (Lapienytė), Emilia Burbulienė (Unzénaitė), g. 1920 m. Biržų aps. ir vls., Šimpeliškių k. 26. Vienybė lietuvininkų, Plymouth. – 1895, Nr. 14, p. 162–163.
27. Petruskas M. Iš muzikos srities. – Chicago, 1909. – Р. 13–14.
28. Pono Trečioko informacija, užrašyta 1996 m. iš senovo amžiaus pateikėjo, gyvenančio Papilyje.
29. Paliulis S. Sutartinių ir skudučių kelias // Aš išdainavau visas daineles. T. 2. – Vilnius, 1988. – Р. 31–78.
30. Sutartinės: Daugibalsės lietuvių liaudies dainos. T. 3. Sudarė ir paruošė Zenonas Slaviūnas. – Vilnius, 1959. – Р. 674–676.
31. Račiūnaitė–Vyčinienė D. Sutartinių atlirkimo tradicijos. – Vilnius, 2000. – Р. 55–62.
32. Daukantas S. Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių. – Vilnius, 1988. – Р. 66. (I leidimas – 1845 m.).
33. Plačiau žr.: Žarskién R. Skudučiavimo istoriškumo problemas // Tauatoskos darbai. – Vilnius, 1998, t. IX (XVI), p. 177–185.
34. Gimbutienė M. Senojoji Europa. – Vilnius, 1996. – 381 p.

Making music with multi-pipe whistles –
the relic of female culture

Rūta ŠIMONYTĖ–ŽARSKIENĖ

On the basis of the comparative method the article provides a thorough study of both the destination and the traditions of the usage of wind instruments – particularly multi-pipe whistles used by the womenfolk of different European nations. Unattached multi-pipe whistles are characterized as an exceptionally female instrument in Komi among the Komi women of Perm and in south-western Russia (Briansk – Kaluga distr.). Similar pipes used to be blown merely by girls in South Rumania and north-eastern Serbia. Their performance contained a magical function – that of tempting young lads. The significance of the age of the performers has been emphasized with regard to the above mentioned habitats. Playing on multi-pipe whistles from childhood up to the old age served as if an expression of the variability of the woman's status in rural community. Throughout the districts of Briansk – Kaluga and Kursk (Russia) multi-pipe whistles served as inseparable participants during the rites of women. The direct (kugikly-kuvikly used to be played during the rites) and semantic connection between these instruments and the rites of the spring-summer solstice performed by women has been envisaged. In opinion of both Komi and Russian scholars this pure female instrument may have had the link with the initiation of girls. Up to this day in Lithuania the opinion is prevalent that making music with multi-pipe whistles (the skudučiai) is an exceptional privilege of men, however, on the basis of the gathered data and comparative research the assumption could possibly be made that in early times in Lithuania multi-pipe whistles made of umbelliferous plants may also have been played exceptionally by women. Upon having outlined the area of the female blowing (not only on multi-pipe whistles but also on trumpets in Scandinavia, Northern Russia, Udmurtia) it has become evident that these habitats are to be found on the very edges of Northeastern Europe. On the basis of the interpolation method the presumption could be made that the blowing used to be made also throughout the territory stretching between the surviving habitats. The archaity of the tradition of the female blowing as well as its relict nature with regard to the context of European instrumental male music making is leading towards the assumption that the roots of this tradition might reach back the particularly ancient times of the Neolithic old European matriarchal culture.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio 6, 2055 Vilnius, el. p. ruta@lti.lt

Gauta 2001 11 08, spaudai įteikta 2002 03 22

DRABUŽIŲ KELIONĖS

Kelnės

Rūta GUZEVIČIŪTĖ

Straipsnio objektas – šiandien pasaulyje labiausiai paplitusi aprangos dalis – kelnės. Tikslas – išanalizuoti šio drabužio atsiradimo istoriją, paplitimo arealus ir sąryšį su istoriškai Lietuvoje susiklosčiu siu kostiumu. Metodas – komparatyvistinis: lyginant ir sugretinančių tautų ir epochų to paties objekto tapatumus, panašumus, sąveikas, įtakas ir skirtumus bei kontrastus, siekta atrasti įvairias formas siejančias jungtis ir ištirti jų vystymosi logiką. Išvados – kelnės kaip né viena kita aprangos dalis susietos su funkcija, kuri yra nulemta raitelio reikiui. Senųjų kultūrų „nešeja“, nesinaudojė kelnėmis, kostumo funkcionalumo klausimu susipriešino su „stepių žmonėmis“, o vėliau – jaunujių Europos valstybių gyventojais. Funkcionalumo ir komfortiškumo prioritetas lémė ilgą kelnų evoliucijos procesą, kurio metu atsirado gana įvairūs šio drabužio pavidalai, kol buvo pasiektos nūdienės formos. Archajiškų bei visų mados padiktuotų kelnų pavidalų įvairiai istorijos etapais būta ir Lietuvoje, turėta ir dėvėsenos savitumų, lyginamuoju kontekstu iki šio meto netirtų.

Sunku įsivaizduoti, kad tokia įprasta aprangos dalis kaip kelnės buvo anaipolt ne visada. Senųjų kultūrų valstybės, esančios žymiai piečiau nei nūdienės europietiškosios civilizacijos šalys, sėkmungai apsięjo ir be sukirptų prigludusiu apdarą – be kelnų. Karštas klimatas, kokybiškų audinių gausumas lémė tai, kad pakako įsivynioti į stačiakampio arba ovalinio audeklo gabalą ir, sudrapiravus jį pagal estetines vienos ar kitos kultūros normas, suformuoti drabužį, atitinkantį laikmetį, lyti, žmogaus padėtį visuomenėje. Toks tarsi ir nesudėtingas apsirengimo būdas paliko žmonijos kultūros aruode pasaulinės reikšmės šedevrus, kuriems atstovauja Egipto, Babilonijos, Indijos, Graikijos, Romos kostiumai.

Kelnės kaip specifinis aprangos elementas atsirado iš reikalo apsaugoti kojas nuo trinties jojant. Nors jau skitai ir sarmatai buvo puikūs raiteliai, tačiau jojimas plačiai paplito maždaug I a. pr. m. e. Iki to meto arkliai, ypač senosiose kultūrose, dažniausiai būdavo naudojami tik kaip į vežimus kinkoma transporto priešmonė (1; 70). Reikalingiausia žirgai pasidarė nuolat migruojančiai žmonijos daliai – klajokliai. Pirmieji kelnų atvaizdai randami tų kultūrų plotuose, kur gyventojai tiesiogiai kontaktavo

1 pav. Persų šaravarai. Sasanidų dinastija. Padėklo fragmentas. Paryžius, Luvras.

su klajokliais, – tai didžioji Persijos imperija (1 pav.). Jos šiauriniu pakraščiu nuolat plūdo „stepių žmonės“, tapę pirmaisiais ir geriausiais pasaulio raiteliais. Pakanti sveitimoms įtekėmėms, Persijos kultūra veikiai pavertė kelnės savo specifinės aprangos dalimi, netrukus paskleidė šią naujovę po visą pasaulį ir suteikė jai pavadinimą: *šalvar* – persiškai „kelnės“.

„Skitų kostiumas visiškai atitiko šios tautos, didesnę gyvenimo dalį praleidžiančios ant žirgo, gyvensenos būdą: ilgaskvernis aptemptas *kaftanas* (2; 39), platūs *šarovarai*, susegti ties kulkšnimis, patogūs aulinukai“ (3; 38) (2 pav.). Užkariautojai klajokliai pastoviai susipriešindavo su sės-

2 pav. Skitai gaminasi kaftaną. Atvaizdas pektoralėje //
Равдоникас Т. Д. Очерки по истории одежды населения
Северо-Западного Кавказа. – Ленинград, 1990. – Рис. 4.

3 pav. Raitelis skitiška apranga. Auksinės grivnos detalė //
Равдоникас Т. Д. Очерки... Рис. 5.

lesnais senųjų valstybių gyventojais, klajoklių akimis žiūrint, nepagrįstai pertekusiai civilizacijos gėrybių, maisto ir audinių. Platonas taip rašė apie skitus: „...skitas vargu bau bevelys turėti pui-kiausią namą nei odinę skrandą, nes paskutinioji jam naudinga, o pirmasis – ne” (4; 26). Nesugebėjimas prisirišti prie namų ir žemės sėsliosioms tautoms atrodė kaip baisi, nesutramdoma klapokliuose glūdinti stichinė jėga. Štai kaip Amianas Marcelinas aprašė hunus: jie „prikalti prie savo žirgų... balne jie valgo ir geria, nenulipdami ant žemės, net užmiega ir išsimiega, palinkę prie savo liesų ristūnų kaklų” (5; 13).

Hunų antpuoliui tapo didžiojo tautų kraustymosi postūmiu, ir klajoti émė visa jaunoji Europa. Nukariautosios gentys vienos kitas varė pirmyn, nes pačios buvo varomos stipresnių ir žiauresnių už save. Tikétina, jog tarp šių barbarų kelnės paplito didžiulėje teritorijoje nuo Prieuralės ir šiaurinių Judosios jūros pakrančių per Europą iki pat Romos imperijos sienų (3 pav.). Kaip žinia, išdidūs roménai barbarus niekino, o kartu ir jų būdingajį aprangos elementą – kelnęs. Visas barbarų tautas roménai buvo paniekinamai praminę pagal jų dėvimų ilgų kelnių pavadinimą *bracca – braccati* – „dė-vintys kelnės” – svetimi, svetimšliai (4 pav.) (6; 8).

Patys roménai kelnių nemûvėjo, nebuvo ir raiteliai. Bet didžiajai imperijai nuolat tekdavo susikauti su raitais priešininkais (kelnėtais barbarais). Tikétina, kad būtent todėl didesnė roménų armijos dalis barbarizavosi: tais atvejais, kai barbarai tapdavo legionieriais, jie gaudavo naują vardą ir būtent jie jnešdavo permanentas į išdidžiujų roménų gretas, sutrikdydami ipras-tinę legionierių aprangą barbariškomis kelnėmis (5 pav.). III–IV a. Romos valdovai jau neretai mūvėdavo keltiskas arba germaniškas kelnės (3; 162). Galima netgi teigti, kad susivieniję barbarai ir kelnėti klajokliai raiteliai sugriové bekelnę ir séslių Romos imperiją. Taip raitelis tapo iš Romos griūvėsių išaugusios Europos viduramžių kultūros simboliu, o kelnės – būtina šioje naujoje kultūroje dėvimo kostumo dalis.

Akivaizdaus klajoklių garderobo atributo – kelnų – po-veikio pavyzdžiu gali būti Kinija, kurią XIII a. užkariavo mongolai. Manoma, tik tokiu būdu čia galėjo paplisti kelnės. Japonijos salyną nuo klajoklių išsiveržimo saugojo Japonų jūra, prisdėjo ir kylantys cunamiai (nuo XIII a., kai ši stichija sunaikino klajoklių laivyną, japonai visiems cunamiams suteikia švelnius moteriškus vardus), tad čia ilgai nebuvo ir kelnų. Vėliau ir Japonijoje jos atsirado, bet iki pat XX a. visuotinai nepaplito, netapo būtina aprangos dalimi kaip Kinijoje (6 pav.). Japonijoje jas dažniausiai pakeisdavo klubų raištis (7; 32). Manoma, jog ir i Didžiąją Britaniją kelnės Šiaurės jūra savo laivuose atgabено raiti vikingai. O ir i Amerikos kontinentą jos galėjo patekti kartu su Kolumbo atsivežtais žirgais bei raiteliais, gal ir su anksčiau čia atkeliausiais vikingais...

Archajiškiausi kelnų kirpimo būdai iki šiol yra išlikę turku tautose (7 pav.). Tokios kelnės būdavo kerpamos iš stačiakampių audinio gabalu, sunaudojant visą medžiagą be likučio. Išskleistos plokštumoje kelnų kiškos ties sujungimo linija sudarė devyniasdešimties laipsnių kampą. Jos buvo plačios, laisvos, tarpkojy žemai susiūtos. Viršutinė dalis būdavo atlenkama ir į susidariusį atvartą įveriamas raištis, laikantis kelnės. Ankstyviausios kelnės, kaip ir marškiniai bei chalatinio tipo

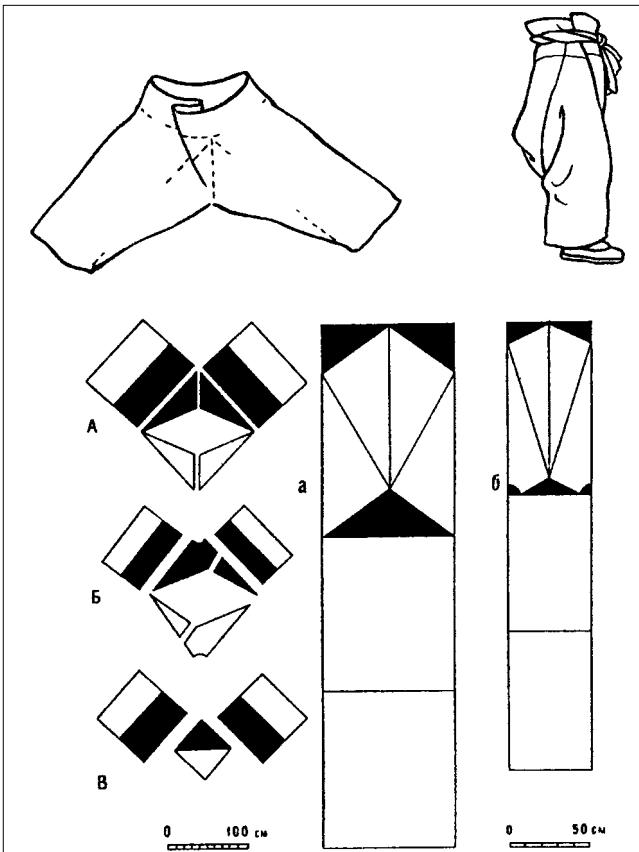

4 pav. Ilgos barbarų frakiečių kelnės. Marko Aurelijaus kolonos Romoje detalė // Boucher F. A History of Costume in the West. – New York, 1987. – Plat. 188.

5 pav. Romos legionierių kelnės. Marko Aurelijaus kolonos Romoje detalė // Boucher F. A. History... – Plat. 184.

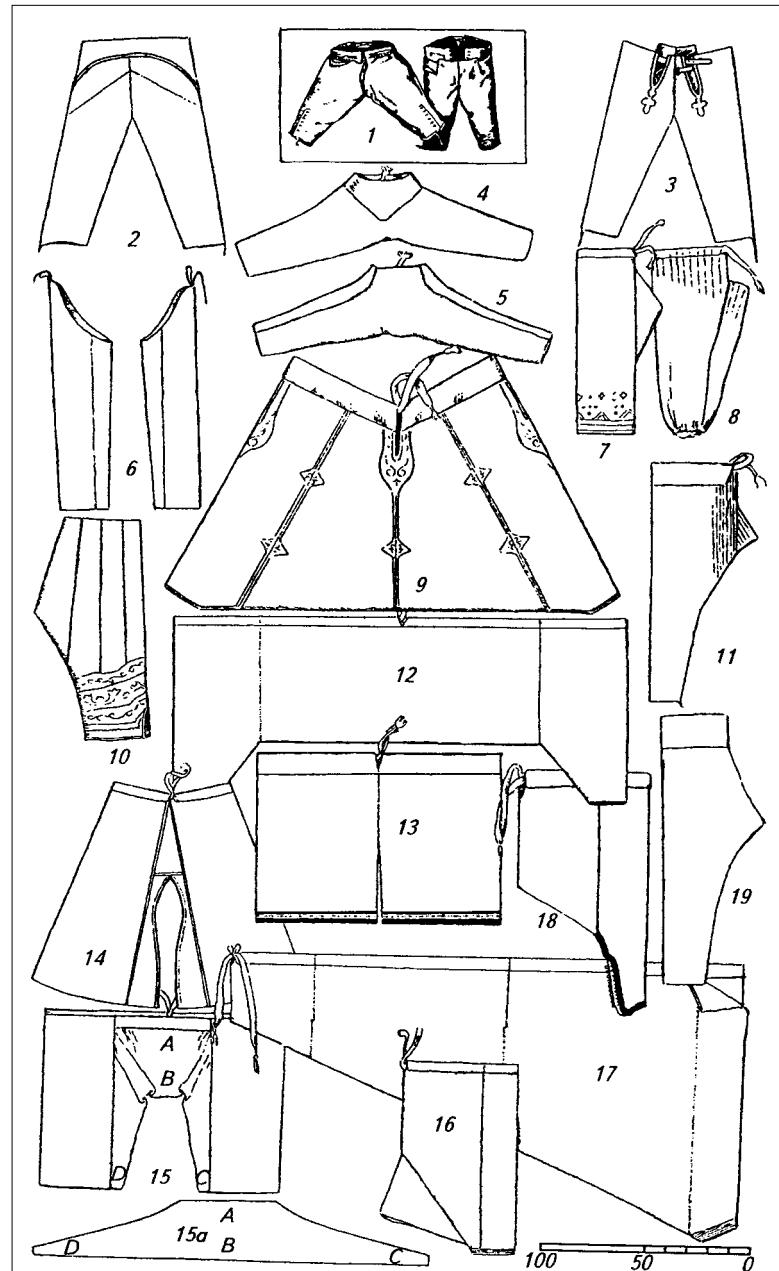
drabužiai, nebuvo diferencijuojamos pagal lyti. Herodotas rašė, kad sarmatų arba sauromatų moterys „...dėvi vienodus su vyrais apdarus...” (8; 20). Tai galėjo reikšti ir senųjų dėvėsenos tradicijų testinumą, ir tam tikrą persirenginėjimą, susijusį su ekstraordinariomis aplinkybėmis – raitų sauromačių dalyvavimu medžioklėje ar karų žygiuose. Vėlesnėse epochose moteriškų kelnų, ten kur jos liko atvirai nešiojamos (Rytuose, Azijoje), kirpimas įgavo specifinę ypatybę: vidurio linija neturėjo

6 pav. Kiniškų kelnių kirpimas, nepakitęs per pastaruosius 300 metų //
Сычев Л., Сычев В. Китайский костюм. – Москва, 1975. – С. 72.

kirsti pilvo, nes buvo tikima, kad per tokią siūlę lengvai galėjo prasiskverbtį „piktoji dvasia“ ir pakenkti neščios moters vaišiui; todėl šią siūlę imta daryti įstrižą (9; 31) (8 pav.).

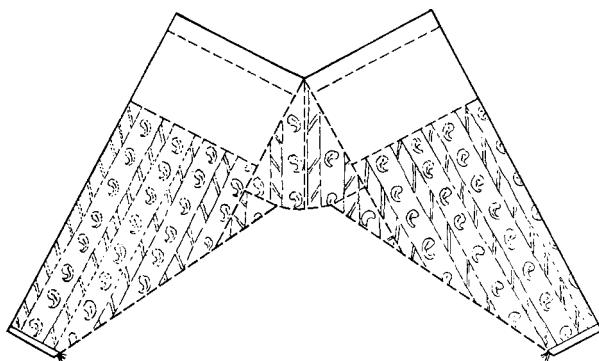
Ankstyvojoje kelnių istorijoje žinomi ir kompromisiniai sprendimai, sutaikantys klajoklių dėvėseną su sėsliuojančiu gyventoju aprangos normomis. Įdomu, jog net graikų kolonistai, prisitaikydamai prie šiaurinių Juodosios jūros pakrančių klimato, palaipsniui keitė savo tradicines drapiruotes į vietinių barbarų dėvėseną. 100-aisiais m. e. metais šiuos pasikeitimus Dionas Chrizostomas apraše taip: „Jis buvo su dideliu raitelio kardu, jo apdarą sudarė šarovarai ir kitokia skitiška apranga, ant pečių buvo nedidelis plonas juodas apsiaustas...“ (4; 5). Nuo šalčio kolonistai apsisaugodavo „... žvérių kailiai ir susiūtomis kelnėmis...“ (4; 6). Iš kailio siūtų kelnių forma neatsiejamai priklausė nuo paties kailio. Kelnes sudarė dvi atskiros klešnės, pagamintos iš odos, nudirtos nuo elnio kojų. Kad gautusi viena klešnė, tokią odą tek davavo panaudoti keletą, ir jos būdavo susiūvamos vertikaliomis siūlémis, o vadinais *nagavicomis*. Šis slaviškas pavadinimas tikriausiai reiškė kailį, išverstą plika oda į viršų, plauku į vidų. Tokio tipo kelnių atvaizdai dažniausiai ant skitų auksko grivnų (9 pav.). Žinoma, jog nesusiūtos *nagavicos* būdavo ižambiai nupjaunamos viršutinėje dalyje ir tvirtinamos prie diržo ar kaftano. Kiekviena *nagavicių* juosta (priekinė, užpakalinė ir dvi šoninės) turėjo savo ypatingą papuošimo būdą, dažniausiai išdėstomą vertikaliai, – tai sudarė kelnių dryžuotumo iliuziją. Paprastai or-

7 pav. Bendra kai kurių šalių kelnių sukirkimo schema: 1) XVIII a. ispaniškos *culotte*; 2, 3) tamsiai mėlynos su raudonais apsiuvaus slaviškos kelnės iš priekio ir užpakalio; 4, 5) suomių laplandų kelnės iš veltinio; 6) *nagavicos* iš Tibeto; 7) tamsiai mėlynos chevsuriškos kelnės su apdaila; 8) moteriškos kelnės iš šiaurės vakarų Mesopotamijos; 9) kurdu valdovo kelnės iš kašmyrinės vilnos; 10) geltonos odos kelnės su spalvotu siuvinėjimu; 11) obuolio žaluma ir raudoniu atšviečiančios šilkinės moteriškos kelnės iš Kašmyro; 12) šiaurės Afrikos maurų kelnės; identiškos nešiojamos Jugoslavijoje; 13) Kaukazo totorių moteriškos kelnės iš kartūno; 14) indiškos vyriškos kelnės iš kisejos („kisėja“) nuo tur. „kasi“ – reto perpynimo lengvas plonas medvilninis audinys); 15) Nogajaus totorių kelnės iš gėlėto kartūno; 15 a) šių kelnių ištatas; 16) mėlynos egiptietiškos kelnės iš drobės; 17) jojimo kelnės iš Afganistano; 18) kelnės iš Sarajevo, ant blauzdų susegamos kabliukais ir kilpomis; 19) vyriškos kelnės iš juodo atlaso su diržu iš Baltos drobės //
Брун В., Тильке М. История костюма от древности до Нового времени. – Москва, 1995. – Таb. XI.

namentai buvo geometriniai, išsiuvinėjami spalvotais siūlais, o privilegijuotų genčių narių – bronzinėmis ar auksinėmis aplikacijomis. Tyrinėtojų nuomone, horizontalaus pobūdžio ornamentas *nagavicos* yra žymiai senesnės prigimties ir padiktuotas *autų* (nešiotų dar iki kelnių atsiradimo), pradžioje gamintų iš luobo, vėliau – pintų ar austų: jie horizontaliai dengė kojas ir turėjo tam tikrą įtaką ornamentikos raidai (4; 33).

Manoma, jog siekiant išsaugoti šilumą *nagavicos* būdavo susiūvamos rombo pavidalo išstatu, tačiau šalia šio tipo net iki XIX a. pab. buvo ir nesusiūtų. Vyrai vienu metu dažnai nešiodavo dvejas kelnės (kaip ir dvejus marškinius). Be tokių siaurų *nagavicų* buvo nešiojamos ir plačios – minėtų *šarovarų*

8 pav. Vidurinės Azijos moteriškų kelnių kirpimas // Сухарева О. А. История среднеазиатского костюма. – Москва, 1982. – Рис. 13.

tipo. Jas mūvėjo tiek Šiaurėje, tiek ir Pietuose. Persijoje tokios kelnės galėjo būti ir nesusiūtos, kaip *nagavicos*. Jos būdavo siuvamos iš plono audinio ir tvirtinamos prie diržo.

Nagavicos buvo paplitusios didžiulėje teritorijoje: nuo Šiaurės kraštų iki Kaukazo. Nešiotos ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, o kaimyninėje Baltarusijoje išliko iki pat XX a. pradžios. *Nagavicos* Baltarusijoje laikomos tradiciškiausiomis vyriškomis kelnėmis, dar vadintomis *portki*. Jos buvo siuvamos dažniausiai iš lygios baltos drobės, žiemai – iš gelumbės. Tiesios siauros klešnės būdavo susiuvamos rombo pavidalo išstatu. Susisegdavo viena saga arba surišdavo virve. XIX a. pabaigoje baltos drobinės *nagavicos* tapo apatinėmis kelnėmis (10; 336) (10 pav.).

Įdomu, kad LDK sudėtyje buvusioje Ukrainos teritorijoje šalia siaurų kelnių tipo, čia vadinamų *portiancy*, XVI a. įprastais tapo *šarovarai*, siuvami iš plačių audinio (drobės, gelumbės, šventėms – net šilkos) gabalų, sujungtų labai plačia jungtimi, vadina-ma *motnia*. *Šarovarai* būdavo sujuosiam ivertu varšciu, o priekyje nuo diržo turėjo negilią prakarpą (11; 116) (11 pav.).

Turkijos karai Balkanuose bei su jungtine Lenkijos bei Lietuvos Respublika atneše *šarovarus* ir į šias teritorijas.

Archyvinė XVI–XVII a. LDK medžiaga liudija, kad nors ir rečiau (palyginti su kitomis aprangos dalimis), kelnės dokumentuose minimos (12; 70, 13; XXI, XVII, XXXIX, XXVII, XIV). Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo dėvėtos *nagavicos*, *portki*, *štany*, *šarovary* bei *pludry*, *fludry* ar *flyudry*. Patarasis kelnių pavadinimas kilęs iš bavarisko *plodren* (14, IV, 31). Čekijoje išleistoje „Mados enciklopedijoje“ rašoma, kad

9 pav. Skitiškos kelnės. Skydelio „broliavimasis“ detalė // Равдоникас Т. Д. Очерки... Рис. 7.

10 pav. Baltarusiškos *nagavicos* // Этнографія Беларусі. – Мінск, 1989. – С. 336.

11 pav. Ukrainiečių *šarovarai* // Калашникова Н. М. Одежда украинцев XVI–XVIII в.в. // Древняя одежда народов Восточной Европы. – Москва, 1988. – Рис. 39 6.

plundry – tai tie patys *šarovarai* (15; 527). Tai nėra visai tikslu, nes XVI–XVII a. *plundry* arba *pludry* – jau pakankamai rafinuotos europietiškos mados tvarinys, suformuotas taip, kad išorinis kietesnio audinio karkasas prilaikė kelių metru pločio apatinį lengvesnį kelnių audinį tarsi narve (12 pav.).

Skiriasi dokumentuose aprašomų LDK mūvėtų kelnų ne tik tipai, bet ir spalvos: čia nešiotos geltonos *nagavicos*, žali *šarovarai*, melsvi *portki*, bet juodi *pludry*. Kelnės siūtos iš drobės, čekiškos ar itališkos gelumbės, zomšo, *karazijos* (ispaniškos gelumbės). Jos kainavo nuo 30 grašių iki 1 kapos lietuviškų grašių (permainingos tos *karazijos*!) (13; 178, XXXIX). Populiarios buvo ir *karmazininės* (sanskrito kalba *kirmim* – kirminas, iš kurių gamintas karmino arba kraujo atspalvio dažas) kelnės

iš prancūziškos gelumbės arba dangiško *damasto* (Damasko mieste atlašinio ir drobino perpynimo deriniu gamintas vienpalvis audinys su įaustu ornamentu) arba atlaso (16; 228). Skiriasi pavadinimai, kelnių pavidalai: nuo ilgų siaurų vadinančių vengriškų kelnių bei trumpų „vokiškų” iki ilgų kabancių „turkiškų” arba „kazokiškų”. Čia dažniausiai dėvėtos erdvios, plati, ilgio iki kulkšnių kelnes, o kad aunantis batus neužsiraftotų į viršų, joms buvo pritvirtinamos *stripes* (juostelės, per padą prilaikantios kelnes). Laikta gražu, kai kelnes kiek užkrisdavo ant aulinį batų. Ilgą laiką jos būdavo surišamos minkštū, dažnai tinkliniu šilkiniu diržu, turinčiu pailgintus galus su kutais, papuoštais sidabro ar aukso siūlu. Šie galai uždengdavo priekinę prakarpą. Vėliau, vokiečių pavyzdžiu, pradėta užseginėti sagomis. Manoma, jog norint pridengti prakarpą ir į valstiečių kelnių atvartą būdavo įveriamas koks medžiaginis raištis ar juosta (16; 228).

Deja, vietinėje ikonografijoje kelnes vaizduoti buvo vengiama: net paradiniuose portretuose mūsų didžiuosius kunigaikščius stengtasi rodyti tik iki pusiaujo. Spręsti apie tikrą kelnių vaizdą galima tik iš retų paveikslų fragmentų. Turime tik vieną XVI a. Lietuvos valstiečio aprangos atvaizdą, kuriame matome vidutinio pločio ilgų kelnių galus, išlendantinius iš po ilgo viršutinio drabužio, kojas, apsuktas autais, ant kurių – vyžos (13 pav.).

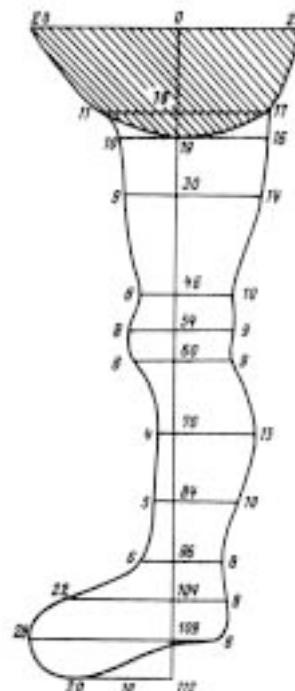
Apie madą kaip savarankišką drabužių pavidalą formuojantį reiškinį galima šnekėti nuo velyvijų viduramžių, kai, suklestėjus Europos miestams, o juose – amatams, ir atsiradus didelei aprangos pasiūlai, susiformavo mados poreikis. O su ja – ir dėvėtų apdarų įvairovė. Žymiai išskirti iš kitų gana monolitiškoje viduramžių visuomenėje moralinę teisę ir materialines galimybes turėjo pirmiausia žymūs feodalai. O patogiausia ir efektingiausia to pasiekti apranga. Ir tai buvo viena pagrindinių paskatų, davusių didžiulį impulsą drabužių kirpimo menui suklesteti. Priminisu, jog senųjų kultūrų apdarai – dažniausiai stačia-kampiai arba ovaliniai audinio gabalai, į kuriuos būdavo įsivyniojama, ir kurie nedėvimi turėjo pradinį plokščią pavidalą, t.y. buvo „abejingi” kūnui.

13 pav. XVI a. Lietuvos valstietis // Reklaitis P. Lietuvos gyventojų tipai 16 a. grafikoje: Adelhauser-Held-Vecellio // Etnografija. Metraštis 1. – Vilnius, 1991. – Pav. 1.

12 pav. XVI a. vokiečių landsknechto pludry // Max von Boehn. Die Mode. – München, 1976. – Fig. 73.

14 pav. Chusses sukirpimo schema // Козлова Т. В. Основы художественного проектирования изделий из кожи. – Москва, 1975. – Рис. 80.

Europietiškų viduramžių išradimas – drabužių pasiuvimas pagal individualius matmenis. Gebėjimas figūros tūrio matmenis perteikti plokščiuniu brėžiniu prilygo gotikinių bažnyčių inžineriniams konstrukciniams skaičiavimams (iš to, matyt, ir buvo nusisiūrėtas). Kita vertus – riterio (vok. *ritter* – raitelis) kovos būdas skatino tobulinti kelnių pasiuvimą, prigludimą turint omeny kūno formą, drabužio aerodinamiškumą. Kad pasiūtum aptemptas naujojo tipo kelnes, susiformavusias XI–XV a. ir vadintas *chesses*, reikėjo atsižvelgti į gausybę matmenų, sugebėti iš istrižo gelumbės gabalo, konstruojant bei lyginant ir garinant lygintuvu, išgauti beveik trikotažinės kojinės efektą (tuo metu apie jokias megztas kojines nebuvo ir kalbos, nes mežgimo mašina išrasta tik XVI a. antrojoje pusėje) (14 pav.). Šios glotniai aptempiančios gelumbinės kelnes kojinės būdavo užsimaunamos po vieną klešnę ir tvirtinamos prie diržo arba apatinį trumpą kelnaičių raišteliu beveik kaip archaiškos *nagavicos* (15 pav.).

15 pav. Chusses pritvirtinimas. Pisanello. Pakartieji // Boucher F. A. History... Plat. 352.

Aptempdamos apatinę kūno dalį, *chusses* labai apsunkino šlapinimą. Problema buvo išspręsta pakankamai drastiškai: ties klešnių sandūra pritvirtinus vadinamajį „gédos maišelį”, Rable pavadintą *bragette* „daiktadėžių”. Jis viršuje buvo pririšamas raišteliu, tad juo naudotis nebuvo labai sudėtinga (16 pav.). Renesanso laikais ši kostumo detalė tapo ypatingo vyriško pasididžiavimo ir puoselėjimo objektu: *bragette* buvo

16 pav. *Chosses*. Luca Signorelli. Paskutinis teismas // Payne B. History... Fig. 279.

siuvinėjamas ir puošiamas brangakmeniais, būtinai demonstruojamas publikai. Jeigu ilgesnis viršutinis drabužis jį dengdavo, *bragette* parodyti buvo daroma speciali prakarpa (17 pav.).

Lietuvoje europietiškų madų besivainantys lengvapėdžiai XVI a. būdavo pliekiami šitaip: „Jau praėjo koks ketvertas ar šešetas metų, kai žmonės pas mus pradėjo nešioti viršutinius apdarus, trumpesnius nei kaimyninių tautų, ir nešioja juos taip, kad nesigėdi rodyti kūno dalių, kurios turi būti pridengtos. Kadangi gamta jau šitaip mūsų kūną sutvérė, kad norėjo uždengti tam tikras jo dalis ir nuo žmogaus akies jas paslėpti, tad apskritai prideramu reikia laikyti ilgesnį apdarą, nors kelius siekiantį, kaip kuklumo ir gėdingumo išraišką” (17; 75).

Tačiau né vienam moralistui nepavyko sustabdyti nei mados raidos, nei kostiumo vystymosi eigos. Atgimimo laikais žmonija mokėjo visapusiskai (ir per kostiumą) gardžiuotis gyvenimu. Tokios kirpimų, formų, spalvų, faktūrų įvairovės ir darnos kitomis epochomis nepajėgta sukurti. Renesanse nuo aptempiančių *chosses* lengvai buvo

pereita prie *haut-de-chausses* ir *bas-de-chooses* mūvėjimo. *Haut-de-chausses* arba viršutinės kelnės kojinės pradžioje buvo trumpikių, palaikančių ilgų kojinų kelnių įtempiamą, pavidalo. Bet ilgainiui jų apimtis émė plėstis, pūstis, tad Anglijoje jos gavo *trunk-hose* („skrynia“) pavadinimą. Šiai „skrynių“ prikimšti buvo panaudojamos įvairios tam tikslui tinkančios medžiagos: nuo ašutų, įvairiausią atraižų ligi selenų. Aplinkiniams linksmiausia būdavo stebeti, kaip iš užsikabinusio už vinies dabitos kavalieriaus kelnių byra gausus turinys, atskleisdamas visas jo šaunuomo paslaptis (18 pav.).

Yra išlikusi Renesanso laikų karikatūra, vaizduojanti Venecijos kurtizanę, mūvinčią identiškas vyriškoms kimštas ligi kelių kelnės (19 pav.). Iki XVI a. kelnės buvo tabu moterims. Kartais jos galėjo būti ir nešiojamos (bent jau – jojant į medžioklę), bet apie tai nepriimta ir nepadoru buvo kalbėti ar rašyti. Tik karikatūriname atvaizde jos ir galėjo būti pavaizduotos. Tačiau daugely realistiškų Renesanso atvaizdų, atspindinčių skurdžiausio luomo, valsiečių, moterų aprangą, iš po nesiekiančių žemės sijonų matyti ilgos, tiesios, kartais net paraîtotos kelnės (20 pav.). Ryšio su barbariskojo periodo dėvėsena čia nepavyksta atsekti dėl įvairių dirbtinių barjerų ir nepateisinamų nutylėjimų. O štai Mykolas Lietuvis neiškenčia neprastaręs ir nepasipiktinęs, kad kilmingos Lietuvos moterys, kurioms, jo nuomone, duota ir taip per daug teisių, „dalyvauja vyru sueigose ir dėvi vyriškus drabužius. Iš to atsiranda gašlumo“ (18; 53). Tad liudijama, kad XVI-

17 pav. *Bragette*. Hans Holbein. Henrico VIII portretas // Laver J. A Concise History of Costume. – London, 1972. – II. 83.

18 pav. *Trunk-hose*. Isaac Oliver. Richardo Sackvilio portretas // Boucher F. A History... Plat. 510.

XVII a. sandūroje kilmingos LDK damos mūvėdavo ir kelnes. Deja, Mykolas Lietuvis nemini, kokios paskatos vertė tas kelnes mūvėti. Galima tik spėlioti, ar šis persirenginėjimas buvo ekstraordinarių aplinkybių (kaip aukščiau minėtu siauromąčių atveju), ar „gryno“ seksualinio koketavimo išdava.

Vyrai kartu su viršutinėmis kelnėmis *haut-de-chausses* vienu metu pradėjo nešioti ir apatinės *bas-de-chosses*. Ant ilgų kelnių kojinų (*chausses*) buvo užsimauamas pusilgės apatinės kelnes (siekiančios kelius) bei vos dengiančios klubus trumpos viršutinės (21 pav.).

Šitoks perdėjimas pranašavo stiliaus esminio pasikeitimų laikotarpi, ir jis netruko atėti: buvo pradėtos mūvėti megztos kojinės. Kaip ir kada megztos kojinės išsivirtino europiečių buityje, iki šiol lieka neaišku. Faktas, kad po *koptų* (egiptiečių, išpažinusiu krikščionybę) megztą dirbinių, žinios apie

19 pav. Venecijos kurtizanė su kelnėmis // Chernova A. ... Все краски мира, кроме желтой. – Москва, 1987. – С. 73.

20 pav. Vokiečių valstietė ilgomis kelnėmis. Lucas van Leyden. Melžėja // Sachs H. Die Frau in der Renaissance. – Leipzig, 1970. – P. 90.

megztas popiežiaus Klemento V pirštines XIII a., apie Margaretos Tudor megztas kojinės XV a., arba apie Henriko VIII porą šilkinių megztų kojinų iš Venecijos ar Milano 1539 m. yra išimtinai fragmentiškos ir nesusietos su bendru dėvėsenos kontekstu (19; 276). Nuosekli megztų kojinų istorija prasidėjo tuomet, kai anglas Li 1589 m. išrado rankinę mezgimo mašiną ir kojinės jau buvo įmanoma nebe siūti iš gelumbės, o megzti iš vilnos, šilko, medvilnės.

Kojinių tvirtinimas prie kojų sukėlė daug daugiau keblumų nei jų gelumbinio prototipo: mat plonus kojinės (dar neturinčios sintetinio elastingumo) smukdavo, susiskdavo, žodžiu, tikrovėje atrodė viškai kitaip nei jos buvo vaizduojamos paradiniuose portretuose. Kojinėms įtempti imta naudoti keliaraiščiai. Iš čia – pirmasis ir garbingiausias Anglijoje Keliaraishišio ordinis. Jį sudarė melsvas kaspinas, išsiuinėtas devizu „Tebūnie gėda tam, kas apie tai blogai pagalvos“, parišamas po kairiuoju keliu, bei šv. Jurgio atvaizdas, pakabinamas ant 26 grandelių grandinės (20; 62).

XVI a. pab. graviūra, vaizduojanti turtooli, mūvintį aptemptas *chesses* ir ubagą (22 pav.), kurio skarmalai sudaro ilgas tiesias kelnes, nurodo į galimus archaiškus kažkokios užmirštos dėvėsenos *rudimentus* (ilgų kelnių pavidalu), dar pasitaikan-

21 pav. *Chesses, haut-de-chausses, bas-de-chausses* // Payne B. History... Fig. 304.

22 pav. Aukštuomenės trumpos ir prastuomenės ilgos kelnės // Чернова А. ... Все краски... – С. 131.

24 pav. Rhingrave // Payne B. History... Fig. 362.

23 pav. Muškietininko apranga // Мерцалова М. Н. Костюм разных времен и народов. Т. II. – Москва, 1996. – Ил. 9.

čius liaudies nešiosenoje, nes net ir ilgiausios madingos kelnės vos siekė ar tik dengė kelius. Nors yra žinių, kad specifinių profesijų atstovai, pavyzdžiui, jūreiviai nuo seno mūvėjo tiesias ilgas kelnės, siuvamas iš burėms naudojamo *denimo*, iš kurio XIX a. JAV imta siuti šachtininkų kombinezonai, o kiek vėliau – ižymieji džinsai.

XVII a. pr. kelnės pūtési, išplatéjo taip, kad jų pločio „nebesugebėjo išmatuoti nė pats Euklid“ (23 pav.). Palaipsniui jos visiškai prarado kietą, XVI a. pab. būdingą iškimšimą, taip pat atskirai formuoti *bragette* pasidaré netikslinga, ir jis buvo pakeistas užsegimu. Trisdešimtmetis karas kiek pakoregavo kelnės pavidalą: jos émė darytis siauresnės ir tiesesnės, su ei-

le smulkių sagučių, išdėstomų išilgai šoninės siūlės, igalinančių kelnes prasegti bet kurioje vietoje. Ilgainiu iš šios sagų eilės išsivystė uniforminiai lampasai. Su tokiomis kelnėmis pavaizduotas Jonušas Radvila portrete, nutapytame jo mokymosi užsienyje metu (21; 29).

Apie 1650–1660 m. į Prancūziją iš Olandijos atėjo nauja kelnų mada, nustebinus net Paryžių. Jos skleidéju laikomas pasiuntintys Rhingrave von Salmas, kurio vardu šis keistas tvarinys ir buvo pavadintas. *Rhingrave* – tai sijonas kelnės arba kelnės, padengtos sijonu (24 pav.). Manoma, kad po plačiu iki kelių rauktu sijonu buvo prisiuviavimos ir plačios kelnų klešnės, tačiau ši prielaida neįrodytą. Yra išlikęs ir mūsų didiko Stanislovo Radvilos portretas, kur jis pavaizduotas su ištobiomis *rhingraves* (kelnių klešnės vis tik ižiūrimos) (22; 41).

Šitaip smaginosi ir „karalius – saulė“ Liudvikas XIV, tačiau jaunyste ne amžina, subrendusiam karaliui prireikė solidesnės mados. Kostiumas tapo uždaresnis, iškilmingesnis, paradiškesnis. Atsiraðęs ilgas švarkas arba trumpas paltas *justaucorps* visiškai uždengė kelnės. Pasimatai jos tik apie XVIII a. vidurį, kai *justaucorps* pakeitės panašus apdaras *habit* pats émė radikalai keistis, kol įgavo *frako* pavadalą. Atidengtos kelnės aptempė kojas, bet buvo, kaip ir ankščiau, apytrumpės – užsibaigė po keliu, o kadangi buvo siauros, tai būdavo užsisegamos apačioje keliomis sagomis. Toks kelnų tipas vadinosi *culotte*. Jos siekdavo tik klubus, ne taliją, nes tik tokiu būdu galėjo būti pasiekta pageidautinas viršutinio apdarro prigludimas prie liemens iš nugaros. Panašiomis priemonėmis buvo pasiekiamas pageidautino *zipono* ir *kontušo* (23; 21) prigludimo prie liemens ir Lietuvos bajorų dévēsenoje: jei kelnės buvo pasiūtos iš gelumbės, viršutinė jų dalis buvo siuvala iš atlaso; jei kelnės damastinės – viršus iš *kitaikos* (*taftos* tipo audinio) (16; 228). Kelnės *culotte* buvo suraukiama užpakalyje ir prisiuviavamos prie diržo. Priekyje, kaip jūreiviškos kelnės, iš abiejų pusių užsegamos savotišku „vožtuvu“ (7) (1 pav.).

Kuo labiau kelnės buvo matyti, tuo glotniau jos buvo prigludusios. Ta prasme išsiskyré grafas d'Artua, kurio zomšinės *culotte* buvo tokios ankštos, jog prireikdavo net keturių liokaju, kad jomis šeimininką apmautų ar jas numautų (24; 119).

Didžioji Prancūzijos revoliucija, galima sakyti, vienu ypu susidorojo su *culotte* tipo kelnėmis, kaip ir su visais kitais

25 pav. Pusilges *cullote* keičiantys ilgi *pantalon* // Locker E. H. Karten auf Karten. – Leipzig. 1982, b.p.

privilegijuotų luomų drabužiais. Visuotinai buvo pradėtos mūvėti ilgos, pusilges išstūmusios kelnės (25 pav.). Įdomu, kad aristokratai, pašiepdami liaudies nešiojamas ilgas kelnės, revolucionierius apšaukė *sans-culottes*, t.y., jų supratimu, – bekelniai. Tuo tarpu ilgos kelnės buvo pavadinėtos *pantalons* – pagal komedijos *del arte* personažą Pantalonę.

Tai buvo ilgų kelnų didžio žygio, jau be pertrūkių, iki pat mūsų dienų pradžia. Tapusios neatsiejama oficialaus vyriško kostiumo dalimi, ilgos kelnės per XIX ir XX a. kito mažiau nei kitos aprangos dalys. Tiesa, jos taip pat buvo linkusios „kvėpuoti”: t.y. tapti laisvesnėmis arba labiau pri-

26 pav. Pusilgės *cullotte* Vidurio Italijos tautiniame kostiume // Брун В., Тильке М. История костюма...

Табл. 158.

27 pav. *Cullotte* Latvijoje // Историко-этнографический атлас Прибалтики. Одежда. – Рига, 1986. – С. 179.

gludusiomis prie kūno, kad paskui vėl išplatėtų viršutinėje ar apatinėje dalyje ir vėl aptemptų liemenį, klubus, šlaunis.

Tuo tarpu pusilgės *cullotte* tipo kelnės iš aristokratizmo simbolio virto liaudies kostumo dalimi, kaip iki to meto ne kartą atsitiko su kitais hierarchinių viršunių simboliais. Pavyzdžiui, kai iškrakmolyta mezginių apykaklę *fraise*, dar vadintą „malūno girnomis”, XVI a. pab. nustojo nešioti aristokratai, ją perėmė žemesnieji luomai. Beždžioniavimas pasiekė tokį mastą, kad valstiečiai net lauko darbų dirbtį eidavo pasidabinę *fraise*. XVIII a. pab. formuojantis romantizmui ir kilus susidomėjimui žemesnių luomų kostiumų savitumu, *cullotte* tapo neatsiejama beveik visų Europos tautų liaudies kostumo dalimi (26 pav.).

Istoriniame–etnografiniame Pabaltijo atlase atspindėta liaudies kostiumų situacija, susiklosčiusi Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje nuo XIX a. iki XX a. pr. (25; 107). Įdomu, jog Lietuva savo kaimynių fone dažnai išskiria kai kurios archajiškesnėmis aprangos formomis, nors pats etnografinės medžiagos kaupimo procesas čia vėlyvesnis nei ki-

tur. Taip yra ir su kelnėmis: XIX a. vid. *culotte* paplito visoje Estijos teritorijoje ir nemažoje dalyje Latvijos (27 pav.). Tuo tarpu Lietuvoje *culotte* tipo kelnės XIX a. vid. fiksuojamos tik du kartus ir tik pietvakariuose, Mažojoje Lietuvoje, o visuotinai mūvimos ilgos, tiesios kelnės (28 pav.). Tikėtina, jog jų plotis įvairavo: štai 1793 m. Frydricho Šulco (Schulz) duomenimis, lietuvių kažkuo priminė rytiečius, nes dauguma nešiojo barzdas, kurios išvaizda darė karinę, rengesi ilgais rūbais, *plačiomis kelnėmis*, avėjo pintomis karnų vyžomis (26; 107). 1777 m. Lietuvos Metrikijoje atvaizduotas LDK baltarusiškosios dalies valstietis, mūvintis ilgas siauras baltas drobines kelnės (29 pav.).

Taip ir visoje LDK teritorijoje prastuomenė mūvėjo būtent ilgas kelnės, kurių plotis galėjo įvairuoti.

Įdomi ir kelnų dėvėjimu atsispindinti amžiaus diferenciacija. Kūdikystėje iki metų vaikui išvis nebuvo velkami marškiniai, manant kad vaikai dar suspės savo amžių sunešioti (27; 252). Berniukai iki 6–7 metų būdavo apvelkami suknelėmis, marškiniais ar lakstė nuogi (priklause nuo socialinės padėties). Tačiau kelnėmis nebūdavo apmaunami: „Ir vaikai be *buksvų*” (sl. *buksvos* – kelnės) (28; 12). „Paukšėjo be kelnų šen ir ten béginédams” (28; 23). Toki pozūrij į vaiką kaip į nevisavertę būtybę, matyt, lėmė didelis mirtingumas vaikystėje. Iš vaikiškos aprangos

28 pav. Ilgos kelnės Lietuvoje // Lietuvių liaudies menas. Drabužiai. – Vilnius, 1974. – P. XVII.

būdavo išaugama staiga, kai vaikas (kaip tai matyti iš paradinių portretų) stodavo šalia tėvų aprengtas visiškai tokiu pat kaip suaugusijų kostiumu (30 pav.). Tokiu būdu lyg paliudijamas pozūris į vaiką kaip į mažą suaugusiją ar suaugusį mažajį.

XIX a. mintis apie lyčių lygybę, vienodus visų vaikų auklėjimo principus tapo demokratinės pedagogikos pagrindu. Tai savotiškai atsispinkėjo ir kostiume. Ampyro laikotarpiu maždaug iki 1865 m. mūvėtos mergaitiškos ilgos kelnės, vadinamos *pantalettes*, išlišdavo iš po vaikiškos trumpesnės suknelės. Vi-

29 pav. Ilgos kelnės 1777 m. LDK Baltarusijos dalyje // Metryka Litewska. No 191 A A GAD.

sas mergaitės gyvenimas tapdavo ilgesingu laukimu, kada pagaliau ji turės teisę apsivilkti ilgą, ligi žemės suknelę ir tuo sutapti su suaugusiaisiais (29; 213) (31 pav.). O tai atsitikdavo, kai ji sulaukdavo maždaug 16-os metų, kai paauglė būdavo paruošta pirmajam balui.

Reformas lėmė ir XIX a. kylanties moteriškos emancipacijos judėjimas. Viena pirmųjų demonstratyviai, viešai ilgomis vyriškomis kelnėmis apsimovė Aurora Dupin, arba George Sand: „...ji vaikštinėjo miške, vilkėdama vyrišką kostiumą, žygiuodama per smelį ryžtingu žingsniu, kuriame žavias derinosi moteriškas grakštumas su vaikiška narsa“ (30; 146) (32 pav.). Jos vyriškas protas skatino ją dėvėti vyriškus rūbus, teikiančius tvirtybęs, pasitikėjimo savim, laisvęs jausmą. Su tokia pat intencija vyriškais apdarais apsirengė 1830–1832 m. sukilimo dalyvės Lietuvos karžygės Marija Rašanavičiūtė, Antanina Tamašauskaitė ir Emilija Pliaterytė. „Prie medinės bažnytėlės sienos keletas gražių ka-

30 pav. Seras Walteris Raleigh su sūnumi. 1590 m. // Boucher F. A History... Plate 499.

31 pav. Mergaitė ilgomis kelnaitemis 1847 m. // Laver J. A Concise History... Ill. 192.

rininkų apstojo du jaunučius lietuvių kariautojus. Drabužiai ir ginklai buvo visai panaušūs. Vieno veidas buvo išblyškės, pailgas, akys mėlynos, liūdnai žvelgiančios. Jis tik retkarčiais liūdnai nusišypsodavo. Kitas – apskrito, skaistaus veido, juodos akys iš po plačių antakių žvelgė gyvai, nuolat šaipėsi, tarytum jo siela visame kame matytu tik linksmą žaidimą,“ – rašė apie Emilią ir Mariją A. Janulaitis (31; 10) (33 pav.). Ne žaidimą žaidė jauniosios sukilėlės – jos ne prasčiau už ulonus naudojosi pistoletu ir kardu, jodinėjo bei, kaip kiti bendražygiai, kentė visus vargus ir nepriteklius.

Tokie reti moterų atviro vyriškų apdarų dėvėjimo atvejai gal ir nebuvę toleruojami, tačiau nesukėlė tokios antagonistiskos reakcijos kaip kad amerikietės Amelijos Bloomer pasiūlyta kelnų reforma. Netenka stebėtis, kad tokis pasiūlymas gimbė būtent

32 pav. George Sand pasekėjoms. 1840 m. graviūra // Mila Contini. Fashion from Ancient Egypt to the Present Day. – New York, 1965. – P. 240.

Amerikoje, nes „laukinių Vakarų” užkariavimas reikalavo iš to meto moters, dėvinčios madingą krinoliną, judrumo ir aktyvios veiklos. Tad 1850 m. Amelija Bloomer pasiūlė suknę iki kelių ir ilgas pūstas apačioje surauktas su mezginiuotu volanu kelnės *pump* (34 pav.). Visuomenės reakcija buvo audringa: šios labai kuklios pastangos reformuoti nepatogią aprangą sukėlė pasipiktinimą, pajuokos ir keiksmų sprogimą. Karalienės Viktorijos laikų vyrai čia ižvelgė ataką prieš jų privilegiuotas pozicijas. Žurnalai spausdino karikatūras, vaizduojančias baikščius vyrus, visiškai pavaldžius savo kelnėtom žmonoms (32; 182).

Tokia vyriška pozicija turėjo genetiškai gilias patriarchalinės sanklodos šaknis, kai iš iprastinio fukcionalaus aprangos elemento kel-

zicia: „Triukšmas, sukeltas beveik visose pasaulio sostinėse, kur madų sekėjos norėjo įvesti naujają madą, paskatino mus išleisti šį leidinį. Stačiai stebina neapykanta, su kuria beveik visur vyrai sutinka šią naujovę. Skandalai pasaulio sostinių gatvėse <...> stebina absurdum ir nepagrįstumu. Ką, tiesą pasakius, praranda vyrai, įsigalėjus naujajai madai?” (34; 21).

Šis retoriškas klausimas, iškeltas dar 1912 m., gal tik antrojoje XX a. pusėje nustojlo būti toks aktualus. Nors dar gyva karta, kurios „silpnoji lytis” gali paliudyti, kad iki pat septintojo dešimtmečio pradžios kelnėtos moterys buvo išprašomos iš restorano arba į ji

33 pav. Marija Rašanavičiutė, Antanina Tomašauskaitė ir Emilia Pliaterytė // Guzevičiūtė R. Kontušas ar frakas? – Vilnius, 1993.

nės europietiškoje kultūroje tapo stipriosios lyties pozymiu, jos savigarbos simboliu. Tokia pati buvo ir Lietuvos kaimo vyrių reakcija į apatinį moterišką kelnį dėvėseną. Yra išlikę liudijimų, kad XIX–XX a. sandūroje, prieš Pirmajį pasaulinį karą (tiketina, ir tarpukariu) moteriškos kelnės buvo priešingos lyties atakos akiratyje. Kaimo šokių bernai uoliai tikrindavo, ar mergos neišdriso užsimauti šio draudžiamo „vaisiaus”. Jei išskalbtas apatinės kelnės kas pastebėdavo džiovinanamas prie namų, merginai nepavykdavo išvengti patyčių ar net išdegutuotų durų (33).

Šitoks laukinis mūsų stipresniosios lyties elgesys nereikė, kad miestuose moterys nemūvėjo apatinį kelnį. Vadinamos *pantalon*, jos buvo siuvamos iš lino, medvilnės, prašmatnesnės – iš šilko, vilnos, žiemai – iš gelumbės ar *cheviot* (nuo angl. avių veislės – minkštą saržinio pynimo velta ir kirpta vilna) su pamušalu. Žieminių kelnės siekė kulkšnis, vasarinės – kelius, buvo suraukiamas apačioje ir užbaigiamos raukiniu ir mezginiais (35 pav.).

Pirmais pasaulinio karo išvakarėse ilgų moteriškų kelnų „išvieninimo” funkciją atliko susižavėjimo argentinietišku tango banga. Šis „kelnių šokis” nesiderino su tuo metu madingais siaurais sijonais, nes reikalavo plačių žingsnių ir judėjimo laisvės. Taip dėl tangomanijos poveikio atsirado susiaučiami sijonai, sijonai kelnės ir kelnės, o pats šokis buvo pavadintas „kelnių šokiu” (36 pav.). Tačiau kiekviena moteris, pasirodžiusi gatvėje su šiuo vyriško garderobo atributu, buvo negailestingai išjuokama. Todėl didžiuliui disonansu šitokiai visuomenės elgsenai skambėjo kai kurių moteriškų kelnų gynėjų po-

34 pav. Amelija Bloomer 1850 m. pasiūlytomis kelnėmis // Laver J. A Concise History... Ill. 199.

35 pav. XX a. pr. apatinės moteriškos kelnės // Alina Dziekonska-Kozłowska. Moda kobieca XX wieku. – Warszawa, 1964. – Ill. 58.

36 pav. Kelnės tango šokiu. Pirmais pasaulinio karo išvakarėse // Kozłowska A. Moda... Ill. 99.

visai nejleidžiamos, neva remiantis miesto vykdomojo komiteto potvarkiu. Netgi poilsiu skirtos kelnės, kurios Palangos paplūdimyje prigijo gana lengvai, nes čia buvo nėšiotos dar iki Antrojo pasaulinio karo (37 pav.), iš Soči kurorto buvo negailestingai gujamos, o kai ilgos moteriškos kelnės buvo pripažintos ir čia, panašią reakciją sukėlė šortai.

Matyt, iki pat „mini“ atsiradimo apatinė „erogeninė zona“ (moterų kojos) buvo sukaupusi tiek „erotinio kapitalo“, kad priešinga lytis, per šimtmecius pripratusi prie viršutinės „erogeninės zonas“ (krūtinės atidengimo ar uždengimo) „ekspluatacijos“, intuityviai baisesjosi pasekmėmis. Ir pasekmės netruko atėti. Globaliu mastu taip sutapo, kad visuotinį moterų persvilkimą kelnėmis lydėjo emancipacijos aktyvėjimas, madoje atsiradusi ir tebesivystanti uniseks tendencija, seksualinių mažumų pripažinimas. Kur kieno čia priežastis, kur pasekmė, klausimas, panašus į amžinajį filosofinį: kas anksčiau – višta ar kiaušinis...

Taigi pradėjė XXI a. galėtume konstatuoti, kad ilgas kelenės (tā iš klajoklių perimtą europietiškos civilizacijos išpuoselėtą produktą) šiandien visuotinai dėvi visų socialinių sluoksninių, visų lyčių, visų amžiaus grupių ir visų Žemės kontinentų gyventojai.

NUORODOS:

- Богословская И. В. Одежда народов библейских стран. – Санкт–Петербург, 1995.
- Guzevičiūtė R. Drabužių kelionės. Kaftanas // Liaudies kultūra. – 1995, Nr. 5.
- Кардини Ф. Истоки древнего рыцарства. – Москва, 1987.
- Равдоникас Т. Д. Очерки по истории одежды населения Северо–Западного Кавказа. – Ленинград, 1990.
- Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада. – Москва, 1992.
- Щукин М. На рубеже эр. – Санкт–Петербург, 1994.
- Сычев Л., Сычев В. Китайский костюм. – Москва, 1975.
- Рикман Э. А. Одежда народов Восточной Европы в раннем железном веке. Скифы, сарматы и греко–даки // Древняя одежда народов Восточной Европы. – Москва, 1986.
- Сухарева О. А. История среднеазиатского костюма. – Москва, 1982.
- Этнографія Беларусі. – Мінск, 1989.
- Калашникова Н. М. Одежда украинцев XVI–XVIII вв. // Древняя одежда народов...
- Guzevičiūtė R. Nepublikuoti XVI amžiaus Lietuvos bajorų kostiumų istorijos šaltiniai // Lituanistica. – 1996, Nr. 4.
- Акты, издаваемые Виленскою археологическою комиссию, для разбора древних актов. Т. 1–39. – Вильна, 1865–1915.
- Gloger Z. Encyklopedia staropolska. T. I–IV. – Warszawa, 1900–1903.
- Иллюстрированная энциклопедия моды. – Прага, 1986.
- Golebiowski L. Ubiori w Polszcze od naidawniejszych czasów aż do chwil obecnych. – Warszawa, 1830.
- Tereškinas A. Apie įkalbėtus, bet neperkalbamus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kūnus (XVI amžiaus antra pusė – XVII amžius) // Baltos lankos. – 1996, Nr. 7.
- Mykolas Lietuvis. Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų pavočius. – Vilnius, 1966.
- Payne B. History of Costume. – New York, 1965.
- Чернова А. ... Все краски мира, кроме желтой. – Москва, 1987.
- Guzevičiūtė R. Jonušo Radvilos epocha ir apdarai // Liaudies kultūra. – 1999, Nr. 2.
- Guzevičiūtė R. Papročio ir mados sankirta Radvilų dėvensenoje // Darbai ir dienos. – 1999, Nr. 11.
- Guzevičiūtė R. Lietuvos bajorų kostiumas bendraeuropietiškos kultūros kontekste // Lituanistica. – 1991, Nr. 3.
- Мерцалова М. История костюма. – Москва, 1972.
- Историко–этнографический атлас Прибалтики. Одежда. – Рига, 1986.
- Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.). – Vilnius, 1983.
- Jucevičius L. A. Raštai. – Vilnius, 1959.
- Donelaitis. Metai. – Vilnius, 1983.
- Ковалевская С. В. Воспоминания детства. Нигилистка. – Москва, 1989.
- Morya A. Жорж Санд. – Москва, 1967.
- Janulaitis A. Emilia Pliateraitė – Lenkmečio karžygė. – „Spindulio“ 1908 m. leidimo pakartojimas.
- Laver J. A. Concise History of Costume. – London, 1972.
- Remiantis dr. R. Paukštė–Šaknienės etnologinių tyrimų rezultatais: LII, Etnologijos sk.
- Петров Л. Мода как общественное явление. – Ленинград, 1974.

37 pav. Paplūdimiu skirtos kelnės. 1930 m.
// Contini M. Fashion... – P. 301.

A dress travelling...

Trousers

Rūta GUZEVIČIŪTĖ

The article deals with the origin of the trousers, the areas of their spread and their links with the historical Lithuanian suit. Trousers of diverse epochs and different nations are being compared highlighting their similarities and distinctions. The assumption has been made that it was the function of trousers that took an important part which was predetermined by the rider's needs. A long evolutionary process of trousers was determined by their functionality and comfortability exposing a variety of shapes of this dress. Lithuania's diverse historical periods also provide different shapes of archaic and fashionable trousers. The peculiarities related to the wear of trousers can also be mentioned, though they have not been under a comparative study yet.

ATITAISSOMA KLAIDA

Lietuvių etiologinės sakmės: dviejų kultūrų dermė

Rita REPŠIENĖ

2002 m. „Liaudies kultūros“ 1-ame numeryje buvo spausdintas Ritos Repšienės mokslinis straipsnis „Lietuvių etiologinės sakmės: dviejų kultūrų dermė“, tačiau straipsnio nuorodos neatspausdintos. Ištaisome klaidą ir labai atsiprašome autorės bei skaitytojų

*Redakcija.***NUORODOS:**

1. Ivinskis Z. Senasis lietuvių tikėjimas // Ivinskis Z. Rinktiniai raštai. – T. II. – Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1986. – P. 330, 341.
2. Cit. iš: Klimas P. Lietuvių senobės bruožai (1919) // Lietuvių mitologija. – T. 2. Sudarė N. Vėlius. – Vilnius: Mintis, 1997. – P. 148.
3. Ivinskis Z. Lietuvos istorija. Iki Vytauto Didžiojo mirties. – Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1978. Fotografuotinis leidimas. – Vilnius: Mokslas, 1991. – P. 146.
4. Ivinskis Z. Lietuvos istorija. – P. 140–141.
5. Gudavičius E. Lietuvos istorija. T. 1. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų. – Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 1999. – P. 179–180.
6. Jono Malalos kronikos intarpas // Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. I. Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos. Sudarė N. Vėlius. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996. – P. 266, 268.
7. Greimas A. J. Tautos atminties beieškant: Apie dievus ir žmones. – Vilnius–Chicago, 1990. – P. 386.
8. Иванов В. Б., Топоров В. Н. Телевель // Мифологический словарь. Гл. редактор Е. М. Мелетинский. – Москва, 1991. – С. 535. – Уžrašyta ir viena lietuvių etiologinė sakmė apie kalvi, nukalusį Saulę (LTR 4239/502=VKAŽ, Nr. 2), literatūrinės kilmės.
9. Священный брак // Мифологический словарь. Гл. редактор Е. М. Мелетинский. – Москва, 1991. – С. 669–670.
10. Jučas M., Lukšaitė I., Merkys V. Lietuvos istorija. – Vilnius: Mokslas, 1988. – P. 33.
11. Kerbelytė B. Sakmų ir pasakų struktūrinės bei semantinės analizės pavyzdžiai // Lietuvių folkloro chrestomatija / Parengė B. Kerbelytė, B. Stundžienė. – Vilnius: Regnum fondas, 1996. – P. 255–256.
12. Balys J. Lietuvių liaudies pasaulėjauta tikėjimų ir papročių šviesoje. – Čikaga, 1966. – P. 60.
13. Jono Malalos kronikos intarpas. – P. 264, 266, 268.
14. Огонь // Мифологический словарь. Гл. редактор Е. М. Мелетинский. – Москва, 1991. – С. 667.
15. Balys J. Lietuvių liaudies pasaulėjauta tikėjimų ir papročių šviesoje. – P. 23–24.
16. Токарев С. А. Огонь // Мифы народов мира. Энциклопедия. Т. 2. – Москва, 1994. – С. 239.
17. Balys J. Senovės lietuvių dievai ir dvasios // Santarvė – 1956, Nr. 5, p. 281.
18. Jučas M., Lukšaitė I., Merkys V. Lietuvos istorija. – P. 33.
19. Топоров В. Н. Первобытные представления о мире (общий взгляд) // Очерки истории естественно–научных знаний в древности. – Москва: Наука, 1982. – С. 9.
20. Kavolis V. Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje. – Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992. – P. 35.
21. Ivinskis Z. Lietuvos istorija – P. 141.
22. Neaprēpiamas mitų pasaulis. Pokalbis su profesoriumi Norbertu Vēliumi. Kalbėjosi E. Kučinskaitė // Šiaurės Atėnai. – 1993 01 08, p. 3–4.
23. Ivinskis Z. Lietuvos istorija. – P. 145.
24. Vyšniauskaitė A. Gamtojauta lietuvių liaudies pedagogikoje ir papročiuose // Liaudies kultūra. – 1996, Nr. 6, p. 4.
25. Ivinskis Z. Lietuvos istorija. – P. 144.
26. Ibid., p. 144.
27. Katalikų bažnyčios katekizmas. Lietuvos vyskupų konferencija. – Kaunas: Tarpdiecezinė katechetikos komisija. – 1996. – P. 29.
28. Kavolis V. Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje. – P. 55.
29. Франкфорт Г., Франкфорт Г. А. Миф и реальность // Франкфорт Г., Франкфорт Г. А., Уилсон Дж., Якобен Дж. В преддверии философии: духовные искания древнего человека. – Москва, 1984. – С. 33–34.
30. Gurevičius A. Viduramžių kultūros kategorijos. – Vilnius: Mintis, 1989. – P. 94.
31. Ibid., p. 95.
32. Rabikauskas P. Lietuvos krikšto aplinkybės // Lietuvių katalikų akademijos suvažiavimo darbai. T. XIII. – Roma, 1990. – P. 106.

CORRIGENDUM

**Lithuanian etiological legends: the
harmony of two cultures**

The scientific article „Lithuanian etiological legends: the harmony of two cultures“ by Rita Repšienė was published in the January–February 2002 issue (No. 1) of „Folk Culture“ with the absence of the references to the article, though. We have set right the mistake and are presenting apologies to the author and readers for it.

Latvių mitologija

Prof. Pēteris ŠMITS

7. Gamtos jégų dievybės

Tarp Saulēs dukterų jaunikių jau sutikome Vējā ir Vējo sūnū, tačiau kur kas plačiau pažistama yra Vējo motė, *Vēja māte*. Ją mini jau P. Einhornas, Langē bei Stenderis, dažnai ji minima ir liaudies dainose bei burtuose. Einhorno žodžiai, Vējo motė rūpinosi orais. Liaudies dainose ji „švilpauja” (30806; 30846) arba „dūduoja” (12490) bei audžia jūroje „baltas drobeles”, kur yra *niedru šķieti, putu audi* „nendrių skietai, putu ataudai” (31003). Kai pakyla didelis vējas, ji prašoma „eiti miegoti” (2059; 2866; 27438; 30730; 34050-1). Vējo motė globoja visokius mažus žvērelius bei paukštelius, šluoja dievams kelią (33985) ir sukinėjasi į vieną bei kitą pusę *Dieva namu slaucīdama, Mēnestiņa istabiju* „Dievo namą šluodama, Mēneselio kambarēli” (34049). Ji vadinta ir „didžiaja Vējo mote”, dar savo valdžioje ji turi „tarnaitėles” (1350). Minna Freimanė iš Cyravos atsiuntė dar tokią dainelę:

*Vēja māte, Vēja māte,
Aiztais' savas nama durvis,
Lai nedzīrd sētiņāje
Tavus dēlus baramies.*

34052

Vējo mote, Vējo mote,
Uždaryk savo namų duris,
Kad kieme nesigirdētu
Tavo sūnų barantis.

Jau anksčiau matėme, jog Dievas ir Perkūnas turi sūnus, o Saulė ir Jūros motė – dukras. Atsižvelgiant į tai manytina, jog ši nėra tikra liaudies daina. Vējo motės sūnūs čia, regis, bus paimti iš žinomos Anderseno pasakaitės. Kita vertus, abejonių nėra dėl Vējo sūnaus (33983), nes ir pats Vējas (33789) yra mitinė būtybė, ir lietuvių Vėjopatis, matyt, yra senesnis už latvių Vējo motę.

Ugnies kultą, kaip atrodo, liaudis bus išsaugojusi ilgiau, nors Ugnies motės liaudies dainose nesu radęs. Ją temini tikėjimai¹ ir burtai,² Langē ir Stenderis, tuo tarpu P. Einhornas [24] rašo tik apskritai apie kažkokią ugnies dievybę. Ugnies motės vietą vėliau užėmė *Lārancis* ar *Labrencis* (t. y. šv. Lauřynas, Laurencijus), o Lauryno diena vadinama ir ugnies diena. Šią dieną Ugnies motė nori atsipūsti,³ todėl troboje seniau nekūrendavo jokios ugnies, ypač draudžiama buvo kepti obuolius. Jei šią dieną troboje kūrensi ugnis, tais metais kilsiasi gaisras.⁴ O jeigu kepsi obuolius, tai daugiau nebeaugsią obuoliai. Pasak liaudies dainų, ugniai seniau aukota višta su viščiuais, kaip kad matyti iš tokio štai pavyzdžio:

*Dedzi, dedzi, uguntina,
Tu nezinī, ko es došu:*

*Deki, deki, ugnytèle,
Nežinai, kā aš tau duosiu:*

(Tėsinys, pradžia LK 2002 Nr. 1)

Es tev došu baltu vistu

Ar visiem cālišiem.

33243; 34128

Aš tau duosiu baltą vištą

Su visais viščiuais.

Dar dabar iš Vidžemės dalies, priklausančios Malienai, vienas korespondentas „Latvijai” (1913, Nr. 191) rašo: „Dar labai daugelyje kiemų per Lauryną atliekamos pagoniškų laikų apeigos, kad apsaugotų trobas nuo gaisro. Iš ryto prieš saulėtekį šeimininkas, niekam nematant, eina jaujon, vienoje rankoje nešdamasis indą su vandeniu, o kitoje – akmenį ir sauja ‘geležinių dilgelių’. Vandeni pastato jaujoje ant krosnies, o dilgėles su akmeniu po tam tikrų ceremonijų padeda ant lango, dilgėles apačioje, o akmenį ant jų. Taip nmai apdraudžiami nuo visų gaisro pavoju”. Vienoje liaudies dainoje Lauryno prašoma padėti jaujų iškulti:

*Palīdzi, Labrenci, rījiņu kult,
Cel augstu dūniņus, zemu dzirkstelītes.*

28774

Padéki, Laurynai, jaujų iškulti,
Aukštai kelki dūmus, žemai kibirkštēles.

Estijoje irgi Lauryno dieną (*Lauritse pāev*) nuo saulėtekio iki saulėleidžio nebuvo galima ugnies kūrenti, kad nekiltų gaisras. Tuo tarpu lietuviai Lauryno vietoje, kaip rašo Lasickis, ugnies globėja laikė šventą Agotą. Rusų Agota (c.v. *Агафия*, 5 vasario) saugo namus nuo gaisro, o latvių aukštaičių – nuo perkūno. Néra abejonės, kad ugnies kultas latvių, lietuvių ir prūsų turėtas jau prieš priimant krikščionybę.

Visiškai prasimanytos yra žinios latvių ugnies deivę busus kažkokią Vaslą, kurios vardas esąs išlikęs Užgavėnių pavadinime *Vastalāvis*. Vasla išvis nėra nei latviškas žodis, nei turi ką bendra su ugnimi, o *Vastalāvis* – tai skolinių iš vokiečių kalbos (iš sen. vokiečių *Fastelauendr*⁵). Taigi Vasla, šalia senovinės Ugnies motės ir naujesniojo Lauryno, latvių mitologijoje yra visiškai nereikalinga.

Vandens kulte pirmoji vieta priklausytų Vandens motei (*Ūdens māte*), tačiau ją mini tik dvi liaudies dainos, kur randame: *Zvejniciņa dvēselīte Ūdens mātes rociņā* „Žvejo siela Vandens motės rankose” (9549) ir *Es redzēju Ūdens māti smiltis naudu skandinot* „Aš regējau Vandens motę smēly pinigus žvanganint” (30731) [25].

Tikėjimuose dar aptinkame tokią pastabą: *Kad pēc saulītes norietēšana iet peldēt, tad Ūdens māte ierauj dzilumā* „Jeigu po saulėleidžio eisi maudytis, tai Vandens motė ītrauks gelmēn”.⁶ Langē ir Senasis Stenderis tik jos vardą pamini, tuo tarpu daug dažniau kalbama apie Jūros motę (*Jūras māte*). Ji žinoma ne tik Langei, Stenderiui bei iš liaudies

dainų, bet ir P. Einhornui bei iš burtų. P. Einhornas laiko ją žvejų globėja. Ir liaudies dainose Jūros motė padeda žvejams (30910), klausia: *ko dar' mani zvejnieciņi „kā daro mano žvejeliai”* (30917), arba: *ko zvejnieku meitas dara „kā žvejelių dukros daro”* (30775). Ji supa jaunikį *ozoliņa laivīnā „ažuoliniame laively”* (33713), o mergelę jos prašo: *sargi manus bāleliņus „sergēk mano brolelius”* (30890). Bernelis prašo Jūros motės: *valdi savas kalponītes „tvarkyk savo tarnaites”, kurios sasegušas baltas sagšas, nelaiž mani malīnā „apsigobusios baltomis skaromis, neleidžia manęs ī krantą”* (30772). Taip pat ji turi daug pinigų (30911), o jūroje ant akmens džiovina *savu zeltu, sudrabiņu „savo auksą, sidabréli”* (30914). Jūros dukros (*Jūras meitas*) dėvi „baltas skaras” (30686) arba „baltas vilaines” (30733), taip pat audžia skaras Saulei (33790). Jūros dukrų vietoje taip pat minimos Jūros motės tarnaitės (30772).

Vienoje liaudies dainoje žvejas prašo „turtingos” Gaujos motės: *pildi manu keselti „pripildyk mano samtuką”* (plg. 30685; 7500). Gali būti, jog tai pačiai Gaujos motei taikoma ir tokia Hupelio pastaba: „Kai kur, pavyzdžiu, Gaujenės parapijoje, valstiečiai tam tikromis švenčių dienomis prausiasi Gaujos vandeniu, kad paskatintų vaisingumą”.⁷

Lietuvių pagonybės laikų vandens dievai dar nėra kritiškai tyrinėti, tik vėliau, Lasickio žiniomis, vandens dievybe tapo šventas Mikalojus. Taip pat tvirtai nežinome, ar senovės prūsai tikrai turėjo tokį jūros dievą Antrimpą bei upių dievą Potrimpą. Tačiau nėra jokios priežasties abejoti vandens kultą buvus visose trijose baltų tautose.

Mažiau reikšmingi vandens dievai dar yra tokie: *Bangu māte* (30865), primenant lietuvių Bangpūtį, ir *Upes māte* (30890), su kuria galima palyginti lietuvių Upinį dievą. Viskas, ką žinome apie šias dievybes, tai jų vardai.

8. Likimo dievybės

Daugelis tautų tiki tam tikru nuskirtu likimu arba neatšaukiama lemtimi, kuriai paklūsta ir visas pasaulyis kartu, ir kiekvienas žmogus atskirai. Ypač likimo galia tiki budistai bei musulmonai. Sulig budistų mokymu, nulemto likimo negalėjės atšaukti né pats Buda. Didesniu ar mažesniu mastu likimu tiki kiekviena tauta. Tikėjimo likimu reikia ieškoti dar preanimistiniuose vaizdiniuose, o toliau jis rutulijoosi veikiamas sapnų ir tikėjimo dievais. Nuskirtu likimu tikėjo ir latviai, o likimo lémėja čia buvo Laima. Žmogaus gyvenimas prasideda gimimu, todėl vos gimus tampa nulemtas ir [26] jo likimas. Kadangi pirmasis vaiko pagalbininkas yra pribuvėja, tai ir ši likimo dievybė neretai priyginama pribuvėja. Taip pat gimdyves globojo ir kiekvienam gimusiam vairui laimę, arba likimą, nulemdavo (9223) latvių *Laimas māte*, motė Laima. Neturime pagrindo manyti, nei kad šie tikėjimai būtu kilę iš Saulės garbinimo ar vėlių kulto, nei kad būtu perimti tik vėlesniais laikais. Kadangi prūsuose Laimės deivė nėra patikimai paliudyta, o tik buvusi kažkokia pravardė *Layme*, galima tad manyti, kad ši atsirado tada, kai prūsai jau buvo atsiskyrė nuo kitų baltų genčių. Tačiau pačiai tikslių apie žmogaus gimimą bei likimą jau bus buvę

ir baltų protautėje, o ši juos savo ruožtu bus paveldėjusi iš indoeuropiečių protautės.

Be Laimos, kaip likimo dievybės, liaudies dainose dar minimos *Dēkla*, Dēkla, ir *Kārta*, Kārta. Pastaroji dainose sutinkama retai ir tik kartu su Laima. Nors Dekla šen bei ten paminėta ir atskirai, pagal prasmę ji ten vis dėlto nedaug kuo skiriasi nuo Laimos. Šiaip ar taip, nė vienoje dainelėje Laimos, Deklos ir Kartos nėra kartu. Nors kai kuriose liaudies dainose ir sutinkamos trys Laimos, primenančios roménų *tria fata*, vis dėlto ieškoti čia artimesnio ryšio su trim senovės graikų moirom ar parkom neturime pagrindo. Kiek ne kiek nušviečia ši klausimą senųjų raštų žinios, liaudies dainos bei vardų etimologija. Pasak P. Einhorno, Laima patiesdavusi gimdyvei paklodę atsigulti. Tai liudija ir mūsų liaudies dainos:

*Ne visiem Laime klāja
Savu zīda paladziņu;
Sieviņām vien paklāja
Grūtajā dienīnā.*

1107

*Ne visiem Laimē klojo
Savo šilko paklodėlę;
Moteriškei tik paklojo
Sunkiąj dienelę.*

Apie Deklą tas pats P. Einhornas pasakoja, jog toji „sergejusi” ir „sūpavusi” naujagimij. Ši aiškinimą galėtų paremti tokia liaudies daina:

*Dēkla manu mūžu kāra,
Māte kāra šūpulīti.*

1201

*Dekla man kabina amžių,
Motina kabina lopši.*

Šis amžiaus, arba gyvenimo „kabinimas”, taip dažnai minimas ryšium su Dekla (1203; 1216; 1218; 27368; 1199, 6), ir bus radėsis iš lopšio „kabinimo”. Taigi kaip tik čia, kur P. Einhorno aiškinimas atitinka liaudies dainų liudijimus, ir reikia ieškoti skirtumo tarp Laimos ir Deklos. Pagal šiuos duomenis išeity, jog Laima yra artimesnė motinai, o Dekla – vaikui. Ir toliau galime pastebeti, jog Laima lemia, nustato, leidžia arba užrašo likimą, o Dekla tą likimą žino (1204), lyg ir rūpinasi jo išsipildymu. Tokią prasmę galima ižvelgti ir Deklos vardo etimologijoje. Vardas *Dēkla*, matyt, kilo iš veiksmažodžio *dēt ‘dėti’* (plg. *dori dēt* arch. ‘avilj skobti’, *desas dēt* ‘dešras dēti’, *lemešus dēt* ‘noragus įtaisyti, įverti’). Taigi Dekla – ne ta deivė, kuri sukuria kažką visiškai nauja, o ta, kuri užbaigia ką nors pradėta arba, taip sakant, tėsia Laimos darbą. [27] Jeigu vardas *Dēkla* būtų kilę iš kito veiksmažodžio *dēt*, iš kurio vedami žodžiai *dēls ‘sūnus’* bei *padēklis ‘padėlys’*, tai balsis ē veikiau turėtų laužtinę priegaidę, kurios tepaliudytas vienintelis pavyzdys. Taip pat trūksta pamato Deklą vesti iš trečio panašaus veiksmažodžio reikšme ‘žisti’.⁸ Kad ir kokia būtų Deklos vardo etimologija, mes jį girdime kaip tikrą latvišką žodį, o profesoriaus A. Pogodino hipotezė, esą *Dēkla* kilusi iš šventosios Teklos, neturi jokio pagrindo.

Apskritai imant, sunku yra atskirti Deklą nuo Laimos. Jau matėme, kad apskritai visos dievybės yra viena į kitą labai panašios, juoba tad panašios yra tos dievybės, kurių vienodi uždaviniai. Vis dėlto negaliu pritarti minčiai, jog *Dēkla* tesas tam tikras kitas Laimos vardas ir jog tai liudijančios tokios štai dainos:

*Dēkla, Dēkla, Laima, Laima,
Tu vienādi nedarīj.*

1218

*Dēkla, Laima, tā zināja.
6629*

Nesnauž mana Dēkla, Laima. Nesnaudž' mano Dekla, Laima.
18631

Tai tik tokia liaudies dainu ypatybē, kad panašūs dalykai sustatomi ī gretā. Tokių pavyzdžių liaudies dainose labai daug. *Bitītei, meitiņai, nevajaga namu liegt; / Tai Dieviņis novēlējis gatavāji ielīgot „Bitelei mergelei namu neužginsi – / Jai Dievas davē ī gatavus eit”;* *Alutiņi, medutiņi, gudrajam tevi dzert „Aluti miduti, išmintageam tave gerti”;* *Priede, egle, tā bagāta „Pušis eglē tai bagota”;* *Zilīte, žubīte, kur tavi bērniņi?* „Zylele kikili, kur tavo vaikai?” Kaip kad bitelē čia netapatinama su mergele, alus su midumi bei pušis su egle, taip ir ankstesni pavyzdžiai nieku būdu nerodo, kad Dekla būtū visiškai tas pats, kas Laima. Dar mažau šai hipotezei pasitarnauja tos dainos, kuriu variantuose Dekla ir Laima kaitaliojas vietomis. Kad liaudies dainu variantuose kaitaliojas kuo īvairiausi dalykai, kiekvienas gali labai lengvai īsitikinti.

Kārtā senuosiuose raštuose nēra sutinkama, o liaudies dainose minima itin retai ir, be to, tik kartu su Laima, dēl ko irgi kitāsyk telaikoma kitu Laimos vardu. Remiamasi štai tokiais pavyzdžiais:

*Tā ir mana Kārta, Laima,
Kas cel mani kalniņā.*

9140

*Kārta, Kārta, Laima, Laima,
Kā tu līdzī nedarīji?*

10009

*Celies, Kārti, celies, Laima,
No ūdeņa, no akmiņ;
Jo tu biji gan gulējsi,
Li es augu kalpenēm.*

17850

Ta yr mano Kārta, Laima,
Kuri mane kalnan kelia.

Kārta, Kārta, Laima, Laima,
Ko tu kartu nedarei?

Kelkis, Karte, kelkis, Laime,
Nuo vandens, nuo akmens;
Nes kol tu tenai gulējai,
Aš gi augau tarnaitēle.

Tačiau liaudies poezija, kaip jau sakyta aukščiau, nepaiškinama sausa logika. Kaip Deklos tuo remdamiesi negalējome identifikuoti su Laima, taip negalime ir Kartos. Net jeigu iš tikrujų ta pati viena mūsų likimo dievybē būtū turėjusi tris vardus – Laima, Dekla ir Karta, tai iš jos vis tiek lengvai būtū galėjusios [28] išsirutulioti trys dievybės. Mito logijos istorijoje esama pavyzdžių, kai iš kokio nors dievo epiteto ilgainiui randasi atitinkama atskira dievybė. Čia mes turime reikalą su trimis panašiomis likimo dievybėmis, kuriuos iš pagrindų nelabai skiriasi nuo trijų graikų moirų bei trijų roménų likimo deivijų. Kad Karta yra savarankiška dievybė, o ne tas pats, kas Laima, itin aiškiai manome šiose dainose:

*Kārtiņ, tavu kārtumiņu,
Laimiņ, tavu lēmumiņu!
Svešs ar svešu saietas,
Būs mīlīgi nodzīvot.*

17772 var.

Tai bent, Karta, patvarkei,
Tai bent, Laima, lémei!
Svetimi du susiēję
Meiliai amžių nugyvens.

*Traucies, Kārta, traucies, Laima,
Traucies mana māmulinā!* Léki, Karta, léki, Laima,
Traucies, Kārta, vārtus celti, Léki, Karta, vārtu kelti,
Laimiņ, celti kumeļā. Laima, kelt mane balnan.

17849 var.

Iki šiol mes dar neturime jokių tikrų liudijimų, nei kaip mitologijoje atsirado Kartos sąvoka, nei kaip kalboje – pats jos vardas. Aš iš savo pusės nenorēčiau jo skirti nuo žinomo žodžio *kārta* ‘tvarka, eile’. Taip tad Karta reikštū tiesiog tvarką ir žymetū tam tikrą tvarkytojā. Ką Laima nulemia, tą Dekla turbūt padeda īvykdyti, o Karta – sutvarko.

Profesorius J. Endzelynas mano,⁹ jog Karta veikiau bus kilusi iš veiksmažodžio *kārt* ‘kartī, kabinti’. Ir minėtoje dainelėje *Kārtiņ, tavu kārtumiņu* pastarajį žodį esą reikia ištaisyti ī *kārumiņu*: „Tai bent, Karta, kabinai”, nes jī jau matome kitoje dainoje: *Dēkliņ, tavu kāruminu* (17770). Tokios nuomonės naudai byloja dar ir tai, kad Karta dažniau prilyginama Deklai nei Laimai, o Dekla mūsų liaudies dainose, kaip aukščiau jau sakyta, paprasčiausiai „pakabina” žmogaus amžių. Klausimas visiškai lengvai paaiškėtų, jei mes žinotume, kaip teisingai Kartos vardą tarti. Neturėdami tikro liudijimo apie pirminį jo tarimą, mes vis dėlto neskirsime Kartos vardo nuo žinomo žodžio *kārta*, kaip ir Deklos vardo – nuo *dēt* ‘dėti, ītaisyti’.

Ši nauja Kartos etimologija nė kiek neprieštarauja ir anksčesnėms mano pastaboms apie seniasias latvių likimo dievybes. Šalia Laimos, kaip likimo lémėjos, stovėtū tad Dekla ir Karta kaip žmogaus amžiaus „kabintojos”, iš kurių pastaroji, labiausiai primiršta, regis, atsidurtū trečiame plane. Šios reikšmės galėjo lengvai susimaišyti ir ilgainiui net užsimiršti. Todėl neteisinga būtū dirbtinai ieškoti skirtumo ten, kur jo nera. Juk nebežinome, ir kuo skyrési vienas nuo kito Dievo sunūs, ir koks skirtumas buvo tarp Saulės dukterų. Taip ir trys senosios likimo dievybės bus buvusios panašios viena ī kitą. Senieji dievai labiau skyrési pagal vietą, kur liaudies fantazija jū īeškojo, ir pagal gentis, kuriose jie buvo garbinami, nei pagal īsivaizduojamą išvaizdą bei darbus. Kai patys [29] žmonės ēmė mokytis īvairių amatų, tada ir jū dievai pradėti skirstyti ī daugiau specialybių. Taip atskiras tarnybas graikų išminčiai bei poetai paskyrė trims savo moiroms, tuo tarpu latvių Laima, Dekla ir Karta, būdamos viena ī kitą dar labai panašios, primena mums gilesnės senovės pažiūras.

Liaudies tradicijos nesuteikia jokių žinių, kaip Laima atrodė. Patikimos tradicijos nieko nemini ir apie kitų dievybių išvaizdą, todėl jas galime skirti tik pagal jū atributus bei ypatybes. Tarp Laimos atributų yra raktai (1112), vanta (1101; 12681) ir peilis (7992) arba *tutēns* ‘toks didelis dviašmenis peilis’ (1213) gimdyvėms pagelbėti. Tokius raktus turi ir Saulė (1110) bei Maria (13438). Laima apjuosia moterų juosta (1109; 1221; Maria 1108) ir patiesia, kaip jau sakyta, paklodė. Nė vieno iš šių atributų neturi nei Dekla, nei Karta, todėl ir šia prasme jos nesutampa su Laima. Mariai iš šių atributų trūksta vantages bei paklodės, taigi minėtosios Laimos ypatybės yra platesnės nei Marios ir, matyt, anaiptol nėra iš pastarosios perimtos.

Laimą prašo atskubēti basomis, kas matyti tokioje dainoje:

*Nāc, Laimiņa, kad es lūdzu,
Ir basāmi kājiņām;
Ausi kājas, kavēsies,
Grūt' manami mūžīņam.*

1099

Kadangi ir lietuvių dainose Laimė „bėga basa”, tai Mariai ši ypatybė (1098) bus perėjusi nuo Laimos. Laima pas gimdyvę bėga ne tik „basomis kojomis”, bet ir „išpintais plaukais”:

*Kur, Laimiņa, tu tecēsi,
Izpītiemi matiņiem?*

1101, 1 var.

*Kur, Laimute, tu nubēgsi
Išpintais plaukais?*

Gimdyvė jos laukia irgi „pasileidusi plaukus”:

*Pirtī mana ligavina
Sēd matīnus izlaidusi.*

1116–9

*Pirty mano martužēlē
Sēdi paleistais plaukais.*

Taip pat ir Permēs krašte gimdyvė visų pirma atraišiodavo visus savo apdaro mazgus, o tada nusijuodavo juostą ir paleisdavo plaukus.¹⁰ Visa tai yra senų seniausia analoginė magija, šiuose pavyzdžiuose reiškianti išsilaisvinimą nuo kliūčių. Pagal neatmenamą laiką paprotį gimdydavo senovės latviai bei rusai pirtyse, nors jau seniai turėjo žiemą kūrenamas trobas. Todėl liaudies dainos pirti vadina „Laimos pirtimi”, o neretai ir „Marios pirtimi”. Po laimingo gimdymo pirty Laimai arba Mariai aukodavo žiedą, pinigus, dažytus vilnonius siūlus, juosteles, vištą arba net avį (1096, 7; 1138; 1141). Prisimindavo Laimą ir pirtyje perdamiesi: „Išeinant iš pirties, ant plauto reikia palikti kaušelį ir vantą, kad Laima galėtų išsperti”¹¹ [30]. Kadangi vokiečiai specialiai pirčių nestatė, ar bent jau ne tokias, kaip latviai bei rusai, tai pirties sargė pirmiausia bus buvusi Laima, iš kurios jau ši ypatybė bus perėjusi Mariai, su kuria latviai artimiau susipažino tik vokiečių katalikų dvasininkams atsikrausčius į Pabaltijį.

Kaip pirtis buvo Laimos bei Marios priežiūroje, taip maltuvę liaudies dainose dažniausiai sergi Dievas, tik rečiau Maria ir Laima. Vis dėlto pirmenybė, regis, ir čia priklauso Laimai. Katalikų tradicijoje nesama jokių liudijimų, kad Dievas ar mergelė Marija būtų turėję kokių nors glaudesnių ryšių su rankinėmis girnomis. Juoba kad ir Pabaltijin atsikrausė vokiečiai rankinėmis girnomis nebesinaudojo, nes jau seniai turėjo vėjo bei kitokius malūnus. Negalime tačiau pernelyg drąsiai teigti, kad maltuvės priežiūra priklausytų pirmykščiam Laimos kultui. Ši Laimos ypatybė galėjo atsirasti ir vėliau, Laimos vaidmeniui pradėjus plėstis.

Pagal liaudies tikėjimus, Laima gyvenusi prie trobos slenksčio ir žiūrėjusi, kad dukros palaikytų švarą. „Kai trobą šluojant palei slenkstį lieka smėlio, tai motė Laima negali patekti vidun... Jei sašlavas sviesi per slenkstį, tai motei Laimai užpilsi akis”.¹² „Per slenkstį nieko negalima perduoti, nes taip davėjas pasmaugia savo Laimę, gulinčią po slenksčiu... Jei ant slenksčio kapos žagarus, tai motei Laimai nukirsit galvą”.¹³ Maria tokiai vaidmeny nepaminėta.

Keleivis „su Laime” eis dešine kelio puse, o „su Nelaimė” – kaire. Todėl „stabtelėti su reikalų” keliaujant būtinai

reikią kairiojoje pusėje, ant Nelaimės, o ne dešiniojoje, kurią lydi Laimė, tada kelionė eisis laimingai.¹⁴ Einant keliu, negalima spjauti į dešinę, nes tada užspjausi Laimei akis.¹⁵ Tokiai atvejais Maria irgi nepaminėta.

Laima, kaip ir Maria, rūpinasi mergaičių garbe bei dora. Nors čia veikiau reikštų laukti Marijos bei krikščionybės pėdsako, vis dėlto būtent Laimos dainos yra šiuo atžvilgiu populiausios ir žinomas įvairiai variantais (6618; 6620; 6629). Marios dainos apie mergaitės garbę (6623–8) mažai žinomas ir beveik neturi variantų. Populiariausioje šios rūšies dainoje (6621), išplitusioje po visą Latviją, Laima kaitalojasi su Maria. Taigi negalime teigti, kad ši Laimos ypatybė būtų perminta iš Marios.

Merginą ištekinant, Laima vėl turi pirmenybę prieš Marią, nors neretai paminimas ir Dievas. Eiti už bernelio mergelė turi tik kaip Laimos nuskirta, kurios *zirgi nosvīduši „žirgeliai supluko” mergelei vietas meklėjot „vietos ieškant”*. Bernelį arba artojelį paprastai suranda ir skiria ji. Jei mergelė klauso, „ką žmonės kalba”, ir [31] nori eiti „praston” ar „nelaimingon vieton”, jai neskirton, tai Laima arba Dekla, „ant kalnelio stovėdama”, „šaukia”, „rėkia” ir „moja ranka” (18616–20). Jei Laima taip ir neįstengia sutrukdyti nelaimingoms vestuvėms, ji, „prie bažnyčios” ar „po altorium stovėdama”, „graudžiai rauda” (16041–2). O jeigu vestuvės įvyksta pagal Laimos lėmimą, tai ji arba pati „bėga vartelių verti” (15297, 6), arba vartus atveria Dekla ar Karta, o Laima jaują kelia ant žirgelio (17849). Mariai didesnis vaidmuo vedybose, regis, išvis neprieklauso, taigi ir jos tiesioginės įtakos čia ieškoti negalime.

Tik pirmosiose vestuvėse dalyvauja pati Laima (8811; 15297), o iš antrėias bei trečiasias siunčia savo tarnautes (15297, 4 ir 6) vartelių verti.

Mergelė pageidauja, kad Laima jai likimą lemtų sédėdama „krēsle”, „ant kalno” ar kokiame nors medyje, tik ne vandenye (19207; 9286), raiste (9250; 9286), lomoje (9217; 9239) ar ant akmens (9158; 9286). Vanduo, pagal analoginę magiją, reiškia ašaras, o akmuo – sunkų likimą. Kalnas mena kažką aukšta bei gera, raistas bei loma – kažką „žema ir bloga”. Jeigu Laima lemdama „sėdi dviejuose krėsluose”, tai merginai teks ištekėti dusyk. Laima savo ruožtu „stato krēslą” išrinktoje vietoje mergelei (12294).

Liaudies dainose Dekla ir Karta nuolat paminimos prieš Laimą, kas, regis, paaiškintina labai paprastai – dainos eilėdaros ritmu. Jeigu pirmas akcentas tektų iškart Laimai, kuri ir šiaip jau yra būdinga mergelės užtarėja, tai Dekla ir Karta, nustumtos į antrą vietą, atsidurtų išvis tarsi nuošaly. O kai Dekla ir Karta stovi pirmoje vietoje, tai jų vaidmuo šalia įprastos Laimos tampa ypač pabrėžtas. Kaip kad liaudies dainose kartais minima daugiau Laimų, taip vienoje pasaikoje kalbama apie daugiau Deklų.¹⁶

Kaip kad Dievui, kaip jau sakyta, priklauso kalnai, taip Laima, regis, gyvenusi lomose:

*Dievam kalni, Laimai lejas,
Bitei zali ozolini.*

Dievui kalnai, Laimai lomos,

Bitei žali ažuolėliai.

30336

Jāņam muiža kalniņā,

Laimas vārti lejīnā.

32945

Janio dvaras kalnely,

Laimos vartai pakalnēj.

Laima turi ir savo „namā” (17889), kuris variantuose dar pavadinamas žodžiais *istaba* ‘troba’, *pirts* ‘pirtis’ (16 var.), *kambaris* ‘kambarys’ ar ‘kamara’ (20 var.) bei *sētiņa* ‘kiemas, dvarelis’. Šitas namas, arba trobelē, papuošti *zīlītēm, paka-riem, zaļajām palejām*, „gilutēm, žirginēliais, žaliosiom juodgalvēlēm” (10 var.). Toliau apie Laimos trobā sakoma:

*Pilna Laimas istabiņa
Sīku mazu šūpuļišu;
Kad to vienu kustināja,
Tad tie visi līgojās.*

1872

Pilna Laimos trobelytē
Visokių mažų lopšiukų;
Vos tik vienā jī paliečia,
Tuoj jie supasi visi. [32]

Nors šitos „Laimos trobelēs” vietoje variantai mini „Marios trobelē”, taip pat dar „Marios bažnīciā” (17889, 23), vis dēļo neturime pakankamo pagrindo manyti, kad Laima čia būtu īzikūrusi Marios vietoje. Iš Laimos pirties labai prastai galējo išsirutulioti ir Laimos namas ar troba. Tuo, žinoma, nepašalinama galimybē Laimai gyventi prie slenksčio, kaip jau matēme, arba miegoti po pagalve, *zem pagalvja*, ant savo žalio šilko paklodēs, *zaļā zīda palagā* (11871), kurie gali būti perimti ir iš Marios.

Rūpindamas žmonēmis, Dievas neretai kalbasi arba dirba drauge su Maria (1474; 1479; 4894; 9183). Retkarčiai kartu su Maria pamainimas ir *Dieva dēls „Dievo sūnus”* (1340, 1; 23072). Tokie dalykai, matyt, bus perimti iš katalikybės, žinoma, ne iš pačių dogmų, bet iš paprasto liaudies tikėjimo viduramžiais. Iš dalies dėl pagoniškojo tikėjimo įtakos katalikų mergelė Marija virto ir ypatinga moterų užtarėja, ir likimo deive. Šia prasme Marija prilygo Laimai ir greitai tapo Latvijoje populiari. Todėl ne tik Maria perėmė Laimos ypatybes, bet ir Laima – Marios. Iš liaudies dainų jas labai sunku atskirti. Taip, pavyzdžiu, ne tik Maria eina „i Laimos pirti” (1092), bet ir Laima eina „i Marios pirti” (1088). Tieka Maria „bēga basa” kaip Laima (1102), tiek Laima eina Marios „bažnīcion” (16042) ir stovi „po altoriumi” (16041). Ir kad jau Maria minima kartu su Dievu, tai šalia Dievo galima pastatyti ir Laimą, kaip antai:

*Lūdzu Dieva, lūdzu Laimēs,
Nosamešu celīšos.*

9248

Prašau Dievo, prašau Laimēs,
Puldamas ant keliu.

Čia Laima, be abejonēs, atlieka Marios vaidmeni. Marios pavyzdžiu galējo rastis ir toks sakinsky:

*Laime gāja par pagalmu
Ar Dieviņu runādama.*

9214

Laimē éjo per kiemelj
Su Dievuliū šnekēdama.

Plg.:

*Tur sēdēja mīļa Māra
Ar Dieviņu runādama.*

9183

Ten sēdējo miela Maria
Su Dievuliū šnekēdama.

Šių pavyzdžių pagrindu galima kalbēti ne tik apie glaudesnius ryšius tarp senojo Dangaus tévo ir Laimos, bet ir

apie kur kas platesnę abiejų reikšmę. Pavyzdžiu imkim tokią dainą:

Lūdzu Dievu, lūdzu Laimu,

Abus divus mīļi lūdzu:

No Dieviņa veselību,

No Laimiņas labu mūžu.

9236

Meldžiu Dievo, meldžiu Laimos,

Jū abiejų meilai meldžiu:

Iš Dievulio sveikatēlēs,

Iš Laimužēs gero amžiaus.

Per visą liaudies tradiciją ištisai matyti, kad Maria (*Māra*) yra ne kas kita kaip katalikų mergelė Marija (lat. *Mārija*), ir šiuo atžvilgiu tarp specialistų nėra jokio nuomonų skirtumo. Atsižvelgiant į tai, belieka stebėtis, kad pastaruoju metu galėjo kilti mintis Marią esant jūros deivę, kurios pats vardas pradžioje reiškės jūrą. Baltų kalbos turi savą seną jūros pavadinimą (lietuvių [33] *jūrios*, prūsų *iūrin*), tuo tarpu lotynų žodį *mare* bei slavų *more* atitinka kopininkų kuršių *mares* (su trumpu *a*; plg. prūsų *mary* ir lietuvių *marės*), kuris visose baltų kalbose žymi tik Kuršių įlanką. Taigi nei fonetiškai, nei semasiologiskai Marioje nėra aptinkami jokie artimesni ryšiai su jūra.¹⁷ O kad lygiai su Maria ir visos kitos gausios dievybės gali pasirodyti prie jūros bei vandens, tai dėl to jos dar netampa jūros dievybėmis.

Pagal seną paprotį, Dievui sédint, Laima, kaip moteris, stovii:

Es iegāju maltuvē,

Laba rīta nedevusi;

Dieviņš sēd, Laima stāv,

Laba rīta gaidīdamu.

Iéjau aš i maltuvē,

Labo ryto nepasakius;

Dievas sēdi, Laima stovi,

Labo ryto laukdami.

7996

Kad jau liaudies dainų Dievas ir Laima liko svarbiausiomis latvių dievybėmis, tai čia visiškai neabejotina katalikų tikėjimo įtaka. Tokiai Dievo ir Laimos reikšmei nėra pagrindo nei latvių mitologijoje, nei atsekamuose senųjų indoeuropiečių tikėjimuose, nei, kaip jau sakyta aukščiau, seniausių kronikų žiniose apie latvius. Pora šiam Dievui, kaip Dangaus tévui, galėtų būti Žemės motė. Vėliau Dievas, kaip dangaus viešpats, dar susijo su Saule, o taip smarkiai išplėtotas Laimos kulttas yra, be abejo, palyginti naujas reiškinys latvių mitologijoje. Vargai tikėtinas ir toks dangaus dievo pranašumas prieš visas kitas dievybes. O aukščiau minėti pavyzdžiai, tuo tarpu, Dievo ir Laimos reikšmę paauskina labai paprastai.

Nors Laimos reikšmė katalikybės laikais buvo smarkiai praplēsta, Laima vis dėlto netapo galutinai antropomorfizuota, ir vienoje ar kitoje liaudies dainoje ji tebéra ta pati neapibrėžta likimo dievybė bei moterų globėja. Jaunos moterys kreipiasi į Laimą dažniau nei merginos (1071), bet senos moterys į ją nebesikreipia išvis (1072). Dainose minimos ir dvi, ir trys Laimos. Net kiekvienas žmogus turi savo Laimą, kurios uždavinys – užstoti jī nuo Nelaimės ir Nedienos. Laima – ne tik likimo dievybė, bet ir pats likimas. *Bitītei, meitiņai, tām abām viena laime* „Bitelēs, mergelēs, abiejų viena laimē” (17767, 1). Priežodis dar sako: *Sava laime sunim, sava kakim* „Sava laimē šuniui, sava katei”. Taigi likimas yra pirmoji ir seniausia Laimos reikšmė, išlikusi ir liaudies tradicijoje, tuo tarpu naujesnis žodis *liktenis* ‘likimas’ (Laimos

lémėjos „liktas”¹⁸) tikroms liaudies dainoms išvis nežinomas. Tačiau laimė ir likimas yra tos pačios mitinės sąvokos, žyminčios ką nors nulemta ar „nulikta”. Liaudies fantazijoje laimė, kaip likimas, lengvai galėjo įgauti paties lémėjo ar angelo sargo pavidalą. Tačiau laimės deivės negalėjo tvarkytis kiekviena atskirai, nes kiekvienas žmogus didesniu ar mažesniu mastu yra susijęs su savo artimaisiais. Vyras gyvena kartu su žmona, o vaikai priklauso nuo tėvų. Vedybos, giminytė, bendra kova su priešais suvienija ištisas tautas. Taip randasi vienos motės Laimės idėja, kuri „basa bėga” padėti tai vienam, tai kitam ir kurios „žirgai supluko” besirūpinant žmonėmis. Šios įvairios Laimos reikšmės telijudija pirmykštę jos kulto būklę ir jokiui būdu neturi būti laikomos tik liaudies poetų fantazijos vaisiumi. Net kalboje nereikia ieškoti griežtos logikos, o pirmykštę mitologijoje – juolab.

Liaudies dainose dažnai sakoma, jog Laima esti vandeny arba skėsta. Nelaiminga mergelė kartais išreiškia pageidavimą, kad jos Laima iš tikrujų paskęstų, nors paprastai ji tenori, kad Laima įstumtų vandenin Nelaimę arba Nedieną (*Launa diena*, plg. rusų злыдни).

Ir serbų likimo deivę Srečą sakoma skęstant vandenį. Viejoje dainoje Laima užsimuša *akmentiū kaudzītē* „i akmenų krūsnelę” (91581). Vanduo, kaip jau buvo užsiminta, pagal analoginę magiją mena ašaras ir čia reiškia nelaimingą gyvenimą. Ši mitą dar galėjo paremti aukščiau minėtas Saulės dukters skendimas bei pačios Saulės nusileidimas jūron.

Vienas liaudies dainų klastotojas ir likimą (*liktenis*) apdainavo kaip latvių dievą, bet, kaip jau sakyta, tikrose dainose šis žodis išvis nėra paminėtas. Taip pat neturime pagrindo Kartą laikyti mirties deive ir gretinti ją su Nelaime. Karta nuolat pasirodo kartu su Laima (9140; 10009; 17850), o viename variante užima Deklos vietą (17849). Tuo tarpu ryšio su mirtimi ar nelaime nematyti niekur.

Versta iš: Prof. P. Šmits. Latviešu Mítoloģija / Otrs pārstrādāts izdevums. – Rīgā: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1926. – P. 24–35.

Iš latvių kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

Ypatingą padėką reiškiu Lietuviai literatūros ir tautosakos instituto vyr. mokslinei bendradarbei dr. Lilijai Kudirkienei, malonai sutikusiai perskaityti vertimą ir išsakiusiai esminiu pastabų.

NUORODOS:

- Jelgavas Rakstu krājums. – II. – P. 82.
- Treilands. – Nr. 610.
- R[igas] L[atviešu] B[iedrības] Z[inību] K[omisijas] Rakstu krājums. – VI. – P. 40.
- [Plg. gaisrą žymintį latvių žodį, čia ir pavartotą, *ugunsgrēks*, pažodžiui „ugnies griekas”. – Pastabos laužiniuose skliaustuose vertėjo.]
- Žr. R. L. B. Z. K. Rakstu krājums. – XV. – P. 15.
- Jelgavas Rakstu krājums. – II. – P. 84.
- Hupel A. W. Topographische Nachrichten. – IV. – Riga, 1774. – P. 408.
- [J. Balkevičiaus ir J. Kabelkos „Latvių–lietuvių kalbų žodyne” (Vilnius, 1977. – P. 152) nurodyti du veiksmažodžiai *dēt* ‘dėti (kiaušinių)’, pvz., *vista dēj olas* ‘višta deda kiaušinius’, ir *dēt* ‘skobti medį’, pvz., *dori dēt* ‘daryti avilį (skobiant medį)’. Tačiau K. Karolio „Latvių kalbos etimologiniame žodyne” (Latviešu etimoloģijas vārdnīca. – Riga, 1992. – I. – P. 211) jiedu savo kilme neskiriama, o tasai vienintelis, vadinas, latvių veiksmažodis *dēt* ‘dėti (kiaušinių)’ bei ‘skobti medį’ savo etimologija sutampa su lietuvių *dėti* ir remiasi rekonstruota indoeuropiečių prokalbės (ide.) veiksmažodžio šaknimi **dhē-* ‘dėti’. Tos pat latvių veiksmažodžio *dēt* šaknies yra ir *padēklis* ‘padėlys’ (ten pat. – II. – P. 6). Tuo tarpu latvių *dēls* ‘sūnus’ remiasi homonimiška (homofoniška) ide. šaknimi **dhē-* reikšme ‘žištī, žindytī’, kuri tiesioginio veiksmažodinio atitinkmens latvių kalboje neturi (ten pat. – I. – P. 208). Taigi visi P. Šmito suminēti latvių kalbos žodžiai kilme skyla į dvi dalis: vienoje – *dēt* visomis reikšmėmis bei *padēklis*, kitoje – *dēls* ir paminėtas nesamas (autorius rekonstruojamas?) latviškas veiksmažodis *dēt* reikšme ‘žištī’. Todėl ir *Dēkla* galiausiai gali būti vienos šaknies arba su veiksmažodžiu *dēt* < ide. **dhē-* ‘dėti’, arba su daiktavardžiu *dēls* ‘sūnus’ < ide. **dhē-* ‘žištī, žindytī’.]
- Latviešu valodas vārdnīca. – II. – P. 201.
- Забытые М. Русский народъ. – P. 533.
- R. L. B. Z. K. Rakstu krājums. – VI. – P. 73.
- Jelgavas Rakstu krājums. – II. – P. 84.
- R. L. B. Z. K. Rakstu krājums. – VI. – P. 62.
- Apsalons J. Sērpilis.
- Pelēce M., Cirstai.
- Žr. A. Lerchio-Puškaičio „Pasakas”. – VII. – P. 521.
- [Dingstī Marią sieti su mariomis gali duoti, pavyzdžiui, lietuviškos Marijos vardo lytys *Mārē* bei *Mariā* (*Kuzavinis K.*, *Savukynas B.* Lietvių vardų kilmės žodynai. – Vilnius: Mokslas, 1987. – P. 263), fonetiškai visiškai sutapamčios su marių pavadinimo lietuviškomis vienaskaitos lytimis *mārē* bei *mariā* (Lietvių kalbos žodynai [*toliau LKŽ*]. – VII. – Vilnius: Mintis, 1966. – P. 848, 858). Kadangi baltais iš tikrujų galėjo turėti seną panašaus vardo moterišką mitinę būtybę (tokią prielaidą įgalina visų pirma patikimi slaviški atitikmenys), vėliau sumišusi su krikščionišku Marijos vardu, tai kalbamos sasajos nėra taip jau nepagrįstos. Šiaip ar taip, jos turi tvirtą archetipinį pamatai (jūros, pirmykštio vandenyno ir motinos iščių simbolinė tapatybė). Pernelyg susiaurindamas lietuvių marių pavadinimo reikšmę profesorius P. Šmitas irgi yra neteisus.]
- [Latviškai *likts*, plg. lietuvių veiksmažodžių *likti* atitinkama reikšme ‘iš anksto nustatyti, numatyti, skirti, lemti’, pvz.: „Likta yra žmogui vieną kartą mirti” (iš XVII a. smulkiosios tautosakos); „Taip jau likta ir taip turi būti” (Lazdynų Pelēda); „Tai Dievo leista, likta, lemta” (iš F. Kuršaičio žodynai, XIX a.) ir pan. (LKŽ. – VII. – P. 500).]

THE VOICE OF LATVIA

Lettish mythology

Pēteris ŠMITS

The translation of the „Lettish Mythology” by Prof. Pēteris Šmits is continued to publish. This edition comprises the two following chapters: the seventh chapter named „The Deities of Natural Forces” and the eighth one – „The deities of Fortune” containing an appropriate content. Such deities as *Vēja māte*, The Wind Mother, *Ūdens māte*, The Water Mother, *Laima*, The Fortune, and *Laimas māte*, The Fortune Mother, *Dēkla* and *Kārta* (ambiguous sense), *Māra* (parallel to Laima) and other related ones are touched upon.

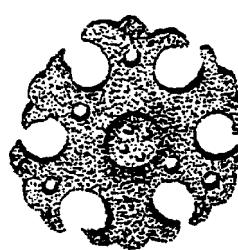
Krikščioniškų ženklų tipologija ir paplitimo arealas Lietuvoje XIV–XX amžiuje

Arūnas KYNAS

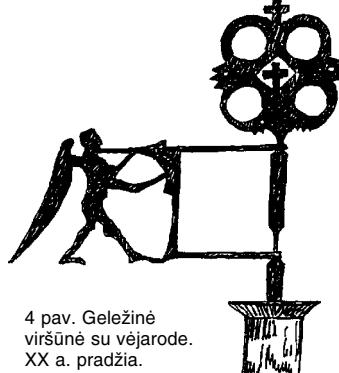
Krikščioniškosios ikonografijos ženklai ir simboliai Lietuvoje galėjo atsirasti po pirmojo krikšto, XIII a. viduryje. Šis klausimas mažai nagrinėtas. Straipsnyje „Krikščioniškų ženklų ir simbolų atsiradimo Lietuvoje XIII–XIV a. priešais“ pradėjau analizuoti objektyvias anksčiausiai pasirodžiusių simbolų plėtros priežastis (1). Lietuvių sakralinė ir valdovų heraldinė ženklų sistemos, apie kurių egzistavimą žinome tik iš monetų bei antspaudų, galėjo būti veikiamą Aukso ordos ir Krymo chanato ženklų grafistikos, vėliau – iš Bizantijos per Rusiją plintančių Rytų krikščionybės ikonografinių ženklų (2). Besikuriančiai valstybei buvo aktualū turėti savitą religinių simbolų ir valdovų išskirtinumo ženklų sistemą. Nesant taikiams sambūviui ne visada buvo paranku naudoti svetimus. Priartėjimas prie rytų ar vakarų krikščioniškų konfesijų nešamos kultūros negalėjo likti be pėdsakų, taip pat negalime neigti galimos runų rašmenų įtakos. Romos imperijos provincijose naudotas simbolis, panašus į bizantišką lygiakryžmį kryžių, Lietuvoje buvo žinomas, naudotas religinėse apeigose, kabucių amuletų puošyboje nuo II-ojo a. Spėjama, jog apibrėžtas ratu jis galėjęs simbolizuoti dangiškąją ugnį, saulę. Originalių baltiškų ženklų bei simbolų stilistiką išsaugojo žalvariniai, gintariniai ir rago papuosalai. Daugelio mokslininkų nuomone, jie turėjo tiesioginį ryšį su senaja religija, todėl mums svarbūs ant jų išlikę apskritimo, kvadrato, skritulio, trikampio, svastikos ženklai. Taip pat turėtume įminti simbolų kompozicijų (kvadrato, kurio centre kiaura-raštis kryžius apskritime, komponavimas didesnia-me rate, svastikos rate ar kvadrate ir kt.) prasmes. Ne tik pavieniai ženklai, bet ir jų kompozicijos byloja apie egzistavusią baltiškąją simbolų sistemą. Su ja XV a. susidūrė vakarų ir rytų krikščioniškų konfesijų misioneriai.

XX a. pradžioje lietuviškojo ornamento kilme domėjos dailėtyrininkas P. Galaunė. Jis pripažino, jog „...tarp teorinių mokslo apie meną ornamentas užima visai atskirą ir savarankišką sričių. Gvil-

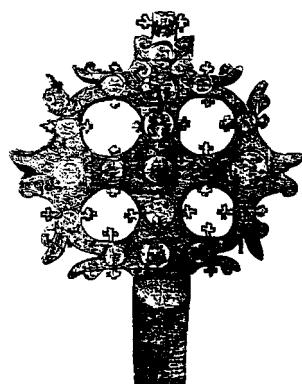
1. Meninių priemonių komponavimo tradicijų perimamumas.

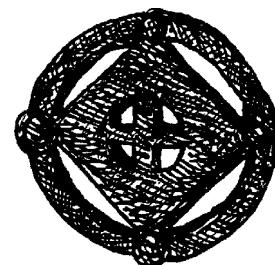
1 pav. Juostos sagtis.
IV–III a. pr. Kr.

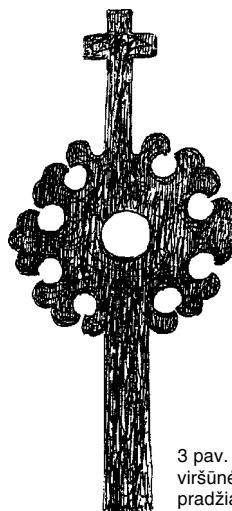
4 pav. Geležinė
viršūnė su vėjarode.
XX a. pradžia.

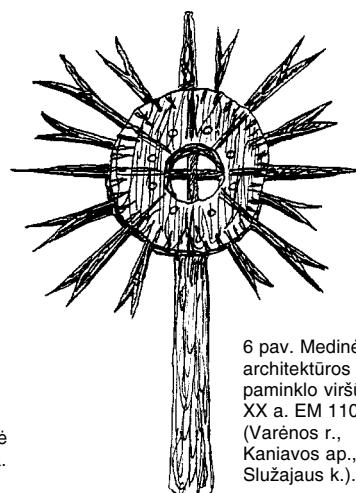
2 pav. Kryžius. 1359 m.

5 pav. Žalvarinio smeigtuko
fragmentas. IX–X a. (LLM I 469.
Kretingos r., Salantų ap., Laivų k.).

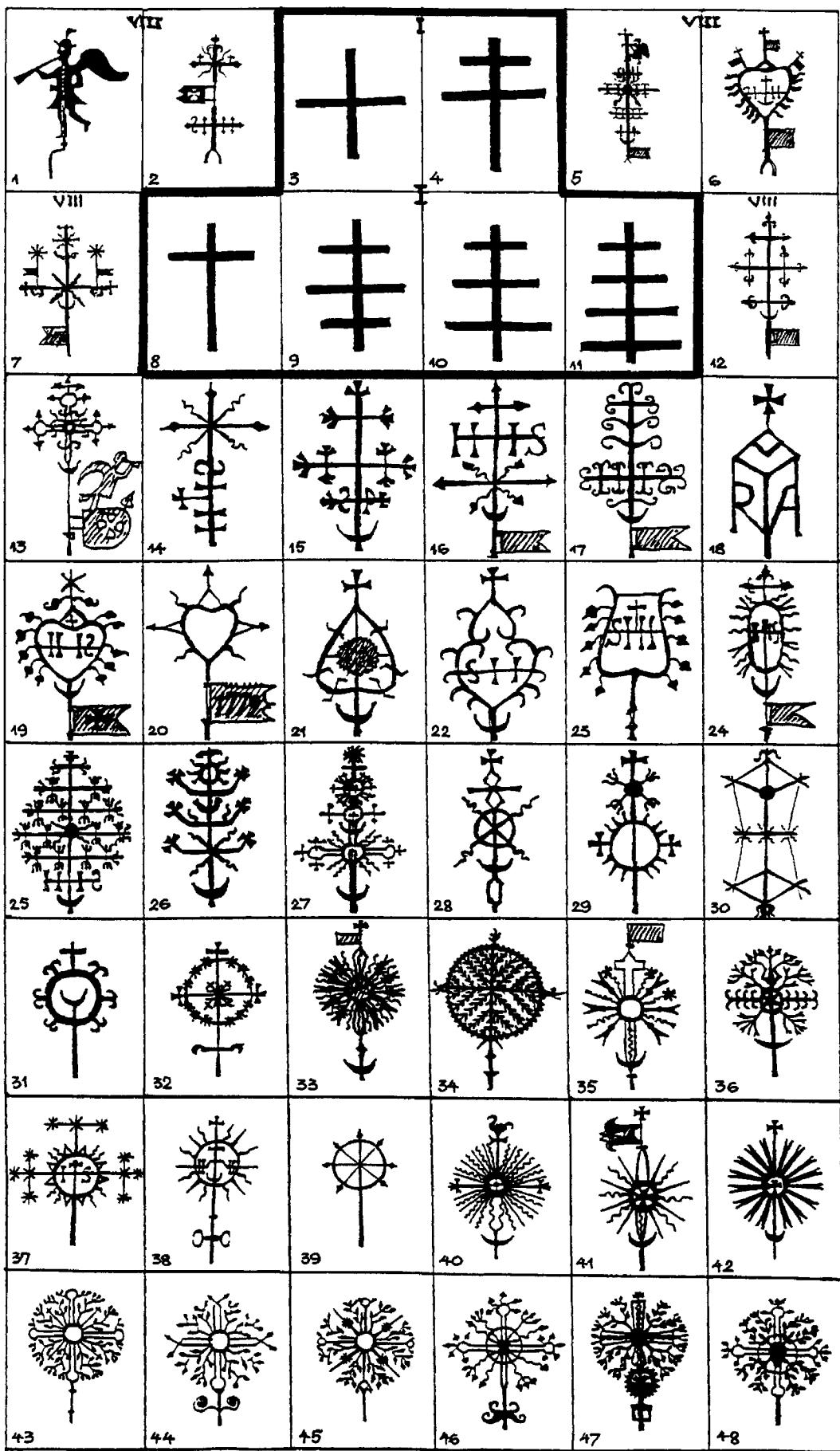
3 pav. Medinė
viršūnė. XX a.
pradžia.

6 pav. Medinė
architektūros
paminklo viršūnė.
XX a. EM 11044
(Varėnos r.,
Kaniavos ap.,
Služajaus k.).

2. Mažosios architektūros paminklų geležinių viršinių tipai.

1 ir 8 lentelės

denti ornamento kilmę, sekti jo plėtojimąsi, jo savitumus ir svetimas įtakas bei priemašas, reikyt – rašyti visai atskirą veikalą” (3). P. Galaunė apraše grafinių (irėžinių) geometriinių ornamentų bei ženklų grupę, ją papildė samprotavimais apie mažai tyrinėtus zoomorfinius (gyvulių, paukščių, roplių), floramorfinius (augalyų), antropomorfinius dekoratyvius atvaizdus, naudotus žalvario gaminių puošyboje. Prie baltiškojo dekoro savitumų galime priskirti zoomorfinių, floramorfinių, antropomorfinių žalvario, gintaro, rago papuošalų ar ritualinių įnagių ženklinimą papildomais geometriniais ženklais. Gal todėl susidurta su nejmintomis mišlėmis. Taškas viename ar keiliuose apskritimuose senovės Egipte reiškė Saulę. Lietuviai šį simbolį galėjo suprasti kiek kitaip. Juo buvo ženklinami papuošalai, amuletau, aukojimo įnagiai, tačiau jis pastebėtas ir mirusiuju kapaviečių išdėstyme. Mirusiojo laidojimo vieta (taškas) būdavo apjuosiamas vienu ar keliais akmenų ratais, rituališkai ratui suteikiant apsaugos prasmę. Néra iki galo suprastas tikslas ženklini taško apskritime dekoru apyrankes

ar žeberklus, todėl nagrinėdami baltų sakralinių ženklų kompozicijas, negalime beatodairiškai taikyti žinomas kosmopolitines reikšmes. Kryžius ir koncentriniai apskritimų konstrukcinės sistemos, vėliau paukščių, šliauzų (žalčių, gyvačių), augalų (aguonų, grybų, lapuočių ir spygliuočių medžių lapų, žiedų) meniniai motyvai, atsiradę I-ame tūkstantmetyje, išliko ir vėlesnių amžių dekoravimo tradicijoje, dažnai nesuprantant, pamiršus baltų religijos sakralines ištakas.

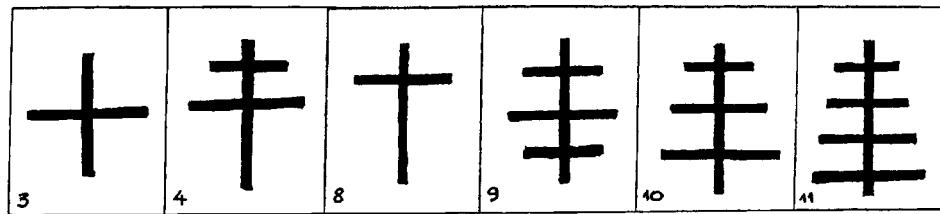
Ivairių konstrukcijų ir pavadinimų krikščioniški ženklai Lietuvoje ypač paplito XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje, jėzuitams pradėjus antrają christianizaciją. Lietuvą užtvindė krikščioniški ženklai ir simboliai srautai. Šių oficialiai valstybės remiamų kosmopolitinių ženklų įtakai atsispirti buvo sunku.

P. Galaunės nuomone, „geležinių kryžių galų rutuliojimosi sekimas mus vėl priveda prie tos išvados, jog jie, kaip ir mediniai kryžiai, yra mūsų žilosios senovės religinės simbolikos liekanai – jie išaugo iš Saulės ir Ménulio kulto. Ryškiai išplėtotos kryžmos galėjo atsirasti ne anksčiau XVIII a. Iki to laiko buvo

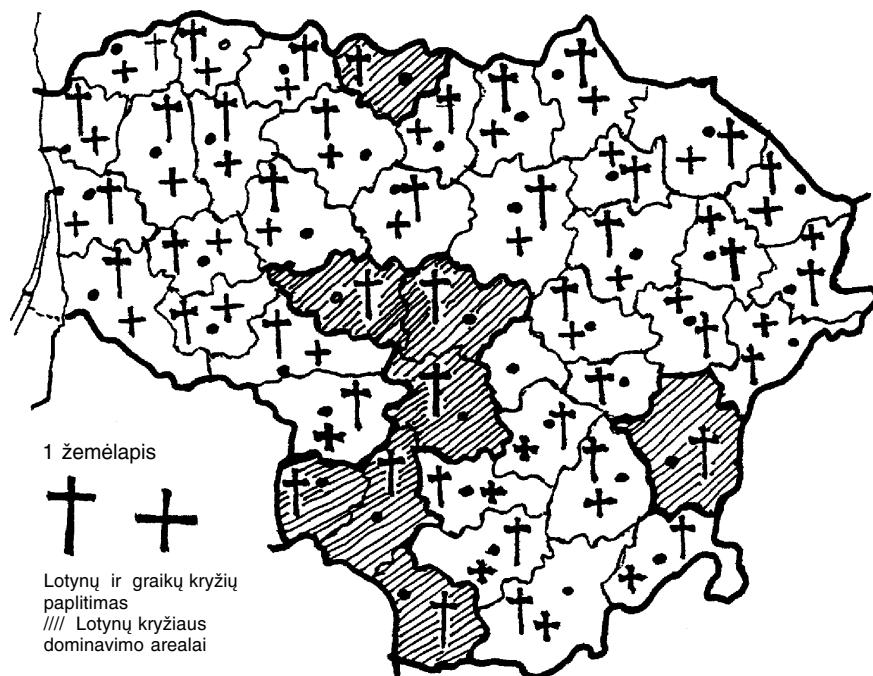
vartojami tik Saulės, Ménulio ir kitų simboliai. Tą mūsų nuomonę patvirtina tas faktas, jog kryžių užbaigus Saulės (antras simbolis virš kryžiaus – A. K.) buvo vartojamos ir medinės. Galima spėti, kad šios pastarosios buvo geležinių užbaigų prototipai” (4). Papildant šias mintis, galima teigti, jog kosmopolitinių ženklų įtakai buvo atsispinta. Meninis ornamentavimas, būdingas seniesiems žalvario gaminiams, vėliau atsikartoja medinės ir geležinės mažosios architektūros statinių viršūnėse. Pateikti pavyzdžiai mus perkelia iš IV–III a. pr. Kr. i IX–X a. ir i 1359 m., vėliau panašūs meniniai motyvai mažosios architektūros statinių viršūnėse pasikartoja XX a. pradžioje. Svarbiausia, jog iš amžių glūdumos į krikščioniškąją epochą persikelė, be P. Galaunės paminėtų saulės, ménulio, žvaigždžių – senosios religijos simbolii, medžio, augaly (gelių), vėjo (gamtos jėgų) meninės išraiškos ženklai. Pateikiama mažosios architektūros statinių geležinių viršunių simbolii tipologijos lentelė, t.y. krikščionišku ikonografinių ženklų, konfesinių naujadarų ir kitų sakralinių ženklų sąvadas, leidžia išpildyti 1912 m. J. Basanavičiaus nurodymus:

„...pirmiausiai turėsime iš jos (lietuviškų kryžių ornamentikos) išskirti krikščionių dailės elementus..., iš dalies pačius ant stogelių

1 lentelė. Pagrindinės krikščioniškų kryžių konstrukcijos, naudotos Lietuvoje XIII–XX a.

3. Lygiakryžmis (graikų, Bizantijos), žemės, vėjo, ugnies kryžius. 4. Dvigubas nelygiakryžmis (patriarchų, metropolijos, krikšto, lotaringiškasis (Laterano) kryžius). 8. Lotynų (kančios, Dievo žmës, crux immissa) kryžius. 9. Ankstyvasis popiežiaus. Rusų ortodoksu (sentikų) bažnyčios aštuongalis kryžius. 10. Popiežiaus, trigubas vakariečių kryžius. 11. Iškypas dešimtgalis kryžius.
Bibliogr.: Slovajr architekturno–restauracionich terminov. – Kijev, 1990. – P. 72–73; Enciklopedicky slovník II. – ČSAV: Academia, 1981. – P. 261; A compendium of Crosses. (Kryžių sąrašas internete: <http://www.amulet.co.uk/symbols/crosses/array.html>; Becker U. Simbolų žodynus. – Vilnius, 1995. – P. 118; Koch R. The book of signs. – N. York, 1930; Ramonienė D. Krikščioniškosios ikonografijos žodynus. – Vilnius, 1997. – P. 168; Syrový B. Architectura. – Pr. – P. 165–166, 192.

stovinčius kryžius bei kryželiaus, kurių tarpe tačiau, nemažai yra tokų, kuriuose, kaip vėliau matysime „krikščioniškos“ išvaizdos nedaug terandas“ (5).

Atskirose lentelėse smulkiai paaiškinamos ženklų atsiradimo priežastys, galimos jų ištakos. Kosmopolitinių simbolų reikšmes aiškina pasaulyje žinomi autoriai ir leidiniai. Ikonografinių ženklų radimviečių žemėlapiai parodo geležinių viršūnių simbolų paplitimą atskiruose Lietuvos regionuose. Ši informacija bus dar ne kartą tikslinama ir papildoma, tačiau ir šis susistemintas turėtų padėti besidomintiems mūsų tautos praeitim ir jos kultūros raida.

Lygių kryžmų (graikų, bizantiškas) kryžius

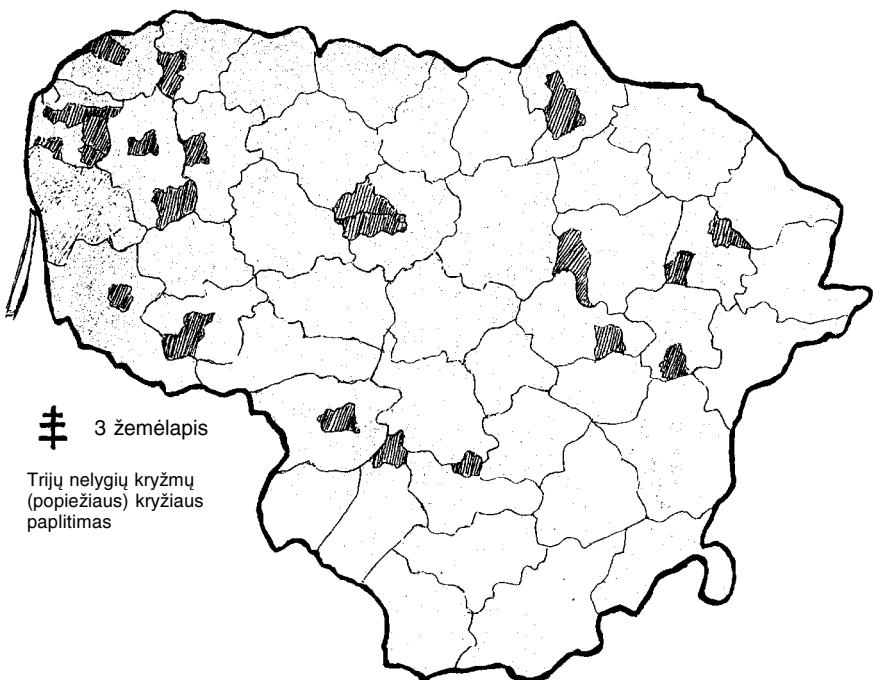
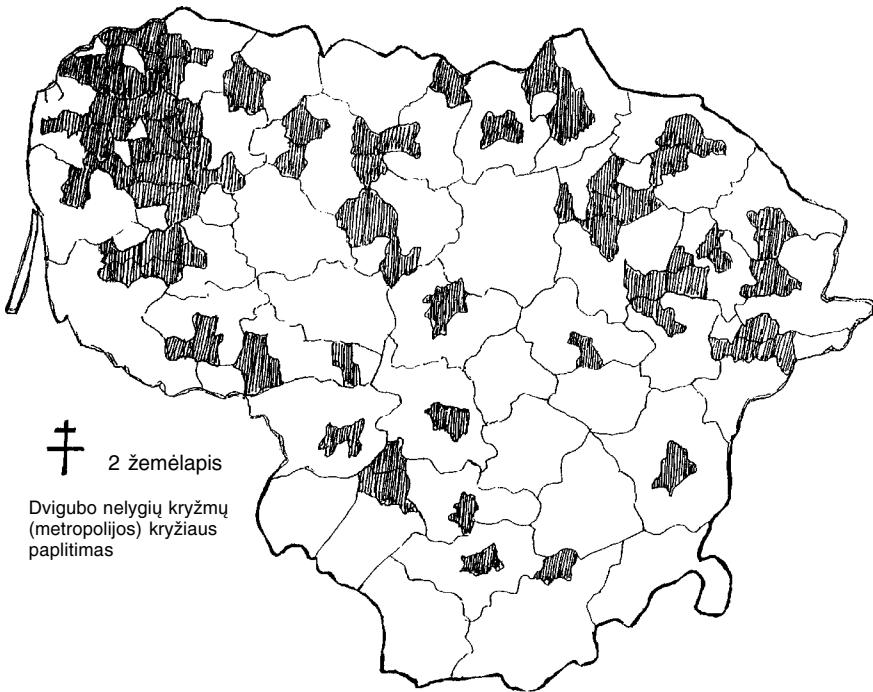
Į Lietuvą šis ženklas buvo atneštas seniausiai, jis randamas iš Romos provincijų atvežtuose II–IV a. žalvariniuose papuošaluose. Jbrėžtas ar kiauraraštis kryžius apskritime ar kvadratė galėjo reikšti ir simbolizuoti dangiškąją ir žemiškąją ugnį, saulę. Lygiakryžmų kryžių populiarino ir ryčių krikščionybė. Rusų stačiatikių jų buvo pasiskolinė iš Bizantijos imperijos, gausiai naudojo dekoruodami šventyklas, sudarydami ju architektūrinius planus.

Istorikai J. Bartninkas, J. Kairys, Z. Duksa teigia: „archajiškiausiu Lietuvos valstybiniu ženklu reikėtų laikyti Algirdo ietigalį su kryželiu lygiomis kryžmomis“. Kiti mokslininkai, E. Ivanauskas, M. Balčius, ietigalį su kryželiu priskiria kunigaikščiams Kestučiui ir Vytautui: „ietigalis, sukomponuotas su kryžiumi, ženklas, sutinkamas tikrai Vytautui pri-skiriame monetose, R. Kiersnovskio datuojamose 1401–1430 m.“ (6).

Istorikas A. Vijūkas–Kojelavičius manė, jog Lietuvos herbą Vytį – ginkluotą raitelį pirmas pradėjęs naudoti karalius Mindaugas. „Rai-telio skyde jis pridėjęs du kryžius, pažymincius, jog buvo priimtas krikščionių tikėjimas“ (7). Autorius savo samprotavimų nepagrindė, todėl jie priimami kaip versija.

Katalikiškas (didysis, kančios, lotynų, crux immissa) kryžius

Tai kryžiaus ženklas su ilgesniu vertikaliu statmeniu. Istorikas J. Grinius pripažįsta: „su viešuoju tautos krikštu, kada krikščionybė tapo jau valstybine religija, ne tik galėjo, ir turėjo

Lietuvos žemén ateiti didysis kryžius, statomas kiekvienoje didesnėje krikšto vietoje, ten krikščionybę įvedus. XV–XVI amžiuose jis negalėjo būti populiarus tarp paprastų kaimiečių, nes krikščionybė jų tarpe plito palengva“ (8).

Katalikiškų ženklų ir simbolų atsiradimo prielaidų Lietuvoje šalininkas J. Grinius samprotavo: „XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje jėzuitai pradėjo antrają, bet šį kartą pagrindinę ir sėkmingesnę Lietuvos christianizaciją. Tada dviejų frontais – prieš pagoniško tikėjimo papročius Lietuvos kaimiečiuose ir prieš protestantizmą, remiamą didžiujų feodalų aristokratų. Viename ir antrame fronte jėzuitai vartojo skirtingus me-

todus. Aristokratų protestantizmą stengėsi nugalėti savo moksliniu pranašumu, o pagoniškus kaimiečių papročius su krikščioninti, iš dalies prie senųjų prisitaikant ar duodant jiems krikščionišką prasmę bei simbolius. Juk šitaip elgesi pirmieji krikščionys senosios Romos imperijos ir, panašiai tuo laiku XVII a. jézuitai apaštalo Kinijoje. Kodėl šito metodo – senobiniams papročiams duoti krikščionišką prasmę jézuitai būtų turėję atsisakyti Lietuvoje ar Latvijoje?” (9).

Dvigubas nelygiakryžmis (kardinolų, patriarcho, metropolijos) kryžius

Lietuvos istorijai šis ženklas ypač svarbus, kadangi yra susijęs su dviem krikščionystės procesais ir katalikiškos metropolijos steigimu. Dažnai painiojamas su didžiojo kunigaikščio Jogai-

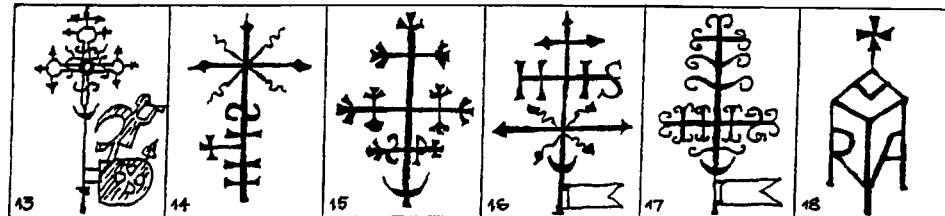
los heraldiniu ženklu – dvigubuoju lygiakryžiu kryžiumi. Dvigubas nelygiakryžmis kryžius Lietuvoje galėjęs atsirasti XIII a. viduryje Mindaugui tapus karaliumi. Šis ženklas kitose pakrikštytose Europos valstybėse atsirasdavo pereinant iš stab-meldystės į katalikybę, todėl Lietuvoje jis galėtų būti vadinas krikščionystės ženklu. Mindaugo valdymas ir artėjimas prie katalikybės aprašomas taip: „Norėdamas būti pilnateisiu valdovu, Mindaugas padarė dar vieną politinjį éjimą. Jis pasiuntė pas popiežių savo valdžios vyrus ir gavo Inocento IV 1251 m. liepos mén. 17 d. raštą, kuriuo jam ir jo valstybei suteikiamos šv. Petro nuosavybės teisės. Tai reiškė, kad Lietuva lieka feodaliskai aukščiausioje popiežiaus nuosavybėje, jo vasalinėje priklausomybėje. Rašte sakoma, kad valdovas, būdamas ištikimas popiežiui (apaštalu sostui), visada džiaugsis jo globa ir apsauga ir kad tokias pat teises gaus tos žemės, kurias

Mindaugas užkariaus” (10). Istorikas M. Kondratas rašo: „Sunkūs

Lietuvos valstybės metai, vienijimosi procesas pasibaigė 1253 m. liepos mén. 6 d. Mindaugo karūnavimu. Vykdymas popiežiaus įpareigojimą, Kulmo vyskupas Henrikas, asistuojamas aukštų dvasininkų patepė Mindaugą šventaisiais aliejais, o Livonijos ordino magistras Andrius uždėjo karaliaus karūną” (11). Karalius Mindaugas įsteigė dvi vyskupystės, atliko visas katalikiškos metropolijos steigimo procedūras. Kitas viduramžių monarcho karūnavimas aprašomas taip: „Vengrijoje šis ženklas (dvigubas nelygiakryžmis kryžius) buvo paplitęs ir vartojamas jau nuo 1000-ujų metų, priėmus vengrų karaliui Steponui I-ajam krikštą, kurio proga Romos popiežius Silvestras II atsiuntė jam karaliaus vainiką ir patriarchalinį kryžių. Po to dvigubas kryžius, dažniausiai įreminčias į skydą, vartotas Vengrijos valstybės ženkle ir piniguose” (12). Nors konkretių su Mindaugo asmeniu ir jo karūnavimo apeigomis susijusių ženklų neišliko, galime spėti, kad Lietuvos karaliaus krikštą ir karūnavimas buvo tokis pat ar panašus į Vengrijos karaliaus Stepono I-ojo karūnavimo apeigas. Abiem atvejais dvigubo nelygiakryžnio kryžiaus įteikiimas reiškė naujos katalikiškos metropolijos įkūrimą, savotišką šv. Petro nuosavybės teritorinį riboženkli.

2 lentelė. Monograminiai ženklai ir simboliai

Geležinės viršūnės, pradėtos naudoti koplytstulpiai ir stogastulpiai puošybai nuo XVI–XVII amžiaus

Dvigubas nelygių kryžmų kryžius, turėjės ypač didelę svarbą kuriant lietuvių metropoliją ir krikštijant Lietuvą, iš dalių atliko savo vaidmenį. Jų randama viasuose Lietuvos regionuose, ypač gausu Žemaitijoje (žr. 2-ą žemėlapį). Šis ženklas buvęs XV a. pradžioje statytos (sudėgusios 1530 m.) antrosios Vilniaus katedros frontone, Vilniaus miesto herbe šv. Kristoforo lazdos viršūnėje.

Trigubas nelygių kryžmų (popiežiaus) kryžius

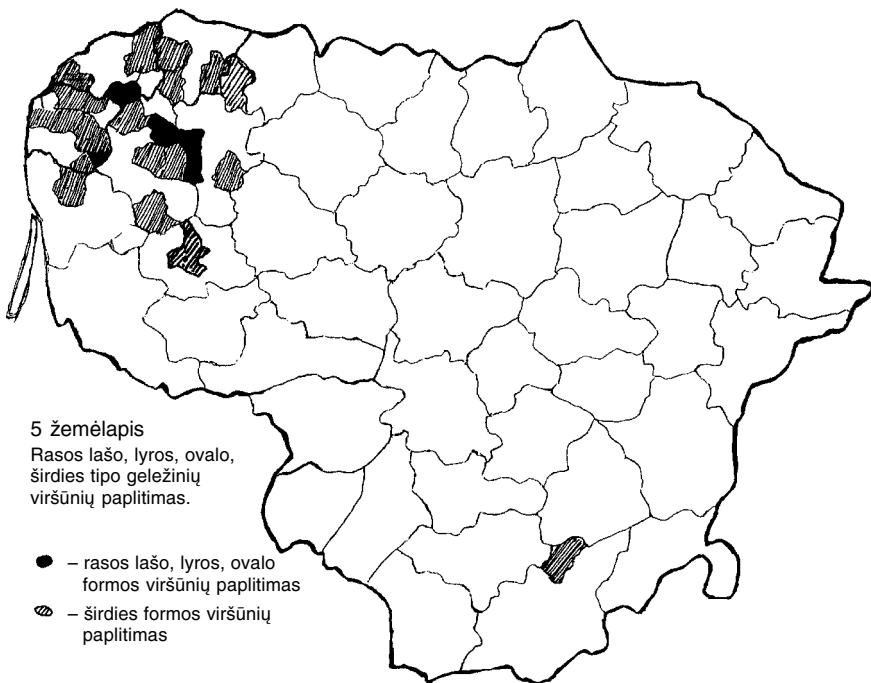
Trigubas nelygių kryžmų kryžius, vadintamas popiežiaus kryžiumi, galėjo atsirasti Lietuvoje apie XVI a. vidurį, nes jo plėtra labai priklausė nuo religinių ir politinių srovių. Skirtingai nuo dvigubo nelygių kryžmų kryžiaus, kurio kardinalių kryžiaus modifikacijoje kryžmų galai užsibaigė augaliniais trilapiais, šio kryžiaus septynių kryžmų galai buvo nukirsti stačiu kampu. Istorikas P. Ignatkinas knygoje „Slovar architekturno restavracionich terminov“ (13) nurodo dvi – ankstyvąjį ir vėlyvąjį – popiežiaus kryžiaus konstrukcines formas. Ankstyvąjį konstrukciją sudarė trys kryžmos, iš kurių vidurinė ilgesnė už kitas dvi lygias horizontalias kryžmas. Tokią jo išvaizdą patvirtina ir krikščioniškų ženklių sąvadas „Kryžiai“ internete (14), nors kai kurie šaltiniai šią kryžiaus konstrukciją priskiria rusų ortodoksams (sentikiams). Vélesné trigubo nelygių kryžmų kryžiaus konstrukcija primena eglutės medžio formą.

Įkypas dešimtgalis keturių nelygių kryžmų kryžius

Įkypas dešimtgalis keturių nelygių kryžmų kryžius yra didžiausia krikščioniškų ikonografinių ženklių sąvade žinoma konstrukcija. Lietuvoje gerokai stilizuota panašaus tipo geležinė viršunė rasta Kretingos r. Kartenos mst. Galima spėti, jog XVI a., vis tvirciau išstumdamas žemės stulpą–medį, į Lietuvos sodžius, bažnytkaimius atnešamas kryžiaus medžio simbolis i lotynų, kančios ar didžiojo kryžiaus ženklas. Medis senosios baltų religijos ortodoksams išlisko šventas, kad ir kiek kryžmų, šakotumų jo konstrukcijai pridėtum, todėl palaipsniui atsirado konstrukcinių ir meninių dvilypumų, kai virš monumentalaus medinio kryžiaus pritvirtinama pažildoma viršunė – kryžius ar kitoks simbolis, dažnai saulės ar vainiko ratas (žr. 3-ą žemėlapį).

Monograminiai ženklai ir simboliai

Jėzuitams XVI–XVII a. pradėjus didžiąją christianizaciją, prireikė naujų konstrukcijų bei meninių simbolių, kuriuose dominuotų Jėzaus Kristaus ir šv. Marijos monograminės raidės. Monograma „IHS“ buvo kartu ir Jėzuitų ordino simbolis. Tai

graikiškai rašomo Jėzaus vardo santrumpa, jvairiais laikmečiais reiškusi: J(esus) H(ominum) S(alvator) – Jėzus žmonių išganytojas; I(n) H(oc) S(igno) – tuo ženklu nugalėsi (15). „IHS“ raidės dažniausiai buvo tvirtinamos prie kryžinių ikonografinių simbolių, vėliau komponuotos apskritimo viduje. Šv. Marijos monogramos kartais sudarydavo originalią konstrukciją, kurios pagrindą sudarė „M“ raidė, o viduje išdėstyti kitos raidės sudarė pilną „Maria“ vardą. Monograminiai simboliai buvo paplitę Žemaitijoje (16) (žr. 4-ą žemėlapį).

Širdies formos simboliai

Lenkta geležies juosta, primenantį žmogaus širdį, savo forma ir konstrukcija buvo patogesnė ir išraiškingesnė „IHS“ monograminių raidžių komponavimui. Išorinis ir neretai vidinis ženklo kontūras buvo puošiamas lapeliais, tiesiais ir vinguotais spinduliais. Širdies formos simboliai randami tik Žemaitijoje (17) (žr. 5-ą žemėlapį).

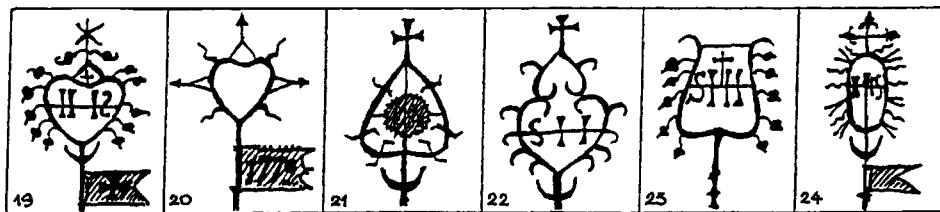
Rasos lašo simboliai

Ši konstrukcija panaši į apverstą širdį. Sakraline prasme galėjo simbolizuoti skaistumą (nekaltybę), dangaus ir žemės santykį (senosios religijos reliktas). Rasos lašo kontūras taip pat buvo puošiamas lapeliais, tiesiais ir vinguotais spinduliais. Kartais, kai simbolio viduryje būdavo komponuojama šv. Marijos monograma, naudoti lenkti spygliai.

Širdies ir rasos lašo sudvejinti simboliai

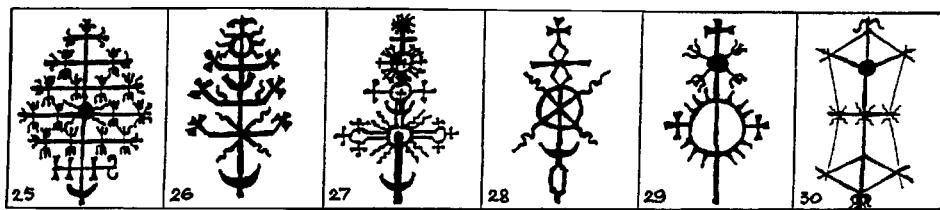
XVIII a. architektūros baroko stilium darė įtaką ir mažosios architektūros statinių geležinių viršunių puošybai. Širdies formos simboliai, kurių viduryje buvo komponuojama „IHS“ monograma, kartais persipindavo su rasos simboliu. Širdies, rasos ir jų sudvejintus simbolius išradę meistrai dažnai papildydavo viršuje ar apačioje pritvirtintomis vėjarodėmis. Širdies ir rasos formos viršūnės randamos Žemaitijoje (žr. 4-ą žemėlapį).

3 lentelė. Monograminiai ženklai ir simboliai

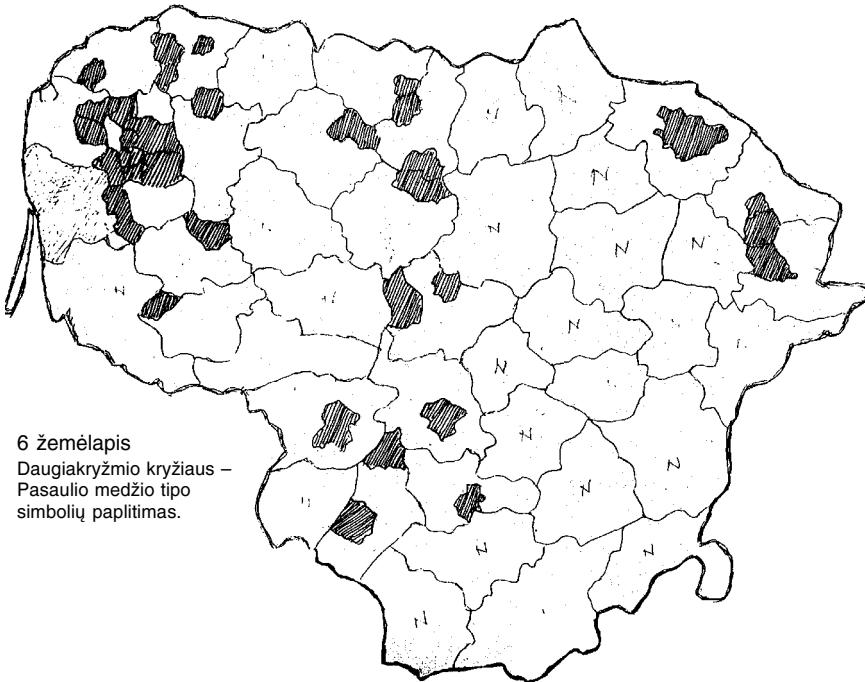

Geležinės viršūnės, pradėtos naudoti koplytstulpiai ir stogastulpiai puošybai nuo XVI–XVII a.
 19. Širdies formos simbolis, papuoštas medžio lapais. Apačioje pritvirtinta vėjarodė su kiauraraščiu kryžiumi. Centre – raidės „IHS“. 20. Širdies ir kryžiaus formos simbolis. Apačioje pritvirtinta vėjarodė su skaiciuais 1772 (XVIII a.) 21. Rasos lašo formos simbolis. Centre – tamsios saulės apskritimo fone kiauraraštis jrašas „MARIA“. Simbolio siluetas papuoštas lenktais spylgliais. 22. Širdies ir rasos lašo sudvejinti simboliai. Lietuvoje panasiųs konfigūracijos dekoratyviosios dailės gaminių žinomi nuo XVI a. (radiniai Utenos r., Tauragnų apyl., Pilkenių k. LIM, p. 599). Baroko architektūra papildė šį siluetą lenktais kabliais, viduje – raidėmis „SH“. 23. Lyra iš išorės puošiama lapais. Viduje komponuojamos raidės „SH (su kryželiu) I“. 24. Ovalo formos simbolis imituoją saulę. Išorėje puošiama tiesiais ir vingiuotais spinduliais, viduje komponuojamos raidės „IHS“, apacijoje stačiakampė vėjarodė.

4 lentelė. Daugiakryžmis kryžius – Pasaulio medis

25. Daugiakryžmis (šešių kryžių) kryžius, kurio vidinis tūris užpildytas vertikaliomis kryžmormis. Viduryje – saulė, apačioje – raidės „IHS“. Pajūrio regionas. 26. Trijų lenktų, platejančių kryžių kryžius. Viršūnėje komponuojama saulė, viduryje – ménulis (kaip pasaga), apačioje – tradicinis ikonografinis pusménulis. Vidurio Lietuva. 27. Keturių kryžių, trijų saulų konstrukcija, primenantį eglę (mirties medį). Viršūnėje komponuojama saulė vainikuoją „kryžių saulę“, kitos dvi – dedikuotas saules. Šiaurės Lietuva. 28. Saulė tarp kryžių tolygi daugiakryžniams kryžiui ar Pasaulio medžio simboliumi. Šiaurės rytu Lietuva. 29. Saulės ir X (Kristaus) kryžių kompozicija. Rytu Lietuva. 30. Trijų kryžių kryžius, primenantis burę. Simbolis, tolygus Pasaulio medžiui. Vidurio Lietuva, Šilalės r.

Lyros ir ovalo formos simboliai

Lyros ženklas nuo antikos laikų simbolizavo dieviškąją harmoniją ir harmoningą dangaus ir žemės ryšį. Ši forma lietuviams nebuvo žinoma ir yra akivaizdžiai atvežtinė, tačiau, kaip ir ovalas ar kitokia retai pasitaikanti išraiškos forma, praplėtė monograminių simbolių, konkrečiai raidžių „IHS“ komponavimo galimybes. Lyros ir ovalo formos simboliai buvo puošiami, kaip širdies ir rasos, lapeliais ar spinduliais. Šie simboliai paplitę Žemaitijoje, Telšių rajone (18).

Daugiakryžmis kryžius (Pasaulio medis)

Tai didžiausia medžio išorinį kontūrą primenantį geležinės viršūnės konstrukcija. Jos vidinę sandarą sudaro penkios septynios horizontalios kryžmos, ilgėjančios iki simbolio vidurio ir trumpėjančios apačioje. Pasaulio medžio simbolis, jei taip mes vadintume daugiakryžmį kryžių, neturi nusistovėjusios kompozicijos. IV–III a. pr. Kr. archeologiniuose radiniuose 4-į horizontalių kryžių kryžiaus viršūnėje tupėjo paukštis. Retsykiai Pasaulio medis vaizduojamas su viršūnėje įkomponuota saule, kamieno viduryje – kelias ménuliais. Daugiakryžnio kryžiaus kryžmos yra papildomai skaidomos vertikaliomis trumpomis kryžmelėmis, todėl gana dažnai meninėmis detalėmis užpildytas ženklo siluetas dangaus fone primena medį. Baltiskai traktuojant Pasaulio medį, kompozicijos viršūnėje dažnai buvo tvirtinamos vėjarodės, vaizdavusios sparnuotą angelą. Didelė konstrukcija leido naudoti daug meninių priemonių: kryželių, spindulių tiesiais ir vingiuotais galais, raidžių, skaičių. Kūrėjų meninė fantazija pasireikšdavo į konstrukciją įpinant su medžio įvaizdžiu nesusietas puošybos priemones.

Susikertančių kryžių fone vaizduotos keturios saulės, laivo burę primenant konstrukcija, saulių keturiais spinduliais, kryžių, geometriinių figūrų kompozicijos. Tai, deja, nėra ikonografiniai ženklai, tačiau jie, matyt, turėjo šiandien nebesuvokiamą sakralinį pagrindą. Vienas seniausių Pasaulio medžių su tupinčiu viršūnėje paukščiu buvo rastas Kazachijoje, kasinėjant sakų (skity) genties pilkapius, datuojamus I-II a. pr. Kr. Šio archajisko simbolio kompozicinė sandara turi nemazai panašumų su baltiškuoju Pasaulio medžiu. Baltų religijos, teikusios ypatingų galių augalams, ypač medžiams, prigimtis natūraliai atsispindėjo sakraliniuose krikščioniškuose religiniuose simboliuose. Archeologė M. Gimbutienė teigė, jog: „Nuo seno žmonės manė, kad dangus yra kolonus ar medžio – visatos stulpo ar medžio, jungiančio žemę ir dangų, prilai-komas stogas. Kaip spéja (istorikas) Holmbergas, toks tikėjimas yra dar klajoklių kultūros laikų reliktas“ (19).

Pasaulio medžio simbolis, išlaikydamas regioninius bruožus, buvo populiarus Žemaitijoje, Šiaurės, Vidurio ir Rytų Lietuvoje (žr. 6-ą žemėlapį) (16).

Vainiko simbolis

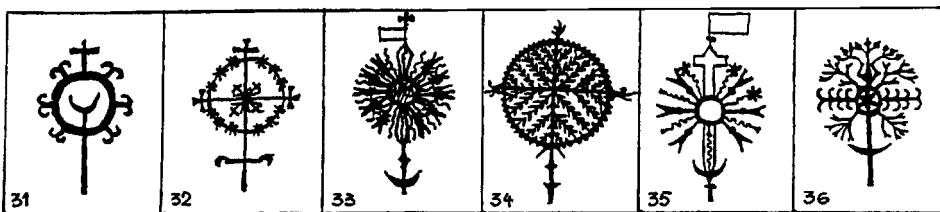
Šis neikonografinis krikščioniskas ženklas buvo plačiai naudotas mažosios architektūros statinių, ypač medžiu gausiai dekoruotų kryžių puošyboje. Senojoje baltų pasaulėžūroje vainikas turėjo gilias tradicijas, jo sakralinė reikšmė yra išlikusi iki šiol: vainikai, plukdomi vandeniu, galėjo spėti likimą, jais buvo puosiami apeiginiai stulpai, vėliau vainikai aukojami mirusiajam ir kt. Ištakos galėjo siekti IX–X a., o atskirame regione, pavyzdžiu, Žiemgaloje dar anksčiau. Nupjauti augalai, medžių šakos, javai senovėje buvo aukojimo apeigų pakaitalas. Kruviną gyvuliu augintojų paprotį pakeitė ilgalaikės žemdirbių tradicijos, tačiau ilgą laiką jos buvo persipynusios. Augalų vaizdavimas yra susietas su ratu, kuris gali būti dangiškos ar žemiškos kilmės. Vainikas, apibrėžtas Saulės ratu, galėjęs turėti vienokią, o apibrėžtas apsaugos apskritimu – kitokią reikšmę. Saulės ratu apibrėžtas ir reikiama sakralizuotas vainikas simbolizavo laimę, pastovumą, gerovę, gi laidojimui, kitoms panašioms reikmėms skirtas – kūno apsaugą, sielos ramybę. Gal todėl vainikų pynimui buvo naudojami žydiintys, lapojan-

tys augalai, mirusiuosius labiau saugojo spygliuočiai. Tokią vainiko paskirtį liudija istorikas S. Daukantas teigdamas: „Lig ugnies nejnešus, vainikas pro stogą iškištis saugojo naujus namus nuo viso pikto“. N. Laurinkienė rašo: „Per Sekmines vainikuojami gyvuliai. Tai daroma, matyt, panašiais tikslais kaip ir žemdirbystėje – vaisingumo ir apsaugos sumetimais. Vainikas ir apskritimas yra giminingi simboliai. Vainikas galėjo atlkti sakralaus objekto vaidmenį. Jis žymi žmogaus ir kitų gamtos objektų subordinaciją dangiškajai kosmoso sferai, saugo jį nuo piktų jėgų, laiduoja vidinę tvarką“ (20). XIX a. pabaigoje A. Meržinskis aprašo kupolinės šventės apeigas Veliuonos, Širvintų, Budviečių apylinkėse. Lauko gélémis būdavo papuošiama aukšta kartis, vadina „kupoliu“, ją įkastavo javų galulaukėje ir pakaitomis dvi naktis saugodavo jauni vaikinai bei merginos. Stengtasi vainiką vieniems iš kitų pavogti (21, 22).

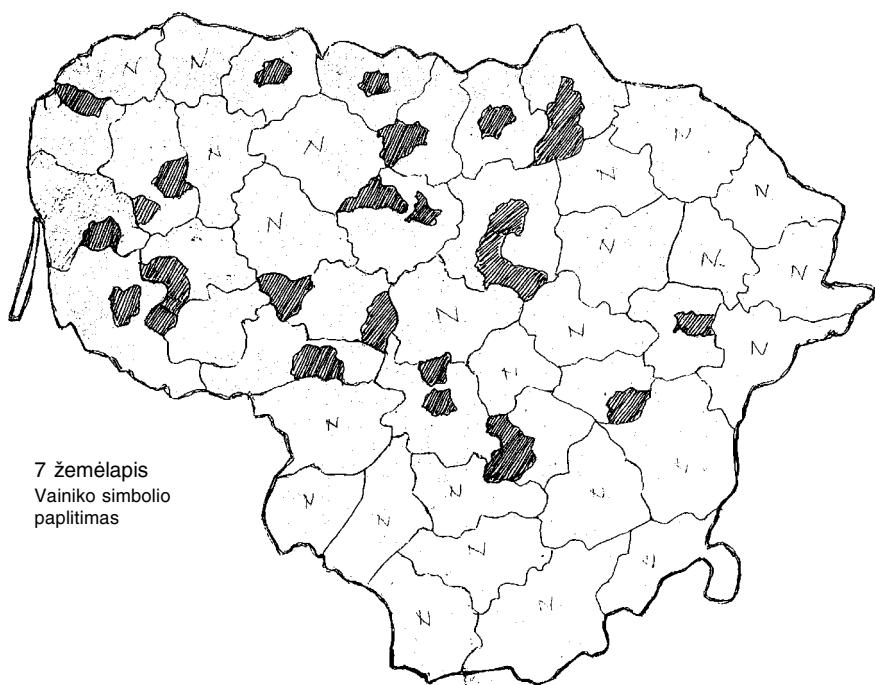
Vainiko simbolis yra paplitęs Šiaurės, Vidurio ir Pietvakarių Lietuvos mažosios architektūros paminklų viršunių puošyboje. Rastas Raseinių, Jurbarko, Kaišiadorių, Kauno, Joniškio, Pakruojo, Pasvalio, Biržų, Radviliškio, Panevėžio, Molėtų, Ukmergės, Širvintų, Šilalės, Kretingos, Šilutės rajonuose (žr. 6-ą žemėlapį).

5 lentelė. Vainiko simbolis

Žalvarinių papuošalų kūryboje augalų motyvas naudotas nuo IX a., viršunėse iš medžio, geležies – nuo XVIII a. Paplitęs Šiaurės, Vidurio, Pietvakarių Lietuvoje

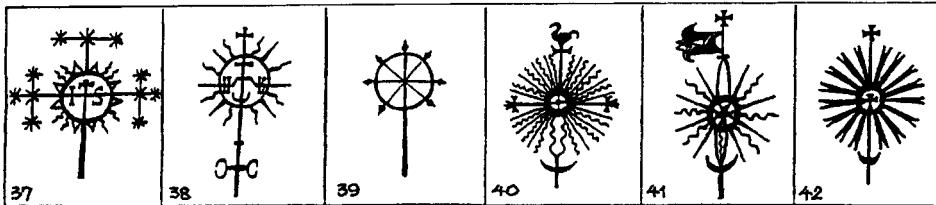

31. Kretingos r. 32. Radviliškio r. 33. Pasvalio r. 34. Biržų r. 35. Rokiškio r. 36. Utenos r.

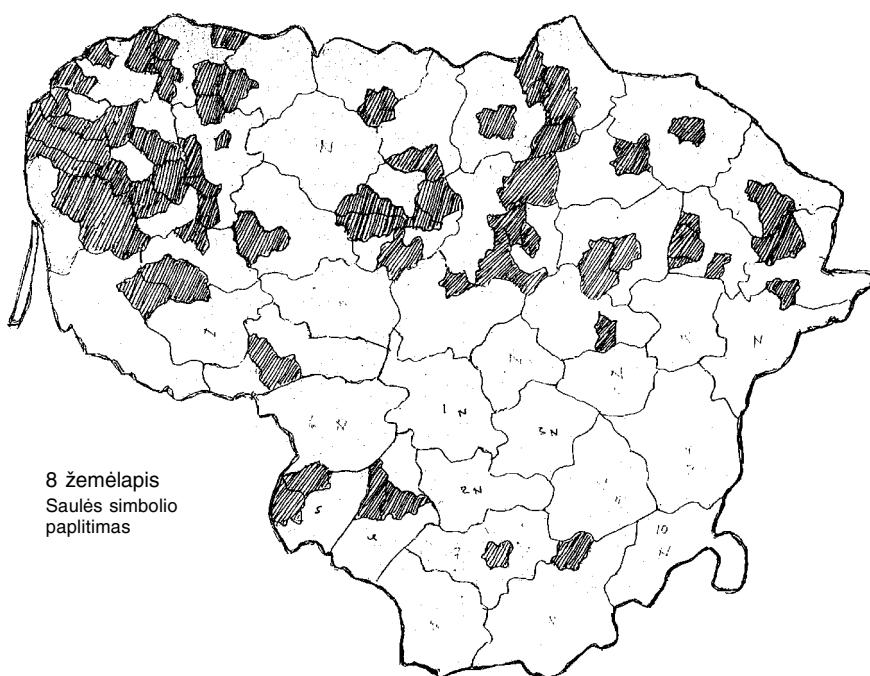

6 lentelė. Saulės simbolis

Dangaus šviesulio, amžinybės, apsaugos simbolis. Žalvarinių papuošalų kūryboje naudotas nuo III a. viršunėje iš medžio vidinius rato stipinus pakeitė tiesūs išoriniai spinduliai, geležinėse viršūnėse – tiesūs ir vingiuoti spinduliai. Nuo XVII a. saulės vidinėje dalyje komponuojamos šventujų monogramos. Saulės simbolai koplytstulpiai, stogastulpiai, kryžių viršūnėse paplitę visoje Lietuvoje.

37. Klaipėdos r. 38. Kretingos r. 39. Kretingos r. 40. Ukmergės r. 41. Biržų r. 42. Panevėžio r.

XIV a. krikščionių katalikų liturgijoje pradėtas praktikuoti erškėčių vainiko, kaip šventos relikвијos, kultas (23).

Nupintas iš smulkų šakelių su spylgiais vainikas neturi nėko bendra su aprašomuoju lietuvišku vainiku.

Saulės simbolis

Lietuvoje tai labiausiai paplitęs dangaus šviesulio simbolis, sujungęs apskritimo (ratas) ir šviesulio (spinduliai) ženklus. Išliko mažai pasikeitęs palyginti su prieistorinių laikų ir bronziniių papuošalų, Lietuvoje naudotų nuo IV–V amžiaus, menine stilistika. Krikščionybėje saulės simboliką salygojo Saulės kultas Graikiijoje ir Romoje.

Koplytstulpiai ir stogastulpiai viršūnės, kaip ir patys paminckliai, buvo gaminami iš medžio. Išlikę pavyzdžiai leidžia teigti, kad pjaustant ir gręziant medį buvo kartojama archaiškoji vaškiniai ruošinių metalui lieti stilistika. Apdorojant plastiškesnę geležį naudota nemažai medžio pjaustumui, gręžimui būdingų priemonių. Tai iš esmės vienijo visas tris papuošalų ir bui-

ties reikmenų gaminimo technologijas ir jų lemiamas menines priemones. Istorikas G. Beilis rašė: „Visuotinos dievybės simbolis saulė dažnai buvo vaizduojamas kaip ratas. Pati paprasčiausia saulės simbolio išraiška – ratas, padalintas į keturis lygius segmentus. Spinduliai keitė stipinus, o centras, kaip ir visas apskritimas, buvo skaitomi tobulais“ (24). Kaip tik ši saulės simbolio dalis krikščionių religijos tapo labiausiai sakralizuota, centre buvo iškertama Jézaus monograma „IHS“ ar kryželiai. Saulės simbolai nuo ugnies ženklo – kryžiaus apskritime skyrėsi apie centrą išdėstytais vidiniais koncentriniais ratais, lyg surišančiais gausius vidaus spindulius – stipinus. Tam-sus centras (taškas) ir apskritimai buvo suvokiami kaip nemirtingumo, amžinumo ženkli. Neturint aiškių tipologijos, saulės ir vainiko simbolai buvo vadinti vienodai – saulutėmis. Akylesnė meninė analizė leido parodyti šių simbolių išskirtinumą ir lokalizuoti jų paplitimą (žr. 8-ą žemėlapį). Randami visoje Lietuvoje.

Medžio lajos (ar kryžiaus medžio) simbolis

Taip salygiškai pavadintas Šiaurės ir Rytų Lietuvoje paplitęs kryžiaus ir medžio lajos konstrukcinius bei meninis simbolis. Krikščionių ikonografijoje šis ženklas vadinamas kryžiaus medžiu. Dažniausiai aptinkamas Vokietijoje ir Italijoje. Tai – „kryžius, išpuoštas lapais, žiedais ir vaisiais, simboliuojančiais pergalę prieš mirtį. Kartais lapuotas ar vaisiais apkibęs medis su Nukryžiuotoju asocijuojasi su pažinimo medžiu rojuje. Europoje žinomas nuo V amžiaus“ (25). Lietuvoje galėjęs būti populiarus dėl sąsajų su senojoje balto religijoje egzistavusiais tikėjimais apie mirusių žmonių sielų persikelimą į medžius bei augalus. Dažnai kalvių darbo geležinės viršūnės būdavo dekoruojamos iš tarpkryžių „augančiomis“ šakomis taip gausiai, jog centre konstrukciją laikantis lygiu kryžiumi kryžius tapdavo panašus į medžio kameną su lapija. Šio tipo koplytstulpiai geležinės viršūnės paplitusios Rokiškio, Kupiškio, Zarasų, Ignalinos, Utenos, Anykščių, Panevėžio, Biržų, Pasvalio rajonuose, t.y. Šiaurės, Vidurio ir Šiaurės rytų Lietuvoje (žr. 9-ą žemėlapį). Vienintelis medžio lajos geležinis simbolis, rastas Tauragės apylinkėse, turi išlikusią datą „1863“ (gal sukilio atminimui?).

Geležinės viršūnės su véjarodémis

Koplytstulpiai ir stogastulpiai geležinių viršūnių kompozicijose tvirtinta véjarodė yra išskirtinis reiškinys. Spėjama, jog véjarodė senovėje galėjusi astovauti su jūra susijusių baltų genčių, kuršių, žiemgalių, pasaulėjautai. Véjarodės populiarumas pajūryje ir Žiemgaloje paaiškinamas šių genčių dalyvavimui jūrų žygiuose, kurie yra pakankamai plačiai aprašyti literatūroje apie žvejybą, „vaisbūnavimą“ (prekybą) vėjo varomose valtyse. Baltų genčių vardai minimi Baltijos jūros pakrančių gyventojų nuo VIII–IX a. rašytuose metraščiuose (26, 27, 28, 29).

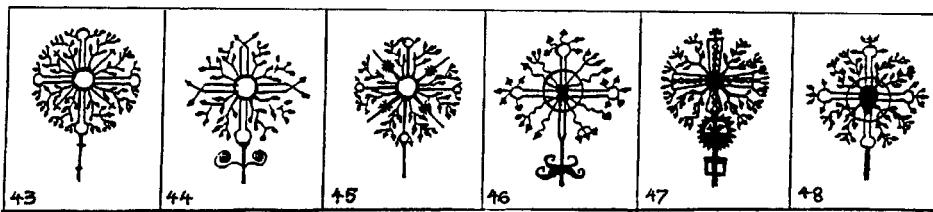
Véjarodė iki XVII a. galėjo būti medinė, kokios yra buvusios ir Estijos pajūryje bei salose (30). Lietuvoje archajiskas véjarodės pavadinimas „vélukas“, „vélunga“ susišaukia su kitokiai reikšmė turinčiu žodžiu „veliuoka“ (dvasia, vaiduoklis) (31). Lietuvių mitologijoje ir tautosakoje vėjas susijęs su Vėjopačio (vėjų dievo) vardu, judriu dievų pasiuntiniu ar jų valios vykdytoju. Kaip meninis elementas, pritaipęs prie krikščioniškų ikonografinių simbolių, baltų etnokultūros tyrinėtojų nebuvo pastebėtas. O kaip funkcionalus geležinių viršūnių komponentas véjarodės liko svetimkūniu. Véjarodė randama viršūnės viršuje, apačioje, po dvi keturias vienoje viršūnėje, kartais dalinanti kryžiaus simbolij pusiau. Jos plokštumoje buvo vaizduojami sparnuoti angelai, mitinių gyvūnų galvos, žuvys, paukščiai, kirveliai, plakutkai, „juodieji angelai“, iškertamos datos, užrašai, ženklai bei simboliai.

Véjarodės geležinėje viršūnėje plėtra ir stilistika Pajūrio, Šiaurės, Vidurio ir Rytų Lietuvoje yra išnagrinėta ir publikuota (32, 33, 34) (žr. 10-ą žemėlapį).

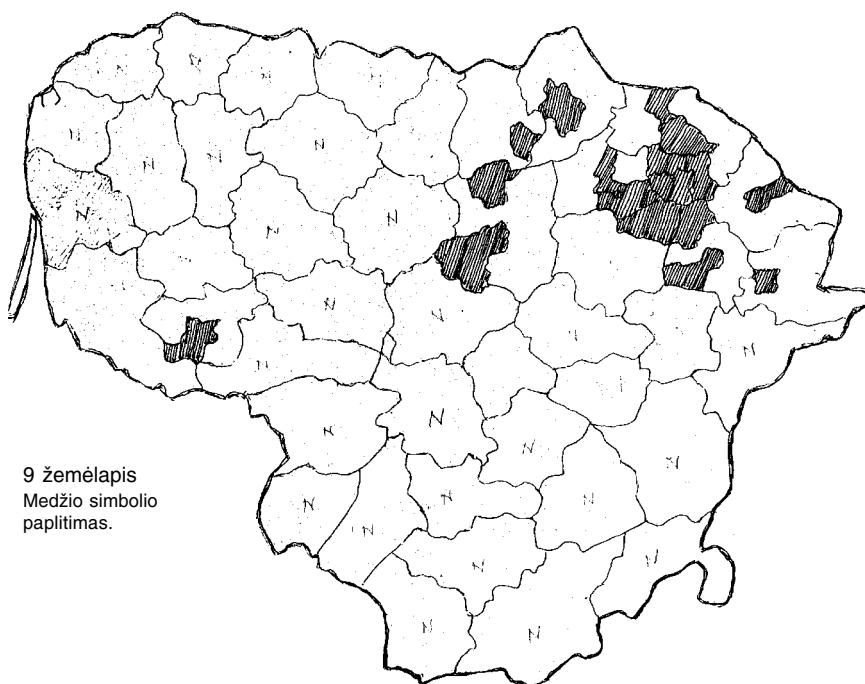
Į Lietuvos mažosios architektūros paminklų puošybai naudotų simbolių ir ženklų tipologijos sąvadą geležinės viršūnės su véjarodémis įtrauktos kaip originalios, regioninę specifiką išlaikiusios, turėjusios savitą konstrukcinę ir meninę išraišką architektonikos, dekoravimo priemonės. Tipologijos lentelėje jos eksponuojamos greta įprastinių ikonografinių ženklų, nors dažnai buvo komponuojamos su beveik visais konstrukciniams geležiniams viršūniams tipais.

7 lentelė. Medžio lajos (ar kryžiaus medžio) simbolis.

Medžio simbolis yra vienas iš daugiaireikšmių ir plačiausiai paplitusių simbolių. Lietuvoje šventų medžių garbinimo tradicija formavosi nuo VI–IX a. Europoje kryžiaus medis žinomas nuo V a. Šis simbolis geležinių viršūnių puošyboje galėjo paplisti nuo XVII a. Konstrukciją sudaro lygių kryžmų kryžius su iš tarpkryžymu išaugančiomis lapuočio medžio šakomis su lapeliais. Paplitęs Šiaurės, Vidurio ir Šiaurės rytų Lietuvoje.

43. Pasvalio r. 44. Biržų r. 45. Panevėžio r. 46. Utenos r. 47. Kupiškio r. 48. Rokiškio r.

Šis straipsnis tik bendrais bruožais bando atsakyti į 1912 m. išsakytais J. Basanavičiaus mintis: „Neturint datų, tų dailės paminklų tyrinėtojui bus labai sunku ką nors ištirti tiek apie jų stylius, tiek ir ornamentikos evoliuciją – to reikia labai gailėtis. Bet vis dėlto ilgainiui, be abejų turės atsirasti koks mokslo vyras, kuris lietuvių kryžiais, savo forma ir ornamentais tiek daug naujų motyvų dailėn jnešančiais, plačiau užsiimis ir juos tobuliau, negu man galima buvo, ištirs. O to jie būtent labai yra verti, nes juose sulig šiol liekti didi prosenovinės lietuvių tautodailės dalis“ (35).

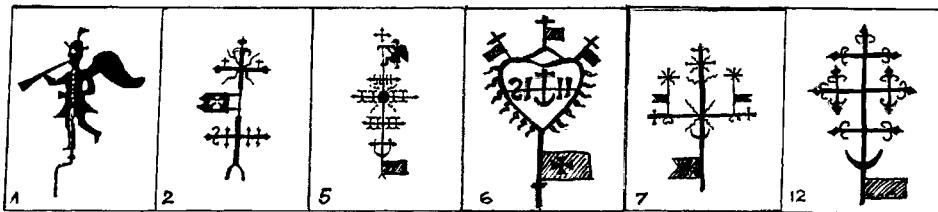
NUORODOS:

1. Kynas A. Krikščioniškų ženklų ir simbolių atsiradimo Lietuvoje XIII–XIV a. prieda / L. Liaudies kultūra. – 2000, Nr. 6, p. 45–49.
2. Ivanauskas E., Balčius M. LDK lydiniai ir monetos nuo 1387–1495 m. – Vilnius, 1994. – P. 90.
3. Galaunė P. Lietuvių liaudies menas. – Kaunas, 1930. – P. 22.
4. Ten pat. – P. 229.
5. Jaroševičius A. Lietuvių kryžiai. Ižanga J. Basanavičiaus. – Vilnius, 1912. – P. 21.

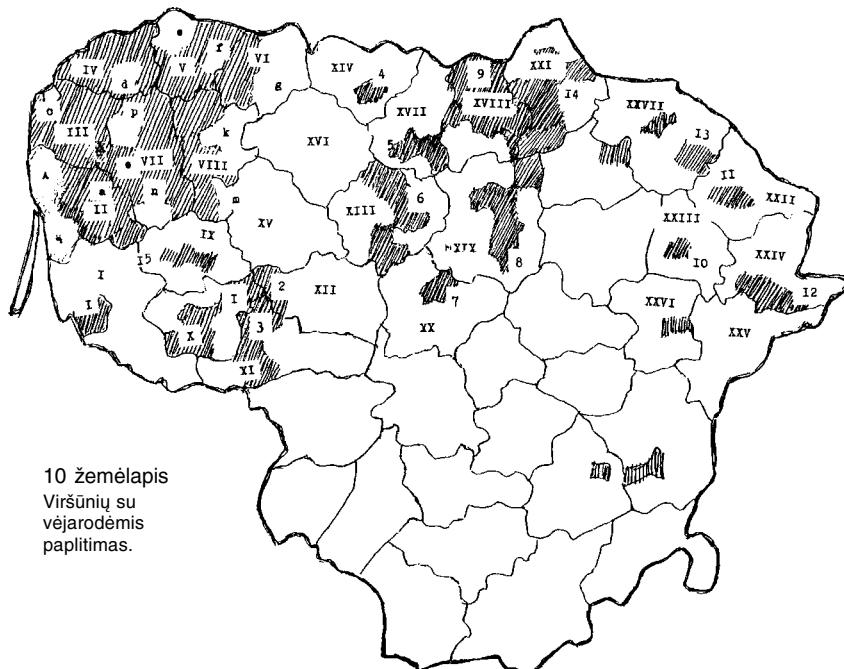
6. Ivanauskas E., Balčius M. LDK lydiniai... – P. 42.
 7. Vlijūkas–Kojetavičius A. Lietuvos istorija. – Vilnius, 1989. – P. 140.
 8. Grinius J. Lietuvių kryžiai ir koplytėlės. – Roma, 1970. – P. 62.
 9. Ten pat. – P. 65.
 10. Lietuvos istorija. – Vilnius, 1986. – P. 40.
 11. Kondratas M. Lietuvių tautos ir valstybės istorija. I d. – Vilnius, 1994. – P. 103.
 12. Bartninkas M. Lietuvos Vytis. – P. 85.
 13. Slovar architekturno–restavracionich terminov. – Kijev, 1990. – P. 72–73.
 14. A Compendium of Crosses (Kryžių sąrašas): <http://www.amulet.co.uk/symbols/crosses/array.html>.
 15. Ramonienė D. Krikščioniškos ikonografijos žodynas. – Vilnius, 1997. – P. 164.
 16. Kynas A. Žemaitijos mažosios architektūros statinių geležinių viršinių meniniai ypatumai // Tautodailės almanachas: metraštis. – 1997, Nr. 1, p. 34–39.
 17. Ten pat. – P. 31–32.
 18. Ten pat. – P. 33–34.
 19. Gimbutienė M. Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene. – Vilnius, 1994. – P. 68–94.
 20. Laurinkienė N. Vainikų simbolika lietuvių tautosakoje // Mokslas ir gyvenimas. – 1987, Nr. 6, p. 32.
 21. Kušner (Knišev) P. J. Etničeskie teritorii i etničeskie granici. – Maskva, – 1951. – P. 181 Cit. iš: Meržinski A. Ramovi...
 22. Meržinski A. Ramové. – 1899. – P. 429–430.
 23. Ramonienė D. Krikščioniškos ikonografijos žodynas. – P. 106.
 24. Beili G. Poterianij jazyk simvolov. – Moskva, 1996. – P. 127.
 25. Becker U. Simbolių žodynas. – Vilnius, 1995. – P. 123.
 26. Mickevičius A. Kuršiai vikingų epochoje // Mokslas ir gyvenimas. – 1987, Nr. 1, p. 15.
 27. Zinkevičius Z. Lietuviai ir kuršiai // Mokslas ir gyvenimas. – 1987, Nr. 2, p. 27.
 28. Tautavičius A. Kuršių kilmės beieškant // Mokslas ir gyvenimas. – 1985, Nr. 8, p. 15.
 29. Dundulis B. Normanai baltų kraštuose // Mokslas ir gyvenimas. – 1977, Nr. 4, p. 32–34.
 30. Kynas A. Talino véjarodės // Liaudies kultūra. – 1997, Nr. 4, p. 52–55.
 31. Sereiskis B. Lietuviškai–rusiškas žodynas. – Kaunas, 1933. – P. 1051.
 32. Kynas A. Véjarodės pajūrio koplystulpiai ir stogastulpiai viršunėse // Liaudies kultūra. – 1995, Nr. 4–5, p. 19–31, p.22–29.
 33. Kynas A. Véjarodės Šiaurės ir Vidurio Lietuvos mažojoje architektūroje // Liaudies kultūra. – 1997, Nr. 1, p. 36–44.
 34. Kynas A. Véjarodės Rytų Lietuvos architektūros paminkluose // Liaudies kultūra. – 1999, Nr. 1, p. 36–40.
 35. Jaroševičius A. Lietuvių kryžiai. – P. 29.

8 lentelė. Geležinės viršūnės su véjarodėmis

Geležinės viršūnės su véjarodėmis galėtų būti traktuojamos kaip nevaldomų gamtos jėgu, judėjimo, gyvujų ir mirusiuju pasaulio ryšio simbolis. Medinės véjarodės galėjo būti naudojamos nuo XIII–XIV a. plintant mažosios architektūros statiniams. Seniausia žinoma geležinė véjarodė išlikusi iš XVII a. pabaigos. Plintant katalikybei véjarodės buvo daromos jvairiems mažosios architektūros dirbiniams papuošti, kartais net nusižengiant komponavimo principams ir naudojimo logikai. Ypač populiaros véjarodės Pajūryje, kuršių–žemaičių regione. Nuo XVI–XVII a. paplito Šiaurės vidurio ir Rytų Lietuvoje.

1. Plungės r. 2. Mažeikių r. 5. Plungės r. 7. Kretingos r.

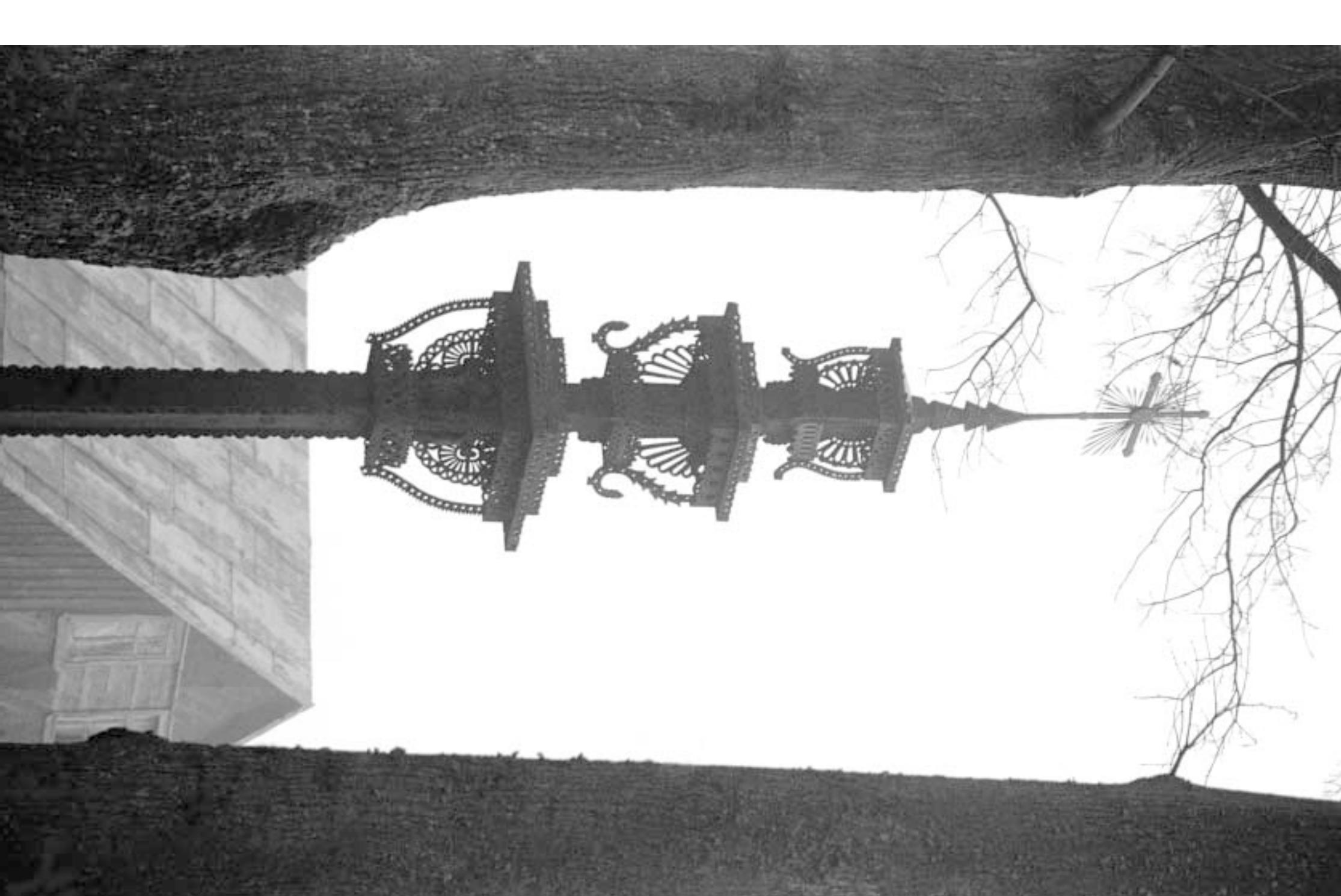
10 žemėlapis
Viršūnių su
véjarodėmis
paplitimą.

WITHIN THOUGHTS

The typology of Christian signs and the area of their spread in Lithuania in 14th–20th centuries

Arūnas KYNAS

The author aims to form a typology of Christian signs and to indicate the areas of their spread in Lithuania. The following groups have been highlighted by the author: a cross with equal cross-bars (Greek, Byzantine); a Catholic cross (the so-called Great one or the cross of suffering, or the Latin cross); a double cross with not equal cross-bars (otherwise – the cross of cardinals, of the patriarch, a metropolitan cross); a triple cross with not equal cross-bars (or the cross of Pope); an oblique cross with ten ends and four not equal cross-bars; monogram signs and symbols; symbols in the shape of heart; symbols in the shape of a dew-drop; symbols of heart and a dew-drop; symbols in the shape of lyre and oval; a multi-cross-bar cross (or the World Tree); the symbol of the wreath; the symbol of the sun; the symbol of the crown of the tree; iron tops with weather-vanes on memorials. The article is of hypothetic nature.

Koplytstulpis Lukšių kaime, Šakių raj. Ramūno VIRKUČIO nuotrauka.

Ilgi ir vingiuoti giesmės keliai

Žemiau išdėstyti mintys – trumpas atsiliepimas į gerb. Vytauto Vitkaus straipsnį „Kas giesmén sudéta“ (Liaudies kultūra. – 2002, Nr. 1, p. 56–58). Autorius šiltų prisiiminimų bei reikšmingų įvykių fone aptaria kelis giesmės „O Dieve geriausias, Karaliau ramybės“ variantus, analizuoją jų skirtumus.

Giesmė tikrai buvo populiaru Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais. Vis dėlto tenka suabejoti straipsnio autorius pateikiama šios giesmės atsiradimo laiko ir autorystés versija (gerb. V. Vitkus, remdamasis Marijonos Zurlytės-Stankienės pasakojimu, giesmės sukūrimą datuoja apie 1946 m., o autorius pristato Nedzingės kunigą Zigmą Neciunską ir partizanų vadą Juozą Vitkų-Kazimieraitį). Lietuvių tautosakos rankraštyne, esančiam Lietuvos literatūros ir tautosakos institute, saugoma per trisdešimt šios giesmės variantų, surinktų iš įvairių Lietuvos vietų. Didesnė jų dalis užrašyta gerokai prieš Antrajį pasaulinį karą.

Tikėtina, kad giesmės kelio po Lietuvą pradžia – Pirmojo pasaulinio karo metai. Savo pagrindiniai motyvais giesmė atitinka Pirmojo pasaulinio karo (anuomet vadinto Didžiuoju karu) metu mūsų krašte vyrausias žmonių nuotaikas. Iš įvairių pasakojimų bei tautosakos pateikėjų pastabų, kurias aptinkame tautosakos rinkiniuose, matyt, kad žmonės juos užgriuvasi karą, šią baisią, viską naikinančią nelaimę, suvokė kaip Dievo bausmę, Dievo rykštę. Daug žmonių turėjo palikti savo namus ir bėgti nuo karo, kastis griovius, kuriuose galėtų pasislėpti; žmonės matė, kaip nukabinami ir išežami bažnyčių varpai, naikinamas jų derlius, atimami paskutiniai galvijai. Aptariamojoje giesmėje taip pat atispindi ši skaudi realybė. Žvelgiant į giesmę tokiamo kontekste, visiškai natūraliai skamba ir pagrindinis motyvas: prašymas, kad Aukščiausiasis išgelbėtų žmones, nutrauktų beprasmiską karą. Apie giesmės aktualumą ir populiarumą Didžiojo karo metais liudija ir tautosakos pateikėjų bei užrašinėtojų pastabos, aptinkamos šalia kurių variantų. Pateiksime keletą jų: „Psalmė. Tai Didžiojo karo intencijos giesmė“ (LTR 962/119/)*; „Dainuodavo verpiant ir kai veždavo berniokus vaiskan“ (LTR 1195/23/); „Ši giesmė buvo mėgjama giedoti visuose kaimuose Didžiojo karo metu“ (LTR 1828/149/). Didžiojo karo metais sukurta ne viena panašaus pobūdžio giesmė. Giedamos jos buvo ne tik bažnyčiose per pamaldas, bet ir namuose, kur vieno kaimo žmonės dažnai susirinkdavo krūvon kartu pasimelsti, aptarti karo įvykių, bendrom jégom (raštingu žmonių buvo ne-

daug) perskaityti iš karo gautų artimujų laiškų. Tokias giesmes raštingi žmonės stengesi persirašyti ir saugodavo įsi-dėjė į maldaknyges ar dainų sąsiuvinius. Raštu „išguldytas“ giesmės tekstas tapdavo nejkainojama vertė.

Kaip jau minėjau, pirmuosius užrašytus šios giesmės variantus turime iš dvidešimtojo amžiaus pirmųjų dešimtmeciu. Ne mažiau populiaru ji buvo ir Antrojo pasaulinio karo bei pokario metais. Gerb. V. Vitkus savo straipsnyje labai taikliai nusako tuometinę Lietuvos realybę: „Lietuvos žmonės tuo metu buvo labai prispausti, iğasdinti ir iškan-kinti to žiauraus persekiojimo, kai okupacinės valdžios jsa-kymu buvo gaudomi jauni vyrai, ištisomis šeimomis tremia-mi mūsų kaimų ir miestelių šviesuolai...“ (p. 56). Esant tokioms sąlygom, malda ir giesmė dažnai buvo vienintelė žmonių paguoda. Giesmę „O Dieve geriausias, Karaliau ramybės“ žmonės ne vienoje Lietuvos bažnyčioje giedodavo pagerbdami žuvusius partizanus. Įdomu pastebėti, kad pokario metais buvo iš naujo perdainuota daugelis tiek senųjų, tiek dvidešimtojo amžiaus pradžioje sukurtų liaudies dainų bei giesmių. Vyko folkloro tyrinėtojams puikiai pažįstami tautosakos kaitos procesai, kai pakeičiamas, aktualizuojamas dainos ar giesmės tekstas, nauji sukurtam eileraščiu pritaikoma populiaros dainos ar giesmės melodija ir t.t. Svarbiausia tai, kad lietuviai negalėjo gyventi be dainų, be giesmių, kad būtent per jas žmonės geriausiai išreikšdavo visus jausmus ir įsitikinimus.

Giesmė „O Dieve geriausias, Karaliau ramybės“ tebe-giedama ir mūsų dienomis. Dar praėjusią vasarą tautosakos ekspedicijos po Merkinės apylinkes metu Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto folkloristai užrašė ne vieną jos variantą. Užklausti pateikėjai prisimindavo sunkius pokario metus ir šią giesmę gražiai susiedavo su savo apylin-kių partizanų pagerbimu. Ir visiškai nekeista, kad mūsų die-nomis žmonės nebemini šios giesmės kaip Pirmojo pasau-linio karo laikų liudininkės. Jiems aktualu jų pačių patirti iš-gyvenimai, kuriuos ši giesmė ir padeda atspindėti. Giedodami giesmes ir dainas, žmonės tam tikra prasme kiekvie-nąkart jas sukuria iš naujo, sudeda, kaip dažnai mėgsta pasakyti patys dainininkai, iškeldami jas iš savo atminties ir papildydami dabarties detalėmis. Tikėtina, kad panašiai atsitiko ir gerb. V. Vitkaus aprašytuoju momentu, kai kunigas Z. Neciunskas ir J. Vitkus-Kazimieraitis sudėjo, atkūrė mi-nėtą giesmę. Juo labiau kad visi gerb. V. Vitkaus pateikti giesmės žodžiai aptinkami ne viename tarpu kario laikotar-piu užrašytame variante.

Dabar būtų nelengva tiksliai identifikuoti patį pirmąjį ir tiksliausiajį šios giesmės variantą. Giesmė neabejotinai au-torinė. Žmonių pamėgtą, atitikusi daugelio jų dvasinius iš-

*LTR – Lietuvos tautosakos rankraštinės Lietuvos literatūros ir tautosakos institute. Pirmasis skaicius žymi rinkinio numerį, skaičius skliausteliuose – tautosakos vieneto numerį rinkinyje.

gyvenimus, raminusi ir teikusi viltį sunkiaus karų ir pokarių metais, ji greit tapo dar vienu gražiu tautosakos kūriniu su daugybe daugiau ar mažiau besiskiriančių variantų. Kai kurie posmai būdavo primirštami, kai kurie perkuriami naujai priklausomai nuo giedančiųjų išgyvenimų bei istorinės realybės. Galbūt ateityje pasiseks aptikti patį pirmajį šios giesmės publikavimo atvejį (žinoma, jei tik ji buvo paskelbta; tai paaikštės tik atidžiai peržiūrėjus dvidešimtojo amžiaus pradžios leidinius), galbūt išaiškės ir tikrasis jos autorius. Ką gali žinoti, gal tikraji autorų gali nurodyti kas nors iš „Liaudies kultūros“ skaitytojų?

Įdomumo dėlei pateikiame patį ilgiausią ir išsamiausią iš iki šiol užrašytų giesmės variantų. Ji apie 1923–1925 m. užrašė Jonas Balsys, vienas žymiausių dvidešimtojo amžiaus pirmosios pusės lietuvių folkloro tyrinėtojų. Giesmę J. Balsys persirašė iš tautosakos pateikėjos Emilijos Januolytės, gyvenusios Slavinčiškio kaime, Kupiškio valsčiuje, Panevėžio apskrityje, dainų sasiuvinio, datuoto 1914–1920 m., ir įtraukė ją so sudarytą didelį lietuvių karo dainų rinkinį, kuris šiuo metu saugomas Lietuvių tautosakos rankraštyne (LTR 463). Tikimės, kad šis giesmės variantas bus jdomus ir su teiks papildomos informacijos tiek straipsnio „Kas giesmėn sudėta“ autorui, tiek visiems, besidomintiems dainų ir giesmių keliais.

Su pagarba

Vita IVANAUSKAITĖ

O DIEVE GERIAUSIAS, KARALIAU RAMYBĖS

O Dieve geriausias, karaliau ramybės,
Pažvelk maloningai, pažvelk iš aukštybės,
Padék jau j šalį mum plakančią rykštę,
Grąžinki pasauliu ramybę pirmykštę.

Rūstybės ir kerštai, audringi verpetai
Naikina žmoniją štai antri jau metai,
Krauju parudavo Lietuvos laukeliai,
Kapais pažymėti keliai ir keleliai.

Skliautai padanginiai nuo dūmų aptemę,
Granatos išardė maitintojų žemę,
Išgriovė pastoges, šeimynas išblaškė,
Jaunuomenę mūsų kaip uogas išraškė.

Čia niekas negirdi varguolių verkimo,
Ir savastį mūsų kas nori, tas ima.
Štai tūkstančiai šala be savo grytelės,
Be rūbu šiltesnių, be duonos plutelės.

Ir mūsų bažnyčios' varpai nebešaukia,
Tik vienos patrankos po Lietuvą kaukia.
Išgirsk jau, o Dieve, tas raudas griaudingas,
Parodyk, kad tévas esi gailestingas.

Prabilk j valdovų kerštaujančias širdis, –
Tegul upėj krauso žmonių nebegirdys.
Tu pats nustatyki ribas viešpatijų
Ir duok tiem valdyti, kas myli žmoniją.

Aukščiausiojo garbei, visuomenės labui
Mes esam sutverti, ne karžygį stabui.
Ištrauk kalaviją iš karžygį rankų,
Nutildyk perkūnus baisiausią patranką.

Varpai tegul melstis iš naujo mus šaukia,
Ramybės saulutė pasauly tešviečia.
Prabils vargdienėliai su giesme linksmybės,
Skris maldos padėkos dangun ant aukštybių.

Tad šlovinam Tavo Apveizdą aukščiausią,
Kad Ji mum ištraukė iš vargų didžiausią.
Nors skausmo prisėtos vaitoja krūtinės,
Bet tikim sulaukti šviesesnės gadynės.

Su Tavo pagalba vargus iškentėsim
Ir spindulius laimės Tavuosius regėsim,
Linksmai susispiesma į darbą naudingą,
Kas Tau yr malonu, o mum – išganinga.

Tu Petru šventajam liepei padėt kardą,
Tegul Tavo žodis ir karę sustabdo.

ECHOES

Long and winding road of the hymn

Vita IVANAUSKAITĖ

The article is a response to Vytautas Vitkus' article „This is what has been put in the song“ published in the January–February issue 2002 (No. 1). The executive worker Vita Ivanauskaitė of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore notes that the hymn *O Dieve geriausias, Karaliau ramybės* (Oh, God the kindest, King of Peace) mentioned in the article by Vitkus was created during World War I and not after World War II, which is verified by the recordings of the hymn stored in the Lithuanian Folklore Manuscript Archives (over 30 versions of the hymn are in storage). The author assumes that it is natural for people to identify it with the post-war years. The atrocities of the post-war years in Lithuania and the horrors of war were reflected by this popular hymn, thus, the hymn was recalled to people's memories again and it seemed that it was created anew. This is a natural process of alteration in respect to folklore. It is evident that the hymn was created by a single author, regrettably, he has remained unknown. The hymn continues to be alive in people's minds as a typical creation of folklore undergoing a variety of versions.

Šlemiulerio 1752 m. kelionės iš Prūsijos į Gardino seimą dienoraštis pirmąkart buvo išspausdintas lenkų kalba leidinyje „Litwa i Rus”, II, 1912 m. Vilniuje. Tai istorine pažintinė prasme vertingas XVIII a. kelialygio per pietinę Lietuvą ir jai tada priklausiusias Gardino apylinkes liudijimas, pateikiantis nemažą įdomios medžiagos ne tik apie tuometinio laikmečio visuomeninius–politinius santykius, bet ir kai kurių socialinės ir tautinės psychologijos duomenų, etnografijos, gamtotyros ir kitų pastebėjimų svetimšalio akimis. Dienoraščio autorius – vokietis, kaip jis rašo, žymaus didiko Vernerio draugas, kuris, atrodo, buvo Prūsijos pasiuntinys. Abu iš Prūsijos į Gardino seimą keliauja ne pašto, bet savo arkliais – iš dvaro į dvarą... Antai, be kita ko, jie atsiduria Seirijų dvare pas savo tautiečius. Tas dvaras, Boguslavo Radvilos dukrai Karolinai 1681 m. ištekėjus už prūsus margrafo Liudviko, tapo Prūsijos vokiečių kunigaikščių nuosavybė, jų salele Lietuvas ir Lenkijos valstybėje. Visi savi, jie važiuoja į Gardiną. Lietuviai 1673 m. iš lenkų buvo išsikovoję, kad kas tretyasis dviejų tautų Respublikos seimas vyktų Gardine. Šlemiuleris aprašo Gardino architektūros įvairovę, išpuoštus didikų vežimus ir spalvomis mirguliuojančią kariuomenę. Pilyje, kitados statytoje Stepono Batoro, o 1740 m. perstatytoje Augusto III (1696–1763), vyksta seimo posėdžiai. Karalius apsuptas žmonių pagal hierarchiją: jo artimieji, toliau – patarėjas Bruklis, Saksonijos ministras (karaliumi tuo metu buvo Saksonijos kunigaikštis Fridrichas Augustas), dar toliau – lenkiškais ir prancūziškais drabužiais pasipuošę Lietuvos didikai. Grožimasi viskuo, kas žiba: vežimų ratais, vadelémis, prikabintais prie kepurų skambančiais varpeliais... ir ant torto esančiu simboliniu karaliaus atvaizdu. Niekas dar nenujačia, kad greitai ateis diena, kai šioje salėje parlamentarai, iš baimės netekę amo, tirtės į salę įžengus rusų kariškiams ir savo bailiu nebylumu neprieštaraus valstybės padalijimui. Šlemiuleris kelionės metu pamatė Lietuvas dvarus, jų šeimininkus, gyvenesnį, iopročius, bažnyčias... ir lietuvius, kurie jam net nebuvo verti paminėjimo, nes Prūsijoje buvo bebaigiai išnykti, o Lietuva tada éjo baudžiavą ir miegojo.

Vertėjas

Šlemiulerio 1752 m. kelionė iš Prūsijos į Gardino seimą

Pirmas skyrius

Lenkiškoji kelionė. Nasava. Prūsijos siena. Vištyčio ežeras. Vištyčio miestas. Vištyčio miškas. Pajevony. Bartninkai. Kalvarija. Kalvarijos miškas. Kirsna. Dusios ežeras. Seirijai.

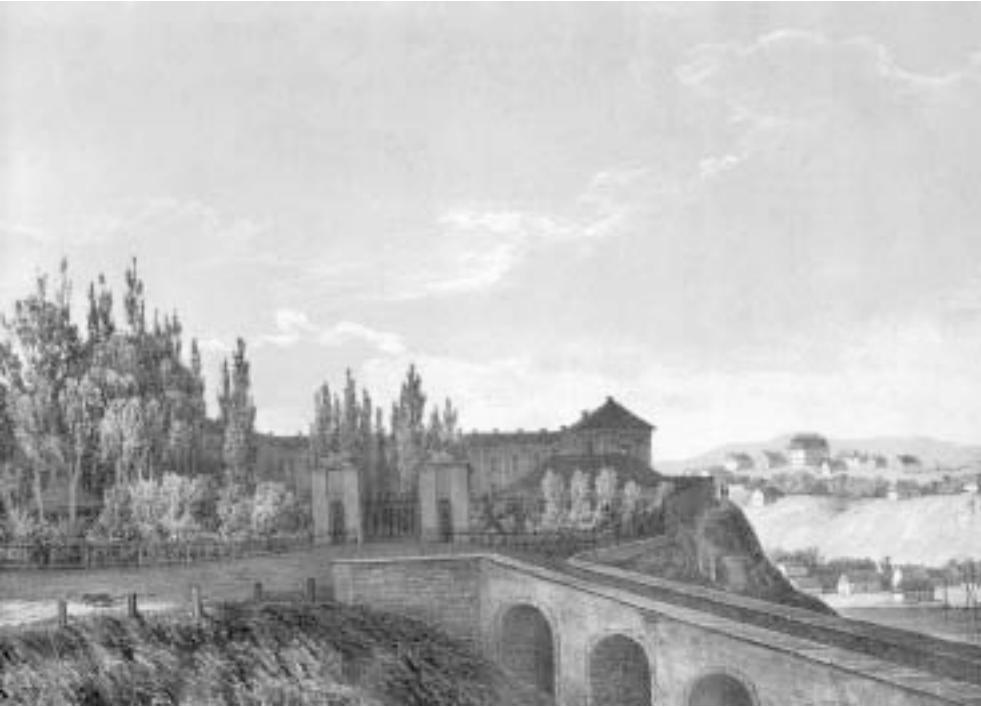
Kaip Jo Didenybės Vernerio draugas, iš vyresnybės gavės leidimą, 1752 m. rugsėjo 21 d. pradėjau lenkišką kelionę. Apie pietus atsisveikinę su Gumbine atvykome prie prefektūros ir karališkojo miesto Grunwejtschen pirmojo stulpo. Toliau keliaudami, pravažiavę Tolminkien*, atvykome į Valtarkiemio [vietovardis neišlikęs – vertėjo iš vokiečių į lenkų kalbą pastaba] apskritį. Vėlyvą naktį, pravažiavę dalį didelio Romintos miško, sukorę keturias mylias, apsistojome Nasavoje, medžiotojų valdoje ir name.

Nasava vaizdinga, kalnų, vandenų bei miškų apsupta. Tęsdami kelionę iki pirmojo stulpo Lenkijos pasienyje, kitą dieną apie pirmą valandą po pietų atsidūrėme netoli Vištyčio miesto, apjuosto didelio Vištyčio ežero, skiriančio Prūsiją nuo Lenkijos, tačiau visas ežeras priklauso Prūsijai. Šis vaizdas kelia susižavėjimą dėl apylinkių, pasipuošusių daugeliu kalvelių. Iš šio ežero išplaukia mūsų Pisa, kuri teka per kaimynines pie-

vas, o čia, jau vandeningesnė, suka malūną. Pats Vištyčio miestas nedidelis, nieko žymesnio tame nėra, išskyrus ne bent medinę bažnyčią ir Tėvų Jézuitų vienuolyną, kuriuos apžiūrėjome lydimi tévo Niesevando. Yra penki altoriai, o vienas kilnojamas. Didžiajame altoriuje – vertas aprašymo šventosios Trejybės paveikslas, kuris tačiau nėra stebuklingas. Verta apžiūrėti taip pat prieš daugelį metų iš Maskvos atvežtą ir laiko apnaikintą šv. Teodoro paveikslą. Zakristijoje matėme daug namų apyvokos daiktų, taurių ir dėžučių, sidabrinių ir paauksuotų, taip pat statulų, kurių vertė nuo 10 iki 15 zlotų.

Reikia pervažiuoti didelį Vištyčio mišką, blogiausią vietą keleiviams. Iš jo išvažiavus matyti Pajevony. Akį džiugina ant aukšto kalno medžių apsupta bažnyčia. Kaip liudija užrašas, – medinė, 1586 m. statyta. Joje saugomi ragai didelio elnio, kuris, vejamas šunų, per dideles atlapas duris išbego į šią bažnyčią ir prie didžiojo altoriaus buvo suplėšytas. Nukeiliavę tris mylias, jau naktį pasiekėme Karaliaus Kédę (karaliaus valdas). Nuosavybės nuomininkas, Lietuvos kariuomenės rotmistras ponas Galezi, tarnybos reikalais buvo išvykęs į Gardino seimą, jo žmonos taip pat nebuvo, sužinojome, jog sunkiai serga. Po šios nakties, rugsėjo 23 d. ryta, toliau keliaudami, buvome užklupti baisios audros, atvykome iki pir-

* Autorius vietovių pavadinimus lotyniška transkripcija pateikia tiek pakeistus, jog apie juos kai kada teko spėlioti. Aiškinantis stambesnių vietovių pavadinimus tai buvo įmanoma, keletas mažesnių taip ir liko neišaiškinti. Tą patį reikėtų pasakyti ir apie lenkiškas pavardeles, kurias autorius negailestingai išskraipo, vadindamas, pavyzdžiu, Zaluski Salusciusem ir pan. Titulus – etmono, gubernatoriaus, seniūno, tijūno – ne visada tinkamai derina, bet juos visuomet aiškiai rašo lotyniškai, o šalia, skliausteliuose, lenkiškai. Verčiant laikytasi originalo, net tuomet, kai kaima yra akivaizdi; šiaip ar taip, tai charakteringai liudija, kiek autorius išmanė apie lenkiškus santykius. (Vertėjo iš vokiečių į lenkų kalbą pastaba.)

Napoleonas Orda. Gardinas. Lietuvos didžiųjų kunigaikščių pilis.

mo stulpo kaimo su bažnyčia, kuris vadinosi Bartninkais. Dar dvi mylias pavažiavę ir per didesnę dalį Kalvarijos miško peravažiavę, apie vidurdienį įsukome į Kalvarijos miestą. Šešupė, už penkių mylių nuo čia ištakėjusi, skiriasi į dvi dalis, vėliau, Kirsnoje padidėjusi, varo vandenis į mūsų Lietuvą, kur įteka į Nemuną.

Visa medinė Kalvarija priklauso kunigaikščiui Sapiegai. Katalikų bažnyčia ir žydų sinagoga, taip pat kunigaikščio rūmai, nors ir mediniai, verti aprašymo. Rūmus su miestu jungia tiltas, labai ilgas, ažuolinis. Kitas tiltas per Šešupę ne mažesnis už šį. Ažuolą teikia Kalvarijos miškas, kuriame, be ažuolų, kitokių medžių beveik ir néra. Gausūs ir turtingi miesto žydai pagal lenkišką paprotį statosi gana gerus namus. Pas vieną jų, garsų turtuolį, pietavome. Pietauti ir pasveikinti jo prakilnybę poną Vernerį atvyko jo prakilnybę ponas rotmistras Pilkovskis.

Toliau vykdami pravažiavome likusią Kalvarijos miško dalį. Po trijų mylių kelio sustojome Kirsnoje. Šis kaimas su puikiu mediniu namu taip pat priklauso Sapiegai. Maloniai mus priėmė, kaip ir Kalvarijoje, nuomininkas ponas Zavackis, rotmistras, dosnus milžiniško ūgio vyras. Nevedės, turintis apie 50 metų, gauna apie 200 tūkst. florinų (pinigų). Šneka tik lenkiškai, todėl negalėjau su juo pasikalbėti.

Rugsėjo 24 d. Sekmadienis. Anksti palikę Kirsną ir pervažiavę didelį mišką bei daug kalvų, pasiekėme didelį ezerą, Dusia vadinamą. Žuvies (seliavos) gausu. Ja maitinasi dauguma atvykusiujių. Jos mažesnės nei Trakų ežere, bet skanesnės. Verta paminėti, jog ant Dusios krantų kai kada randama gintaro. Atsiveria gražus reginys: miškingos kalvos, lygumos ir Dusios vandenys. Tris ketvirčius mylios pavažiavę ezero krantu, pasiekėme šléktos Bičovskio dvarą. Šaunus mešķų medžiotojas, nušautų žvérių galvas savo ranka sukabineš prie namo. Suskaičiau per 30. 80-ies metų amžiaus,

prieš keletą metų vedės jauną paną. Prie Dusios jau įvažiavome į Seirijų apylinkes ir, keliaudami miškais, tris mylias šiandien nuvažiavę, pasiekėme Seirijus.

Antras skyrius

Seirijų aprašymas. Miesto ribos. Žydų sinagoga. Pasivaikščiojimas prie Šventežerio. Kita.

Seirijai. Lenkijos paveldėjimas, Prūsijos karaliui pagal paveldėjimą atitekės iš Radvilų. Gražiai, pagal lenkiškus papročius apgyvendintas. Ši žemė su besijungiančiomis prie jos priklauso Trakų vaivadijai. Daug ežerų, miškų, laukų, 20 kaimų, 220 valstiečių. Į šiaurę nuo jų – Dusios ežeras ir Metelių seniūnija, vakarų link – Šventežerio palivarkai, į rytus – karališkoji Merkinė, pietuose tos pačios apylinkės riba.

Seirijų mieste gyvena žydai, vokiečiai ir lenkai. 100 medinių namų. Dvi bažnyčios, viena katalikų, antra – reformatų. Abi medinės ir vos laikosi (gali sugrūuti). Toliau taip pat medinė, tačiau graži žydų sinagoga, kurią rugsėjo 28 d. apžiūrėjome. Apžiūrėjome ir šešis raštų (toros) ritinius,

jvairaus dydžio, gana ornamentuotus. Už vieno rašto parašymą neva mokama po 40 talerių. Žydų susirinkimo vyresniuosius skiria teismas, Kahalu vadinaamas. Jame sprędziami visi reikalai, paliekant teisę dėl civilinių dalykų kreiptis į apeliacijos rūmus, o dėl dvasinių – į Konsistorių arba Gardino Kahalą. Seirijų dvaras medinis ir ne toj vietoje, kur buvo anksčiau pastatytas. Kiemai kadaisė buvo apaugę didingais ažuolais, dabar jie kone visai išnaikinti. Kasmet Trakų apskričiai mokamas mokesčis, vadinaamas padūme, maždaug apie 200 talerių nuo kamino. Iš šių pinigų atlyginimą gauna kariomenė. Žydai moka nuo galvų skaičiaus, o tai pagalve vadinas. Dauguma gyventojų yra katalikai; kunigas pavaldus Vilniaus vyskupui, kurio dvasinė jurisdikcija siekia Seirijus. Reformatų bažnyčiai priklauso tik nuomininko šeima, keletas šléktų ir vokiečiai. Yra ir reformatų mokykla. Kunigu tuo metu buvo jo prakilnybė Bieniaševskis, mokyklos rektorium – jo prakilnybė Aramovičius. Nuomininkas yra staliniukas Jonas Konarskis.

Rugsėjo 26 d. pasveikinti jo prakilnybės Vernerio atvyko jo prakilnybė ponas Žeromskis. Rimtas vyras, Vilniaus tribuno narys. Prieinamas ir išsimokslinės, labai gerai kalba lotyniškai. Dešimtą valandą į Šventežerį važiavome didžiule ponos staliniuko karieta ir jo draugijoje. Šios žemės priklauso ponui Tiškevičiui, Vilniaus tijūnui, kilusiam iš garbingos lietuviškos giminės. Šimtą tūkstančių lenkiškų zlotų metinių pajamų turi iš savo žemėj ir dar 30 tūkstančių iš Vilniaus ekonominijos. Prieš septynerius metus po senelės kunigaikštienės Oginskienės mirties gavo didžiulį paveldėjimą. Didelis medžioklės ir vyno gerbėjas, į viešus reikalus nenori kištis, nors galėtų būti senatoriumi. Prieš penkerius metus vedė vyresnają Trakų vaivados Paco dukterį. Jos sesuo ištakėjo už grafo Radvilos. Ponai Tiškevičienė, subilių manierų ir stebuklinių išvaizdos, gali būti tikra lietuvių ponų kunigaikštienė.

Prancūziškai kalba puikiai. Turi Lietuvoje daug žemių ir pui-
kius rūmus. Paties tijūno namuose nebubo, išvykės medžioti.
Ponia vaišingai mus priėmė. Pietavome kartu, po to grįžome
j Seirijus.

Rugsėjo 27 d. maršalka, kariškiai, broliai Zabielių ir se-
niūnas Straševičius pietavo su mumis dvare. Maršalka ir se-
niūnas kaip pasiuntiniai važiavo į Gardino seimą. Visi trys
puikiai išauklėti, maršalka ir seniūnas gerai kalba lotyniškai,
kariškis – prancūziškai. Ponas Zabiela vyresnysis kandida-
tuoja į valstybinę įstaigą, bus remiamas seimo maršalkos ir
grafo Čartoryskio. Seniūnas vedės liuteronę iš kilmingos Klop-
manų giminės.

Rugsėjo 28 dienos ryta, važiuodamas į seimą, didysis me-
džiojotas, Livonijos ponas Dusterlho, pasveikino poną Ver-
nerį. Vyras, atrodo, teisingas ir nuoširdus. Tą dieną lietuvių
kunigo anksčiau pastumta žydų šventoriaus tvora buvo at-
statyta į ankstesnę vietą.

Trečias skyrius

Gardino kelias. Paserninkų ežeras, Leipalingis. Oginskio miškas, Kadyšius. Nemunas. Gardinas. Miesto aprašymas. Padėtis. Pilys.

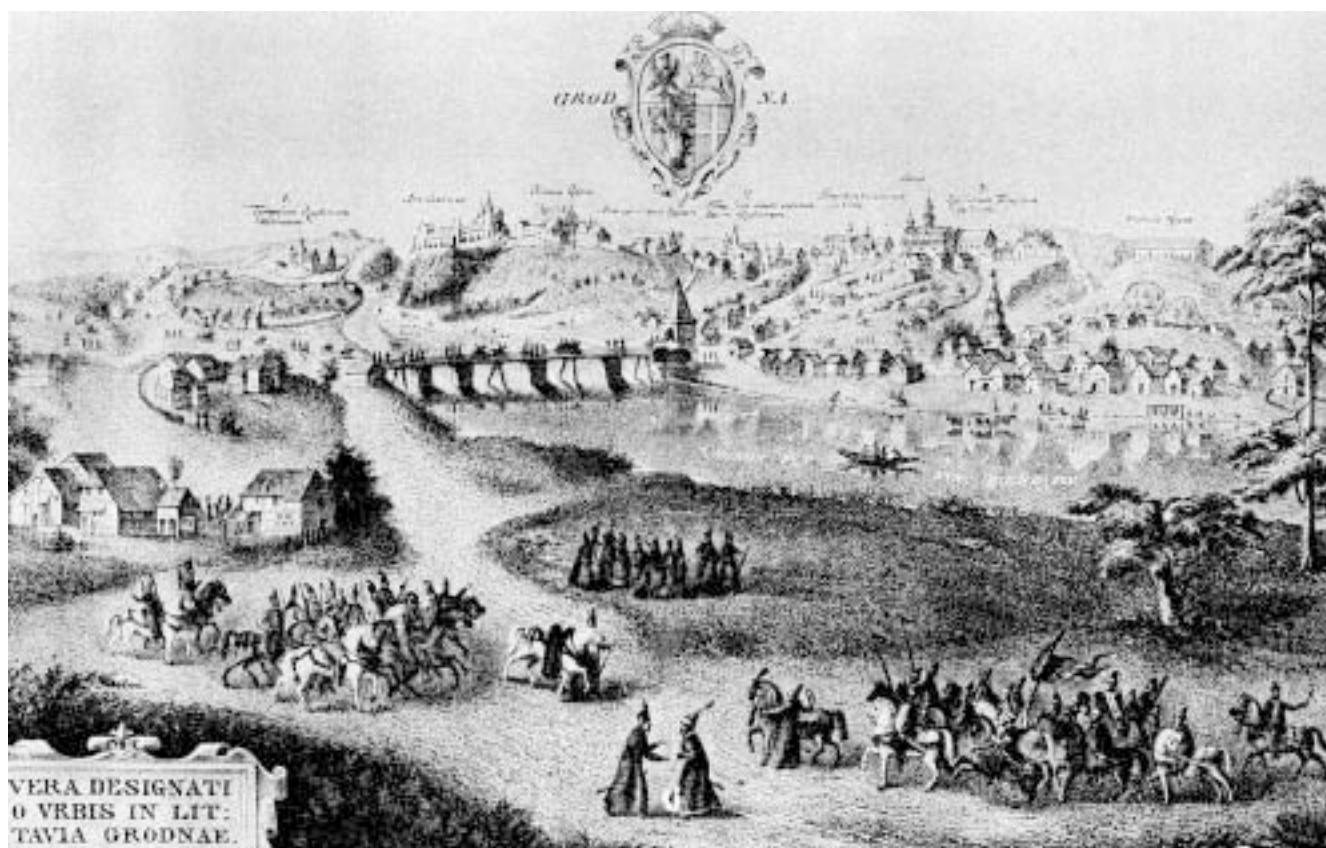
Spalio 3 d. pajudėjome į Gardino kelią. Ponas stalininkas ir vyriausasis sargybos komendantas, broliai ponai Konars-
kiai su namiškiais ir mes. Dviers brikaus, apie 24 žmonės ir 30
arklių išvykome į Gardiną. Greitai atsiveria puikus Pasernin-
kų ežero vaizdas, prie jo matyti Didžiojo pono (lenko) Juzefo-

vičiaus dvaras. Po trijų mylių kelio atvykome į Leipalingį. Dva-
ras didelis, tačiau... begriūvantis. Bažnyčia medinė. Priklau-
so Jo Didenybei ponui Masalskiui, lauko etmonui, antrojo Gardino seniūno sūnui. Reikia paminėti didelius grybų turgus per
Simono ir Judo atlaidus. Apleisdami Leipalingį, jvažiavome į
didesnį Oginskio mišką. Nesuskaitoma daugybė audros iš-
verstų medžių pūva ant žemės, jie galėjo būti panaudoti tose
šalyse, kur néra miškų. Dar pravažiavę tris mylias, pasiekė-
me karčiamą, kuri vadinas Možovižius. Priklauso ji pavaidai Gonsevskiui. Čia teka upelis, vadintamas Juodaja Ančia,
per kurį yra neblogas tiltas.

Po vienos mylios pagaliau pravažiavę tą mišką, dar apsi-
stojome Kadyšiuje, karčiamoje prie Baltosios Ančios. Ši vie-
tovė priklauso Trakų vaivadai Pacui, nuo jos iki Gardino – 4
mylios. Per Ančią pervažiuojama dideliu, ilgu, bet prastu tiltu.

Čia sužinojome, jog jaunasis Masalskis beveik vienbal-
siai išrinktas seimo maršalka.

Spalio 4 d., keliaudami toliau, privažiavome apylinkes, ma-
žiau amžinais miškais apaugusias, bet derlingesnes. Po dvių
mylių kelio atvykome į vietovę, vadinančią Baltabale. Kaimas
ir dvaras priklauso našlei Morozovai. Šioje lygumoje per pas-
kutinį karą buvo apsistoję dešimt rusų kariuomenės pulkų.
Čia stovi karčiamas Kielbasa. Ir štai pamatome Nemuną, šioj
vietoj platū dėl įsiliejusių į ją abiejų Ančių. Krantai aukšti ir
skardingi, išmarginti nuošliaužų. Atvažiuojame į vietą, vadini-
namą Kauno perkėlą, iš kur dar gera mylia iki Gardino. Pu-
siaukelėj važiuojame per Grandičios kaimą, prilausant
miestui, kur dabar apsistojęs Flemingų pėstininkų pulkas.

Gardinas. 1593 m.

Pagaliau pamatėme patį Gardiną. Su aukštomis šventovėmis, karališka pilimi, su Jézuitų bažnyčios, dengtos alavu ir spindinčia skarda, dviem bokštais ir kupolu.

Miestas pastatytas ant krantų Nemuno, tekančio žemai giliame slėnyje ir plaunančio papėdes kalnų, ant kurių stovi pilys. Miestas vidutinio dydžio. Įvažiuoti ypač trukdo kalnai. Gatvės purvinos. Dalis miesto yra ant aukštos kalvos. Turgus labai didelis, papuoštas Jézuitų bažnyčios frontonu, rūmais ir gražiais akmeniniais pastatais apsuptas – atrodo puikiai.

Negalima nepaminėti Pilies gatvės, jungiančios turgų su pilių kiemu. Pats kiemas išgrįstas akmenimis ir švarus, apsuptas gražių pastatų. Tai Naujoji pilis, Senoji pilis, kancelariaja ir karališkoji virtuvė. Išskyrus šį kiemą, Pilies gatvę ir turgą, visas Gardinas medinis, ir nors rūmai mediniai, tačiau, sumišę su varganomis lūšnomis, iš toli atrodo gražūs. Viešieji pastatai tokie:

1. Sena karaliaus pilis, pastatyta ant kalvos prie Nemuno ir apjuosta giliu grioviu. Įvažiavimas per tiltą, besiremiantį į nepaprastas arkas (skliautus). Pilies dalis nuo miesto pusės yra geros būklės, turi du tarpsnius. Visa kita beveik sugriauta.

2. Naujoji pilis, pastatytą Augusto II rūpesčiu, yra prie senosios, nuo jos atskirta tik nauju kiemu. Didelis ir simetriškas

pastatas dviejų aukštų, tačiau neturi jokių papuošimų arba architektūros stiliaus. Du sparnai ir pats pastatas sudaro kiemą, iš vidaus užvertą grotomis. Prie didžiujų vartų du nedideli pastatai: j dešinę sargybos namas, o į kairę – maža karaliaus virtuvė, kurioje verdama pačiam karaliui. Tarp šių namų ir sparnų – vėl vartai, daugiausia tarnaujantys tiems, kurie pėsti ateina į pilį. Iš kiemo į pilį veda penkeri vartai: treji pagrindiniai ir dveji šoniniai. Prie pastato iš kiemo šliejasi karaliaus koplyčia, papuošta gražiais piešiniais. Kairiajame sparne gyvena karalienė. Pasintinių rūmai, puošti piešiniais, taip pat kairiajame sparne. Suolai sustatyti pusračiu. Senatorių rūmai (kambariai) dviaukščiai, gražūs, ištapyti. Virš kiekvieno lango išpiešti apskričių herbai. Viršuje nedidelės grotuotos ir įstiklintos galerijos, kur sesijos metu esti karalienė su žymesnėmis dvaro damomis, kunigaikščiai, pasintiniai. Prie kryje yra didžiulis raudonu šilkų aptrauktas baldakimas, papuoštais kraštais ir kabanciais auksiniais bumbulais, po juo (baldaikimu) kelias laipteliais įžengiama į karaliaus sostą, meniskai išraižyta, žérintj auksu, išklotą šilkinėmis pagalvėmis.

3. Virtuvė. Nemažas ir gražus pastatas, dviejų aukštų, atitinka dešinįjį pilies sparną ir tėsiasi net nuo kiemo. Čia taip pat yra pėstintinkų, kavalerijos ir sargybos kareivinės.

Gardinas. Jézuitų bažnyčia ir turgaus aikštė. XVIII a.

4. Kanceliarija, gražus pastatas, išeinantis į didžių kiemą, dviaukštis.

Ketvirtas skyrius

Aprašymo tēsinys. Rūmai: Sapiegų, Radvilų, Masalskių. Bažnyčios. Kiti pastatai.

Dabar reikia papasakoti apie žymesnius rūmus. Pirmenybė pagal architektūros meistriškumą priklauso:

1. Sapiegų. Turguje, prie Jėzuitų bažnyčios. Dviaukštis, korinto stiliaus, gražus ir ištaigingas statinys. Stogas plokščias.

2. Radvilų. Didelis, simetriškas, gražus pastatas, kurio vienas šonas išeina į turgą. Salės ir menės didelės, tačiau be jokių architektūros puošmenų. Prie jo yra didelė aikštė su mediniais priestatais, kuriuose paprastai apsistojas kunigaikščio palyda ir kariuomenės sargyba.

3. Masalskių. Prie Pilies gatvės, į dešinę, einant į pilį. Didelis, ilgas pastatas, dviejų aukštų.

Dabar reikia apžiūrėti bažnyčias. Pirmenybė reikia suteikti pirmiausia šioms:

I. Tėvu Jėzuitų. Turgavietėje. Gražus statinys, puikus architektūros paminklas. Frontoną puošia dvi eilės didelių romeniško stiliaus kolonų. Viršutinės atremtos į apatinės. Iš abiejų pusų su stebinančia proporċija kyla bokštai, stogas dengtas skarda. Penkiolika laiptelių veda iki didžiųjų durų. Bažnyčios vidus atitinka išorės puošnumą, gal net viršija. Gražus, didelis altorius. Taip pat dvi eilės, po šešiolika vienoje, mėlyna ir balta spalva nudažytų kolonų, primenančių marmurą. Kupolas nedidelis, bet puikus. Bažnyčia labai didelė. Puikūs piešiniai, meniškai atliktos freskos puošia sienas. O kituose altoriuose simetrija ir architektūra verčia stebétis. Su bažnyčia sujungtas jėzuitų vienuolynas, didelis pastatas, stiprus ir storas mūras, kur taip pat yra gerai pastatyta jėzuitų vaistinė.

II. Parapijinė, taip pat prie turgaus. Didelė ir aukšta bažnyčia. Architektūros požiūriu sugadinta ir beveidė. Bažnyčios vidus gan gražus. Netoli ese didžiojo altoriaus baldakimas karaliui, šilkinis, auksu ataustas.

III. Domininkonų. Didžiulis pastatas, gražus altoriai. Nuostabūs vargonai. Papuoštas įvairiais kūriniais.

IV. Bernardinų. Fasadas romaninis. 13 altorių, spindinčiu auksu. Gausūs ir gražūs senovės Lietuvos valdovų užrašai, kurių perrašyti negalėjau dėl laiko stokos.

V. Karmelitų. Virš durų matyti kažkokios giminės herbas su užrašu „Už Tavo gėrybes Tau, Pone, dėkojame“ („De bonis Tuis Tibi Domine! Offerimus“).

VI. Karmelitų, sena, maža bažnyčia, tačiau yra penki pauksuoti altoriai.

VII. Nauja karmelitų, bus graži. Statoma ant Nemuno krauto. Fasadas romaniško stiliaus, labai išpuoštas.

VIII. Pranciškonų, už Nemuno.

IX. Panelės Brigitos. Už miesto, į rytus. Apžiūrėti jos neturėjau galimybės, o švenčių dienomis vyrams į ją jeiti draudžiam. Marijos statula turi vertingą karūnų su gražais deimantais.

X. Rusų unitų. Fasadas toskaniško stiliaus.

XI. Už Nemuno. Rusų antroji.

Dar apžiūréjau mūrinę ir gana gražią žydų sinagogą, kuri nusileidžia tik vilniškei.

Jogailos laikų Gardinas. Nežinomo autoriaus piešinys.

Dar apžiūréjau keletą žymesnių mūrinų namų turguje. Viduryje didžiulio pastato matyti griuvėsių, ten pirkliai savo prekes išdėsto.

Daug garsių asmenų turi medinius namus, gan gražius, su salėmis ir menėmis. Prie kiekvieno – didelis kiemas, apsuotas pastatų, kuriuose apsistojas palyda ir arkliai.

Prie miesto matyti karalienės vila, kuri gražiai atrodo ir, regis, iš naujo atidaryta. Nemunas šioje vietoje sudaro salą, mylios atstumu apaugusių medžiais, suteikiančią prieglobstį kiškiams ir vilkams. Medžioti čia niekam neleidžiama. Žvėrys auginami ir šeriami karaliaus malonumui.

Penktas skyrius

Turkų muzika. Pasiuntinių susirinkimas. Senatorių. Karalius soste. Rinkimų diena. Pasiuntinių sajunga su senatoriumi. Konventų derybų pranešimas. Karaliaus pusryčiai. Ponų susirinkimas.

Spalio 4 d. pusiaudienį pasiekę Gardiną, apsistojome blogiausiai bute, išnuomotame lūšnoje, nors ir už gerą kainą. Priešais ne geresnėjį apsistoją ponas Venorovskis, saugantis karinę jstaią. Sambūris tokis didelis, daugybė arklių, neaprasomas klegesys, tačiau tai nieko nestebina, nes ne per didžiausiam mieste tiek tūkstančių žmonių susirinko. Dėl vietos stokos visi kariuomenės pulkai buvo išdėstyti aplinkiniuose kaimuose. Artileristai netoli ese miesto palapinėse stovėjo.

Iškart po pusiaudienio vaikščiodami po miestą galėjom girdėti didžiojo lauko etmono Radvilos janyčiarų muziką turguje, priešais jo rūmus. Muzika labai barbariška ir žiauri, nežmonišku šaižumu plėšia ausis. Iš abiejų pusų muša penkis

Dusios ežero pakrantė prieš Antrajį pasaulinį karą.

didelius būgnus, o kiti dideli variniai instrumentai daugomi dideliu tempu.

Pono Sauero, vilniškio mediko, ir pono Trampenau, Kuršo iždo advokato, draugijoje pasukome į pilį. Prie jėjimo pamatėme išsipuošusią, einančią į bažnyčią karalienę, už jos éjo primas Komarovskis.

Iš pilies, kur buvo labai tylu, atéjome į pasiuntinių salę, kur mus apkurtino balsų gaudesys ir besigincijančiųjų, kuriuos maršalka Masalskis ramino lazdelės stuksenimu į grindis, šuksniai. Iš čia einame į senatorių rūmus ir, norédami rasti patogią vietą, perkirtę keletą karaliaus kambarių, einaame pro tas duris šalia sosto, pro kurias įžengia karalius, ir pamatome ten visą Senatą. Primas sėdi pirmoje vietoje netoli sosto. Toliau iš abiejų pusų vyskupai ir senatoriai. Didinga sueiga, žymi, tiek garsių giminių, tiek Baltojo erelio kavalieriu, tiek vyskupų.

Kai jėjome, karaliaus dar nebuvo, bet netrukus įžengé pro tas pačias duris. Maršalka, jį aplenkdamas, kitiams liepė pasitraukti, kad karaliui liktų daugiau vietas. Tai pastebėjęs karalius pasakė prancūziškai: negalima tiek daug sustatyti pirmosiose eilėse. Po to soste leido senatoriams bučiuoti sau ranką. Arčiausiai karaliaus stovėjo ponas Bruklis. Puikus reginys: gausybės valstybės veikėjų soste apsuptas karalius. Lietuvos kanceris kunigaikštis Čartoryskis stovėjo sosto papédėje.

Sugrįžę į namus ir pasikeitę rūbus, nuéjome su vizitu pas poną Sauerą, gyvenusį Paco rūmuose.

Spalio penktoji – rinkimų diena. Šimtas salvių iš pabūklų mus pakélė anksti. Aštuntą valandą užéjė į Jézuitų vaistinę, sutikome poną Sauerą ir Tévą direktorių. Véliau, per pursyčius pas poną Trampenau, sutikau poną Finką, mielą bičiulį iš Akademijos.

Apie 11 valandą suéjome į karaliaus pilį; pasiuntinių mené tuščia, jėjome į senatorių rūmus, kur pamatėme visus pasiuntinius ir soste sédintį karalių. Aiškiai buvo girdéti, kaip Čartoryskis skaitė konvento paktus. Jaunas maršalka, stovėdamas prieš sostą, maršalkos lazdelę perdavé kitam. Po to pasitari-

mai buvo atidéti kitai dienai. Tada aš užéjau į dižiojo pono Malzahnu, prūsų pasiuntinio, butą, kur pasveikinai geriausią pono Benoit bičiulį. Pasukui ponai Verneris, Saueras ir aš nuéjome į pilį, kur sutikome poną pulkininką Galeri, vadovaujančių sargybai. Tai pasaulietiškas žmogus, bet didžiai nuliūdės dėl žmonos, gražios nuotakos, neseniai, kaip sužinojome, mirusios.

Jam patarus nedelsdami nuéjome į salę, kur karalius pusryčiavo, ir radome visiškai patogią vietą prie lango, per penkis žingsnius nuo karaliaus ir karalienės. Daugiau niekas nei iš svečių, nei iš atvykusiu neatėjo, visas dvi valandas buvome ramūs, niekieno netrukdomi. Prie ilgo ir siauro stalų susédo 36 žmonės. Pirmąsias vietas užémė karalius ir karalienė, iš abiejų šonų kunigaikšciai sūnūs Ksaveras ir Karolis. Iš kitų žymilių žmonių pažinai: primą, du etmonus – Radvilą ir Masalskį, kanclerius Čartoryskį ir Sapiegą, grafus Bruklį ir Flemingą, kurie su aristokratēmis panelėmis užémė pirmąsias vietas. Asočiai, dubenys ir lėkštės, taip pat šaukštai, peilai ir šakutės sidabriniai, o stalo vidury – graži ir didelė sidabrinė vaza, kurios viršu puošė 4 ereliai su išskėstais sparnais. Rankšluosčiai ir servetėlės – labai subtilūs ir dailūs. Buvo jnešti du patiekalai po 40 ir daugiau lėkštę, pabaigoj desertas. Kai lėkštės ištuštėjo ir buvo atneštos naujos, visi sustoję kreipési į karalių ir karalienę, o vėl padengus stalą sėsdavosi į savo vietas; tai per pusryčius pasikartojo du sykius. Už karaliaus ir karalienės sveikatą kiekvienas sveikinantysis gérė stovėdamas, aidint trimitams ir būgnams bei tris kartus iššaunant iš pabūklų.

Galiausiai gražiuose krištoliniuose induose, vaizduojančiuose stebuklingą daržą, kuris užpildė visą stalą, buvo jnešti saldumynai. Prieš karalių ir karalienę iškilo krištolinis pastatas. Tas viskas apdėta smulkiais prieskoniais ir sausainiais, žadinančiais apetitą. Karalienė švytėjo nuo jos galvą, krūtinę ir pečius tuošusių brangakmenių. Abu dažnai juokési ir kalbėjosi. Visus juokino klounai, kurių trys buvo karaliaus ir vienas Radvilos. Po pusryčių nuéjom į pono Sauero butą, prieš tai atidavę pagarbą ir sveikinimus Trakų vaivadai Pacui, ten taip pat radome Žemaitijos vaivadą Tiškevičių, taip pat ir Trakų vaivados vyresnijį sūnų, lietuvių sargybinį. Abu vaivados – Baltojo erelio kavalieriai. Buvo ten taipogi pono vaivados duktė su savo sužadėtiniu Vilniaus tijūnu Tiškevičium ir kitas jo žentas, kunigaikštis Radvila, rusų šventojo Andrejaus ordino kavalierius ir Lietuvos pulko vadas.

Pagaliau grįžę į pilį aplankémė poną Galerą, tvarkantį sargybą, kur tarp kitų vyresniųjų pažinome šio pulko karininką Katzlerą. Buvo jau bemaž penkios valandos po pietų, kai valstybės veikėjai gražiu kortežu patraukė į pilį. Greitai visi susirinko, mes gi nuéjome į susibūrimą, asambleja vadinamą, ir išbuvoome ten dvi valandas. Keturi kambariai skirti pasilinksminimams. Viename buvo karalius, karalienė ir žymesnės panelės, tačiau niekam iš likusių svečių ten jeiti nebuvo uždrausta. Kituose dviejose buvo lošiama kortomis ir vaikščiojama. Ketvirtas – skirtas pokalbiams ir poilsiu. Karalienės kambarje kalbėjomės su ponu Zabiela, ponu Puzyna ir vilniškiu kanauninku Lopacinsku.

Šis gražus ir elegantiškų manierų, pasakojama, jog Vilniaus koadjutorius jį nuoširdžiai myli ir visur klauso jo patarimų, net butą jam savo rūmuose dovaningo. Ant krūtinės nešioja auksinį kryžių. Kalbėjomės taip pat su jo prakilnybe šambeljonu Grabovskiu. Tai karaliaus ir karalienės numylėtinis. Vienintelis reformatas, mažo ūgio, bet dailus, malonus ir išsimokslinęs.

Lošti kortomis – azartinis jprotis. Čia matytu sukrauta kalnai aukso, dėl to ir kyla ginčų. Aštuntą valandą panelės gržta į namus, ir susirinkimas baigiasi. Vakarienavome pas poną Sauerą.

Šeštas skyrius

Atsiranda laisvų tarnybų. Susipažinome su daugeliu valstybės veikėjų. Gimimo diena. Puošni pompa. Karaliaus šventė (banketas). Ponų susirinkimas. Kelias į Seirijus.

Spalio 6 d. Anksti teko būti pas poną vaivadą Pacą, paskui su ponu Sauer nuėjome pas poną Tiškevičių, jo namuose neradę, pasveikinome ponią, po to užsukome pas poną Taylorą, gyvenantį Radvili rūmuose. Buvo ten kunigaikščio Čartoryskio medikas (gydytojas), mandagus, anglų kilmės, gražaus sudėjimo ir išvaizdos vyras. Nuovokus, visomis kalbomis kalbantis. Skundėsi, jog vakar pametė brangenybes, pirkas už 200 auksinų. Jo instrumentai sudėti į du juodu šilkų apsiūtus krepšius. Gražiai ir dailiai padaryti. Pats jis atrodo turtingas. Matėme jį kitą dieną karaliaus pilyje, apsirengusi juodais šilkiniiais rūbais su auksiniaisiais kantais (kraštais), ant krūtinės – brangus, akmenimis inkrustuotas kryžius. Paklausitas, ar didelius turtus gavo Lenkijoje, atsakė: „Magnatai turi jdėmų žvilgsnį, tačiau prastuomenės nepažįsta“. Šiandien karalius skirstė laisvas tarnybas. Čartoryskis liko kancleriu, Sapiega pakancleriu ir t.t.

Po pusryčių, apžiūrėdami bažnyčias, apie ketvirtą valandą aplankėme poną Maltzahną, malonai priimti, iš čia nuėjome pas poną Trampenau, kur turėjome garbės sutikti Kuršo kanclerį poną Finką. Vakarienavome vyninėje.

Spalio 7 d. Karaliaus gimimo diena.

Anksti mus prikėlė 150 šuvių iš karinių pabūklų. Pašokę iš miegų, aštuntą valandą nuėjome į Jézuitų vaistinę.

Dešimtą valandą Pilis gatvėje iš vieno pirklio langų stebėjome nemažą būrį valstybės veikėjų, einančių į pilį sveikinti karaliaus. Apie šimtas kinkinių, apsuptų asmens kortežu, lenkiškais tautiniais rūbais mirgėdami, praslinko pro mūsų akis. Vidurdienį nuėjome į pilį, kur buvo susirinkusi didžiulė smalsuolių minia. Visos salės ir kambariai perpildyti, prie jėjimų haidukai ir sargyba. Valgomajame sustatytais pasagos formos stalas šešiasdešimčiai asmenų. Mišri svečių srovė visuose kambariuose, magnatai su žymesniais kariniais veikėjais ir užsienio svečiais. Valgomajame kunigaikštienė Oginskienė sėdėjo su aristokrate Saksoniete, kitos damos buvo karalienės kambaryje. Vie-

tos prie karaliaus stalo užimamos kaip papuola. Pagaliau buvo įnešta 90 sidabrinų pusdubenių, uždengtų dideliais dangčiais, ir karalius su karalienė bei kita isėjė į karalienės kambario. Karalius ir karalienė pirmoje vietoje prie koplyčios durų, kiti kaip kam patiko susėdo taip, kad dama šalia vyro ir vyras šalia damos būty.

Iš tu, kuriuos pažinojau, prie karalienės atsisėdo primas, šalia jo – vyresnioji Solohubova, prie jos ponas Bruklis, šalia jo – Solohubova jaunesnioji, prie jos kunigaikštis Ksaveras, priešais karalių – ponai Maltzahnas, tijūnas Tiškevičius, vaidavas Pacas, Tiškevičius ir etmonas Radvila taip pat užsiemė vietas. Šalia karaliaus – Prancūzijos pasiuntinys ponas Broglio, prie ponios – Sapiegienės tévas Čartoryskis, prie jo – ponia Saksonietė, prie šios – Sapiega, Oginskienė, Zaluski, ponia Tiškevičienė, ponas Flemingas, Anglijos pasiuntinys Viljamsas. Tris kartus buvo įnešta po 90 pusdubenių. Ai-dint trimitams, būgnams ir pabūklų šuviams griaudint gerta į karaliaus sveikatą.

Rūbai šiandien buvo puošniasi. Damos pasidabinusios brangiausiais papuošalais ir perlais, tačiau visų jų papuošalus nustelbė karalienė, žéranti brangakmeniais ir perlais.

Banketas vyko tris valandas, pagaliau įnešė desertą, vertą karališko stalo. Bet pirmiausia atkreipė dėmesį dvi šventovės, nepaprastai meistriškai padarytos, skelbiančios amžiną Garbę ir Šlovę, kaip liudijo užrašai. Viduryje Triumfo arka, virš kurios pavaizduota Šlovės figūra, vienoj rankoj laikanti trimi, kitoje tokio turinio užrašą: „Augustas II, karalius“ [iš tikrujų turėtų būti „Augustas III“]. Kaip saksas Kurfurstas pagal ši vardą jis buvo antras, iš čia vokiečių autorius klaida (vertėjo pasta-ba)], gimęs 1696 m. Toliau dideli dirbtiniai gėlių darželiai, lieptai, visa tai stebinančiai gražū ir neišpasakytais brangus.

Po banketo karalius ir karalienė su žymesniais svečiais patraukė į karalienės kambarį, po to visi išsiskirstė.

Vakare dar kartą buvome pilyje. Karalius drauge su Brukliu perėjo tik per du kambarius, kur buvo susirinkę svečiai, ir pasuko į karalienės kambarį.

Rudaminos piliakalnis ir bažnyčia. XIX a. nežinomo kelialautojo piešinys.

Merkinės miesto riboženklis, pastatytas gavus magdeburgines teises. 1938.VI.15.

Kalbėjomės su ponu Maltzahnu, stebėjome neįprastą lošimą kortomis. Aštuntą vakare aplieidome pilj.

Spalio 8 d. Sekmadienis. Buvome pasveikinti pono Be- noit. Po to dar aplankėme bažnyčias. Ponas Saueras su ponu Toyloru šiandien anksti ryte išvažiavo į Vilnių. Pagaliau atsisveikinome su brangiu mūsų draugu ponu Tram- penau ir kitais bičiuliais, po to 3 valandą iš Gardino pasu- kome atgal.

Spalio 9 d. Pravažiavę didžių Oginskio mišką, sustojo- me pusryčiams Leipalingyje, kur susipažinome su ponia vaivadiene Gonsevska. Dama išsimokslinus, pagyvenusi, gal per daug įsimylėjusi šuniukus, kurių keletą, maže- nių ir gražesnių, su savim į kelionę imasi. Vakare atvyko- me į Seirijus, kur iš mūsų (prūsų) Lietuvos laukė laiškai. Iš viso šiandien nuvažiavome 8 mylias.

Septintas skyrius

Karaliaus, karalienės, kunigaikščių ir žymesnių asme- nyų charakteriai. Apie karaliaus dvaro puošnumą. Lenkiš- kos didybés genijus.

Karalius Augustas II turi per penkiasdešimt metų, yra žvalus ir stiprus, didingos figūros, galvą laiko aukštai iš- kélės. Antakiai dideli, krūtinė plati, pilnas. Vaikšto lais- vai, veido išraiška rimta. Žmoną karalienę myli ir gerbia, be perstojo su ja kalba. Atvirai sakant, proto turbūt ne per didžiausio. Lengvai klauso kitų patarimo, pats neno- ri vilti valdžios naštos, patvirtina viską, ką jam pakisą. Labai mègsta linksmintis su klounais. Valgus, turi gerą

apetitą. Labai pamaldus ir religinėje praktikoje sumanus [šios kelionės autorius Šleimiuleris, matyt, buvo reformatas – vertėjo iš vokiečių į lenkų kalbą pastaba]. Iš prigimties švelnus, nese- niai keturiasdešimčiai dezertyrų, sugautų ir karaliaus malonei atiduotų, atleido mirties ir kitokias bausmes, nors vyresnybė buvo nepatenkinta. Svetingas, dosnus, daug pinigų aukoja baž- nyčioms ir vienuolynams ir t.t. Atsidavęs sūnumas. Rūbai pran- cūziški, raudoni arba pelenų spalvos, išsiuvinėti auksu ir sidab- ru. Perukas baltas, nedidelis, pagal dabartinę madą ir juosta ant krūtinės.

Karalienė, imperatoriaus Juozapo duktė, turi apie 50 metų. Ūgio nedidelio, šiek tiek palenkta galva. Nei liekna, nei stambi, plaukai juodi, oda išberta raudonomis démelémis, beveik be ant- akių. Labai myli karalių. Didžiai pamaldi ir sumani. Šeštą ryto eina į bažnyčią ir guli kryžium prieš šventujų paveikslus. Apskritai, kalbédama su primu Flemingu ir kitais, elgési paprastai. Pro- tu, atrodo, karalių pralenka.

Kunigaikštis Ksaveras. Mielas jaunuolis, gražus, grakščios fi- gūros. Mandagus, sumanus, kaip ir brolis rengiasi prancūziškai.

Kunigaikštis Karolis nusileidžia broliui grožiu, kūno sudėjimu ir išsiauklėjimu.

Ponas Bruklis. Vidutinio ūgio. Dél gražios išvaizdos atrodo jaunesnis. Paprastas ir draugiškas. Karalių labai gerbia ir esti arčiausiai jo.

Primas Komarovskis iš negarsios giminės iškilęs iki tokų aukšt- tų pareigų. Vyriškai gražios išvaizdos ir gerai sudėtas. Draugis- kas ir išprusės.

Radvila. Didysis etmonas. Apsirengęs lenkiškai. Vidutinio ūgio. Vyras didelio autoriteto ir savo giminės galva bei šlovė. Karaliui, atrodo, meilus. Didelių žemų valdytojas.

Masalskis. Lauko etmonas. 50 metų. Geras ükininkas, darbš- tus, turi keturis sūnus. Rengiasi lenkiškai.

Čartoryskis. Kunigaikštis, kancleris. Rengiasi prancūziškai. Elegantiškas, erelio nosimi. Sumanus politikoje vyras, beveik vie- nintelė disidentų parama. Turtingiausias ir didelius turtus Lietu- voje turintis.

Sapiega, pakancleris. Turi gerą vardą. Išsiskiria gražiu sudė- jimu. Rengiasi prancūziškai. Daugelio sričių valdovas. Žemės per metus jam duoda 16 kartų po 100 tūkst. lenkiškų zlotų pajamų. Čartoryskio žentas, Vilniaus sufragano brolis.

Zaluskis. Krokuvos vyskupas. Jo kilniaiširdiškumą bei šlovę atitinka vidinė sandara, švelni ir maloni elgsena.

Grafas Flemingas. Vyriausasis iždininkas. Rengiasi prancū- ziškai, padoriai, kukliai. Karaliaus numylėtinis, Lietuvoje turi ge- rą vardą. Priémé katalikų tikėjimą.

Pacas. Trakų vaivada. Maždaug 60 metų, jaunystėje tarnavo kariuomenėj, buvo labai vertinamas prūsų karaliaus Fridricho Vil- helmo. Rengiasi lenkiškai. Našlys, du sūnūs ir dvi dukros (Tiškevičienė ir Radvilienė), apie 200 tūkst. lenkiškų zlotų metinių pajamų. Būdamas jaunesnis, per daug žavėjos dailiaja lytimi.

Tiškevičius. Žemaičių kaštelionas. Barzdotas. Rengiasi len- kiškai.

Radvila, vienintelis etmono sūnus. Stambaus ūgio, bet dai- lus. Proto menko, be to, piktas. Per didelę tévo meilę nelabai išauklėtas. Labai kvailas ir nesiskiria nuo beždžionės. Iš tévo ir senelio turi paveldėjęs daug turto. Dél šio kvailumo Čartoryskis nenorėjo leisti už jo savo dukters. Rengiasi prancūziškai.

Radvila. Vyriausiasis kariuomenės vadas. Trakų vaivados žentas. Rusų Aleksandro ordino kavalierius. Vidutinio ūgio ir proto, bet mandagus.

Masalskis. Etmono antrasis sūnus. Gardino seniūnas. Seime vienbalsiai išrinktas maršalka. Dailiai prancūziškai rengiasi. Apie 26 metų. Žemo ūgio. Plaukai natūralūs, graži šukuo-sena. Aštraus proto, puikiai išmanantis literatūrą ir Lenkijos statutą, bet man atrodo, jog yra per jaunas į tokį atsakingą postą, tokiam vaidmeniui, kurį privalo vaidinti. Prieš dvejus metus vedė Radvilaitę, labai turtingą, bet negražią ir šiek tiek kuprotą panelę. Dukterį to Radvilos, kuris yra jkalintas Slucke.

Pacas jaunesnysis. Vaivados vyriausiasis sūnus. Stambus. Rengiasi pagal lenkišką madą. Lietuvijos kariūnas. Prieš keletą metų gržo į Lenkiją, apkeliavęs Prancūziją, Vokietiją ir Angliją. Linksmas kaip ir tėvas. Dar nevedęs. Prikišu, jog esąs labai azartiškas lošėjas kortomis, nors iki šiol jam sekési.

Keletą žodžių reikėtų pasakyti apie Radvilą, kurio vardas, jei neklystu, Jeronimas. Pats aš jo nemačiau. Lietuvijos vėliavnešys, jaunesnysis etmono brolis. Didelių turtų Lietuvoje panveldėtojas Slučynzos, Zabludovos, Bialos, Kopylos, Nevlos vietovėse ir t.t. Susimąstęs. Sutraukė penkis tūkstančius kariuomenės, kurią prūsų pavyzdžiu aprėngė, apginklavę ir apmokė. Kilus ginčui su kaimynu, jj sprendžia ginklu. Daugelį sugavo ir surištus liepė į požemį, kur tie mirdavo. Nepaiso nieko, nei Žečpospolitos, nei karaliaus. Vieno tik bijo – brolio etnomo. Du kartus vedęs – Sapiegaitę, po to Čapskaitę. Su abiem be jokios priežasties išsiskyrė. Kaip negirdėtos savivalés pavyzdį galima paminėti tokį faktą. Kunigaikštis placiose savo žemėse prie Rusijos sienos nuomininku turėjo Vaišvilą, žemos kilmės žmogų. Kai tarp jų kilo ginčas, nuomininkas surinko apie 3000 valstiečių ir pakélé maištą. Tada kunigaikštis pradėjo prieš jj karių žygį, su triuškino ir išblaškė maištaujančią minią, ką tik sugavęs liepė nužudyti. Dalis su vadu vis dėlto pasitraukė į mišką. Tada Radvila, grižęs namo, liepė pavaizduoti save su karine uniforma, o prie savo kojų surakintą grandinėmis Vaišvilą, ir šį paveikslą pakabino didžiojoj pilies salėj.

Tarp jžymiuju damų savo grožiu išskiria Tiškevičienė, Radvilienė, taip pat abi Trakų vaivados dukterys. Sologubo, lietuvių artilerijos vado, žmona iš Radvilų namų dailumu irgi nenusileidžia anoms. Kunigaikštienė Oginskienė, vyresnė amžiumi, yra protingiausia iš lietuvalių. Čartoryskio duktė Sapiegienė, nors neprilygsta grožiu minėtosioms, tačiau turi labai gerą vardą ir yra labai išmintinga.

Pagaliau reikia pasakyti keletą žodžių apie užsienio pasiuntinius. Tarp jų pirmasis – rusų pasiuntinys Grosas, tas pats, kuris turėjo incidentą Berlyne ir po to buvo priverstas sugržti į Rusiją. Aleksandro ordino kavalierius.

Žemas, riebus, bjaurus, tačiau elegantiškai apsitaisęs. Karalius, matyt, jj išskiria iš kitų, paskyręs jam kambarį savo pilyje, leidęs naudotis savo karališkaja virtuve ir alude. Iš visų svečių jj pasirinko ir karalienę, lošusiu su juo kortomis.

Prancūzų pasiuntinys Brogio. Žymaus maršalo sūnus. Nors nėra gražus, bet puikiai rengiasi.

Anglas Viljamsas. Aukšto ūgio, stambus, dailaus veido ir grakščios figūros. Rusų Aleksandro ordino kavalierius.

Belgų pasiuntinio Kalkoeno nepažistu.

Prūsijos pasiuntinys Malzahnas iš senos didžiūnų giminės. Turtingas ir teturi 25 metus. Gražios figūros ir dailaus veido, pasaulietis, malonus ir nepaprastai delikataus elgesio.

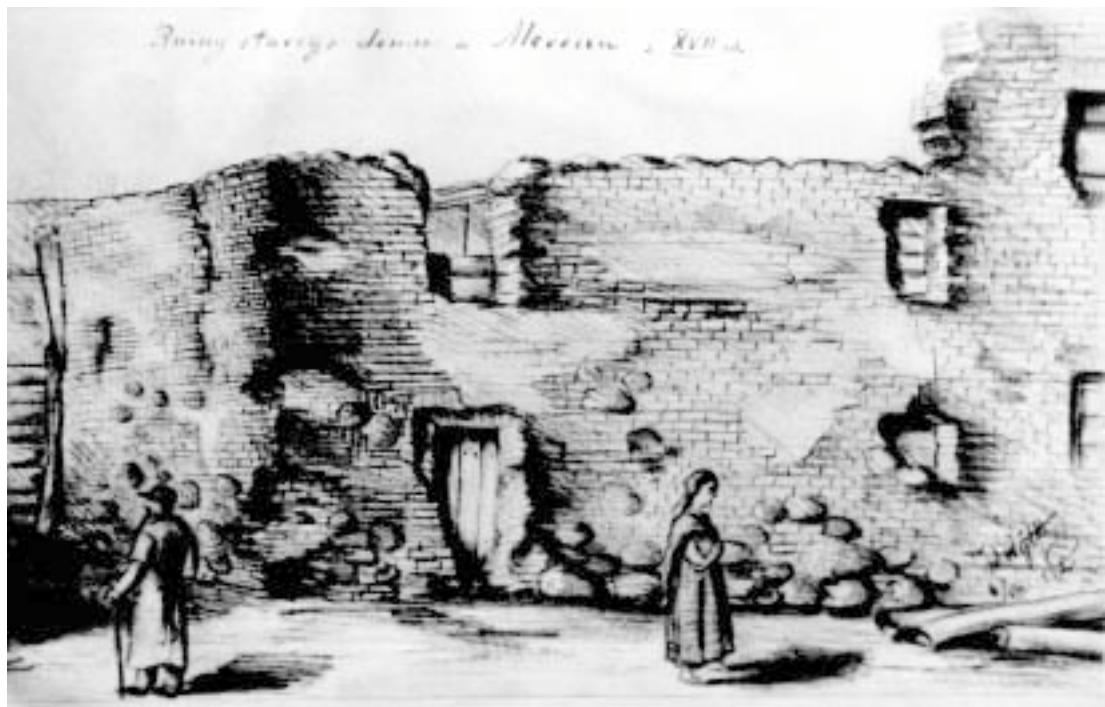
Kuršo kancleris Finckensteinas kilęs iš žymios giminės, išsimokslinės, labai malonus bendraujant, draugiškas, sumanus, didelis eruditas.

Buvo taip pat totorių pasiuntinys, kuris, beje, pilyje retai tepasirodydavo, pries tai nesu jo regejės. Benoit, kuris jj matė Baltstogėje, pasakoja, jog neturtingas ir vaikšto sulopytais drabužiais.

Štai trumpia charakteristika tų aukštų valstybės veikėjų, kurių pavardės man žinomas. Buvo dar daug kitų, bet negalėjau su jais susipažinti ir jų įsidėmęti.

Saksų dvaras tuošnus ir puikus. Laiko ne mažiau kaip 50 virėjų, taip pat nesuskaičiuojamą daugybę pėsčios ir raitos sargybos, taip pat lenktynininkų. Sargybos spalva geltona su sidabriniais arba mėlynais atvartais, šilkiniais šalikais. Karališkuosis klounus galima atpažinti iš sidabru apvedžiotų geltonų kepurių ir skambaliukų ant galvų. Dvaras valdo didžiuilius turtus, turi sidabrių ir krištolinių servizų.

Kilmingos damos, lankydamos karalienę, apsivelka dvaro sukniomis, vadinanomis „Robbe”, papuoštomis brabant-

Namas Merkinėje, kuriame 1648 m. mirė karalius Vladislovas Vaza. Nežinomo XIX a. kelialautojo piešinys.

nėmis karūnélémis. Plaukai pagal paskutinę madą meniškai sušukuoti, spindi nuo brangakmenių.

Daug magnatų rengiasi lenkiškai, tartum paprastais rūbais, tačiau brangiais. Kiti elegantai laikosi prancūziskos mados. Daugelis nešioja kontušus, ataustus sidabru ir auksu, išsiuvinétus daugybe šilko gėlių. Daugelio šilkinių rūbai išsiuvinéti auksu ir sidabru, o daugelis, ypač jaunimas, turi labai brangių, nesenai iš Prancūzijos atvežtų auksinių dirbių, austų ne iš siūlų, o tviskančiu grynu auksu.

Ypač įspūdinga pono grafo Bruklio apranga, padengta tankiu sidabro sluoksniu, ant kairiojo peties šalikas, prie kurio prirešta orderio juosta, spindinti brangakmeniais. Suskaiciau per 40 Baltojo erelio kavalierų, keturis Rusiškojo, Raudonojo, – ponus Grosą, Radvilą, Viljamsą, ketvirtojo pavardės neatsimenu.

Primas raudona vyskupo sutana, meistriškai padarytu peruku, ant kurio nešioja juodą kepuraitę. Priešais jo karietą joja raitas kunigas, laikydamas paukuotą sidabrinį kryžių. Jį supa sargybos būrys.

Vyskupai apsirengę violetinėmis sutanomis, dėvi gražius, panašius į primo perukus ir kepuraiteis. Ant krūtinės nešioja auksinius kryžius, tankiai nusagstytais akmenimis.

Kiekvienas etmonas turi savo asmens sargybą, kurią sudaro saugantys karietą janyčarai. Prieš etmono karietą veda arkli, apdengtą gražia persiška gūnia, gausiai auksu išsiuvinēta ir apsmaigsta brangakmeniais. Arklys ant savo nugara neša etmonų emblemas: skeptrą, valdžios ženkla ir turkišką vėliavą. Etmoną supa kariuomenės vyresnybė.

Meilė arkliams ir karinei tarnybai yra charakteringas lenkų bruožas. Gražių arklių nemažes smalsuolis tegu nuvažiuoja į seimą ir išvys daugybę puošnių. Aukšti valstybės veikėjai, taip pat pasiuntiniai ir šlektā važinėja šeštais arkliais. Renkasi grynakraujus; juo retesnė ir ypatingesnė veislė, tuo labiau vertinama ir brangesnė. Balti, su arabiška galva ir blizgančiomis akimis, žirgai tarantasai (vežimai) didesnės ar mažesnės vertės, žirgai tigro kailiu (oda) – iš mėgstamiausių veislių. Su nuostaba žiūri į šešių žirgų vežimą, bet štai pasirodo kitas, dar gražesnis, o po šito dar šimtai kitokų, kiekvienas nepakartojamas. Pamatysi tūkstančius rinktinų jojamujų arklių, išsiriukiavusių į eiles, blizgančių sidabrinėmis ir auksinėmis sagtis. Gražūs, meniškai išdažyti ratai, aplinkui įstiklini, šviečia tartum žibintai. Visa tai už didžiulius pinigus atgabenta iš Prancūzijos. Vadelės ir arkliai pakinktai šilkinių, austi sidabru. Kiekvieno valstybės veikėjo (didžiuno) karietą supa mažiausiai 300 raitų šlektų, neskaičiuojant tarnų: haidukų, kazokų, liokajų. Pirmuosius supa dar gausesnė palyda po 100, 80, 50 šlektų. Etmonai, be to, dar turi savo janyčarų asmens sargybą.

Spalio 7-oji – karaliaus gimimo diena. Jau 10 valandą ryto valstybės veikėjai skuba į pilį pasveikinti karaliaus. 100, 80, 50 šlektų ant puikių, turtingai papuoštų žirgų joja priešais kiekvieną vežimą. Šviečia paukuoti ratai, iš vidaus išmušti šilku. Karaliaus vežimas puošniu šešetuku, apsuptas būrio haidukų, lenktynininkų, liliupų, negrų, pésčiosios ir raitosios tarnybos, po jų garsiai ir masiškai slenka dar apie 60 vežimų. Vidiniame pilies kieme tušti vežimai ypač tvarkingai išrikiuoti stovi iš abiejų pusių, nors tai ir atrodo keista esant tokiai didelei spūsciai. Kas netelpa į vidinį kiemą, paliekamas išoriniai-

me, kur matyti tūkstančiai prie stulpų prireštų arklių. Didžiūnams vakare gržtant į namus, juos patarnautojai aplenkia, nešini liepsnojančiais fakelais, juos kratydam, žarijomis apipila medinių namų sienas.

Puikiausius vežimus turėjo: karaliaus derešių (rudų ir balto plaukų arkliai) šešiukė, mėlynai dažyti ratai, dengti sidabru. Kunigaikščio Sapiegos tarantasai (vežimai) pasidabruotais ratais ir tarnai įvairiaspalviais rūbais. Zalusko grasių (mitrių) arabų šešiukė. Generolienės Sologubovos ratai aptaisytis stiklu, pasidabruoti. Tiškevičius turėjo puikiausią kaštoninių arklių šešiukę ir gražų vežimą. Toliau ypatingu puošnumu išsiskyrė: kaštelionas Hylzen, primas, Radvila, Masalskis ir kiti.

Aštuntas skyrius

Bendros pastabos apie seimus. Apie kainas ir produktų brangumą. Politinės įvairenybės.

Beveik visuomet ir visokiomis aplinkybėmis galima pastebėti lenktyniaujant lenkus ir lietuvius, nepaisant, jog nemažai lietuvių šeimų susiję su lenkiškomis, kaip antai Radvilos, Čartoryskiai, apie daugelį kitų patylėsiu. Vadinas, Varšuvos seimose nedaug būna lietuvių, o Gardino seimose trūksta lenkų, pavyzdžiu, Potockių, Liubomirskių, Branickių, Tarly, Poniatiovskių. Didesnė dalis vyskupų nedalyvavo, vos 6 ar 7 atvyko, o iš viso turėjo būti 16. Net dešimt kandidatų siekė maršalkos lazdelės, bet beveik vienbalsiai buvo išrinktas Masalskis.

Spūstis ir triukšmas, susimaišę besiriejančiųjų balsai buvo girdėti ne tik pasiuntinių menėje, bet ir senatorių salėje, šalia karaliaus, tai mane labai stebina. Toks, kaip atrodo, lenkų charakteris, jie nemiegsta, kaip kitos tautos, ginčytinų reikalų garbingai ir taikiai spręsti, bet riksnu ir jėga kiekvienas nori savo pasiekti. Didžiuma lenkų, rodos, yra nepalanki saksoniškam namui, nors karalius, dalindamas postus ir turtus, daugelį magnatų nori palenkti, igyti jų palankumą. Šaiposi, jog svetimšalis Bruklis pilietybę gavo. Daug įtakingu asmenų tyliai pritaria prūsų karaliui, kartu prisibijodami rusų, laikydami juos šlektų laisvės priešais. Priešingai, saksoniškas dvaras su Maskva palaiko kuo draugiškiausius ryšius, Maskvos įtaką palenkdamas savo naudai. Mirus karaliui, numatoma sumaištis ir karas. Karalius kartu su savimi iš Saksonijos ativedė kavalerijos būrį, kuris yra jo asmens sargyba, išorinę sargybą eina lietuvių pulkas.

Jeigu seimai periodiškai vyks Gardine, tai jis, be abejo, gražės ir augs ir laikui bégant tarp lietuviškų miestų užims pirmąją vietą.

Tokiai daugybei žmonių, įskaitant tarnybos minių ir tūkstančius arklių, susirinkus tokioje ankstoje vietoje ir gyvenant čia daugiau kaip 6 savaites, kiekvienas lengvai įsivaizduos, kiek produktų reikia pragyvenimui. Tuo tarpu čia trūksta grūdų saugyklių, maisto sukaupta nedidelės atsargos, tai irgi, atrodo, būdinga lenkams, nes jie nieko numatyti nemoka, taip pat néra geri ūkininkai.

Butai šiuo metu nepaprastai brangūs. Karaliaus pilis negali sutalpinti gausios karaliaus palydos. Valdovas įsakė savo asmens sargybai išnuomoti mieste namų už 7 tūkst. zlotų, dar reikia paskaičiuoti išlaidas už kambarį Rusijos pasiuntiniui, už kurį karalius moka iš savo kišenės. Prancūzų pasiun-

tinys grafas Broglie išsinuomojo gan gražų didelį namą prie turgaus, už kurį per šias 6 savaites sumokėjo 1000 zlotų.

Prūsijos pasiuntinys Maltzahnas prie turgaus išsinuomojo 4 kambarius už 350 zlotų.

Kurliandijos kancleris už menką medinę būdą, stovinčią prie nuošalios gatvelės, mokėjo 150 zlotų.

Dideli turtai Gardine, nes kiekvienas su savimi atsivežė aukso. Sidabriniai pinigai retai vartojami. Prūsiškas monetas, tiek senas, tiek naujas, liepta priiminėti ir išdavinėti pagal faktiškają jų vertę. Daug pirklių atvyko iš Gdansko, Karaliaučiaus, Vroclavo, taip pat iš kitų miestų, nes jokia tauta nesileidžia taip išnaudojama kaip lenkai. Pateikiu čia nedidelę kainų lentelę, kiek patys buvom priversti mokėti Gardine:

ketvirtis sviesto – 2 zlotai,
kvarta pieno (talpos matas) – 9 prūsiški grašiai,
jerubė (attagen) – 12 prūsiškų grašių,
kapa kiaušinių – 2 prūsiški zlotai,
kvarta alaus – 6 prūsiški grašiai,
dvigrašinė duona – 6 grašiai.

Mësa, žuvys ir visi kiti paukščiai nelabai daug kainuoja dël didesnių atsargų, suvežtų iš Lietuvos kraštų. Už didelę gyvą lydeką mokėta 1 zlotas.

Devintas skyrius

Jvairenybės. Pasivaikščiojimas iki Paseirės. Kelias į tévynę. Pabaiga.

Viešėdami Seirijuose, susipažinome su garbingu vyru Cannota, kunigu reformatu iš Slucko, kuris čia kelias dienas buvojo. Vyras apkūnus, šviesus ir gražių manierų. Kaip dauguma lenkų reformatų, mokėsi Belgijoje. Šiandien mums pasakojo apie Jeronimą Radvilą, Slucko, esančio nuo čia už 50 mylių, paveldėtoją. Labai žymus miestas, nors visas medinis, tame yra per 30 bažnyčių, tarp jų nemažai rusiškų. Užsiminė taip pat apie nedidelę biblioteką, kuri yra prie reformatų bažnyčios.

Apskritai Lietuvoje esama dar apie 40 reformatų bažnyčių. Kunigai steigia Konsistoriją, kuri Sinodu vadinas. Jis stengiasi auklėti jaunimą, stropesniems skiria stipendijas, sugržtantiems duoda darbą pagal gabumus. Stebi naujų šventovių statybą ir senų remontą. Kunigus už amoralius poelgius gali šalinti ar perkelti, taip dažnai atsitinka. Didžiausios giminės kažkada buvo prisijungusios prie reformacijos, tačiau vėliau déjosi prie katalykės, pirmiausia Radvilos. Nemaža katalikų yra priešiškai nusiteikę prieš reformuotuosius ir trokšta jų mirties, tarp jų ir visi Radvilos, sufraganas Vilniaus Sapiega ir tos pačios vyskupijos oficiolas Sulkovskis. Kunigas Čartoryskis, atvirkščiai, remia reformatus ir gina juos nuo persekiojimų ir mirties. Tarp didžiųjų giminių, kurios liko išlikimus reformacijai, reikia paminėti Grabovskius. Kitos pritapo prie po piežiaus.

Atsitiktinai susipažinome su labai miela ir išsimokslinusia sargybinio Siestrencevičiaus šeima. Vyras, turintis gerąvardą, – kunigaikščio Jablonovskio dešinioji ranka. Jaunas jo sūnus daug žadantis [vėliau metropolitas – vertėjo pastaba]. Trejus metus praleido besimokydamas Frankfurte prie Oderio ir dar trejetą metų Berlyne. Pasaulietiškų manierų, gerai

išauklėtas, puikiai kalba vokiečių, prancūzų, italų, lotynų ir lenkų kalbomis. Rengiasi pagal vokiečių madą. Labai malonus jaunuolis. Keliavo su tėvu į Gardiną, norėdamas prisistatyti grafui Brukliui.

Spalio 18 d. surengėme išvyką į už dviejų mylių esančią Paseirę. Kelias éjo per miškus.

Seirijuose laiką praleidome skaitydami, kalbédamiesi, lošdami kortomis ir šokdami.

Pagaliau spalio 20 išvykome iš Seirijų. Naktį sustojome Kirsnoje. Paganę arklius, šviečiant ménuliu pajudėjome toliau. Apie vienuoliką privažiavome karčiamą, lenkiškai vadinančią Kirsnos tiltą. Čia prateka Kirsna ir už vienos mylios, prie Pruškių kaimo, įteka į Šešupę. Trumpai pasisvečiavę, per Kalvarijos mišką judėjome toliau, pirmą valandą pasiekėme Kalvariją. Praleidome čia dvi valandas, atšildydami nakties vésioje sušalusias galūnes (sąnarius). Trečią valandą, tēsdami kelionę, vėjo, darganos ir tamsos išvarginti, turėjome važiuoti pačiu blogiausiu keliu per likusią Kalvarijos miško dalį. Pagaliau saulei tekant su džiaugsmu privažiavome Bartninkus. Pravažiavę Karaliaus Kédę, pasiekėme Pajevonį, kur papusryčiavę apžiūrėjome bažnyčią. Toliau – fatališkiausiu keliu per Vištyčio mišką pravažiavom Vištytį ir pagaliau saulei leidžiantis sustojome Nasavoje.

Spalio 22 d. buvo skirta poilsui. Spalio 23 d. pavakare laimingai atvykome į Gumbinę.

Štai ir baigiu, Geradary mano, šį kelionės aprašymą, kurį Tau žadėjau. Gal piktnaudžiavau Tavo kantrybe per daug ištęstu pasakojimu. Tačiau nieko tokio, kas nebūtų reikalinga, nepasakoju, rašydamas stengiausi būti glauistas. Jeigu ši menka (smulka) darbą maloniai priimsi, savo tikslą pasiekiau. Pagaliau Tavo meile ir požiūriu į šiuos lapelius iš autorų labiausiai pasitikiu. Lik sveikas. Rašau Gumbinéje 1752 m. lapkričio 7 d.

Versta iš: Dyaryusz podróży na seym Grodzienski 1752 r. // Litwa i Rus. – II t. – Wilno, 1912.

Iš lenkų kalbos vertė Bronius KAŠELIONIS

READING

The 1752 journey from Prussia to the Seym of Gardinas by Schlemüller

Schlemüller's itinerary on the journey from Prussia to the Seym of Gardinas in 1752 was first issued in Polish in the publication „Litwa i Rus” in 1912 in Vilnius. In a historical and educational sense it is a very valuable demonstration of the journey through the southern Lithuania and the Gardinas lands subordinated to it which was made by a traveller in the 18th century. The author of the itinerary is of German background, a friend of the eminent nobleman Werner's who seems to have been the envoy of Prussia. They both go by cartage from Prussia to the Seym of Gardinas staying for their rest in a great majority of manors. Schlemüller describes the owners of the manors, the environs through which they travel, the architecture and the castle in Gardinas, the proceedings in the Seym, the traits and habits of the nobility.

Kristi Salve (g. 1942 m.) – filologijos mokslų daktarė, Estų literatūros muziejaus Tartu Folkloristikos skyriaus mokslinė bendradarbiė. Tyrinėjimų sritis – estų, lyvių, vepsų liaudies tikėjimai, dainuojamasis ir pasakojamasis folkloras, Baltijos suomių (finų) ir baltų istoriniai, kalbiniai ir paprotiniai santykiai. Pateikiamas autorės straipsnis parašytas specialiai „Liaudies kultūrai“ (originalus estiškas pavadinimas „Liivi rahvaluulest ja rahvausundist“, 2001 m.).

Apie lyvių tautosaką ir liaudies tikėjimus

Kristi SALVE

Suomių kilmės mokslininkas Johanas Andreas Sjögrenas – vienintelis XIX a. tyrinėtojas, spėjęs aplankytį Salatsi apskričies lyvius ir kaip kalbos pavyzdžius užrašęs 88 jų mjsles ir kai kuriuos priežodžius. Tiesą pasakius, tai visa išlikusi Livonijos lyvių tautosaka. Kalbėdami apie lyvių liaudies poeziją ir tikėjimus, toliau turėsime omeny Kuršo lyvių dvasinį paveldą. Po Johano Andreaso Sjögreno mirties jo darbą tęsė Ferdinandas Johannas Wiedemannas, užrašęs daugybę patarlių, liaudies tikėjimų, kalendorinių papročių, pasakų. 1920 m. į lyvių pakrantę atkako Tartu universiteto filologas suomis Lauri Kettunenas su savo studentu Oskaru Looritsu. Pastarojo surinkta medžiaga atskiru fondu (Lyvių folkloro fondas, LF) saugoma Tartu Estų literatūros muziejaus Estų tautosakos archyve.

Užgriuvo Antrasis pasaulinis karas, tremtys... Atsiradus pirmai progai, estų filologas Paulas Ariste ēmė rengti finougristikos studentų ekspedicijas lyvių pakrantėn. Rinko liaudies poeziją. Tarybiniu laikotarpiu tuo šiek tiek domėjos ir estų, ir latvių folkloro tyrinėtojai. Nederėtų pamiršti ir lyvių kultūros veikėjo Petőri Dambergo, kuris, grįžęs iš lagerio, toliau triūsė rinkdamas ir jamžindamas savo tautos kultūrą, parengė lyvių patarlių rinkinį.

Kaip trumpai ir taikliai apibūdinti lyvių liaudies tikėjimus ir poeziją? Ypatumai išryškėja lyginant lyvių ir Baltijos suomių bei latvių tautosaką. Labai svarbus geografinis aspektas. Netgi nukeliaus 2000 metų į praeitį, kai Baltijos suomių genčių gyvenvietės buvo plačiau pasklidę ryty ir pietų kryptimis, lyviai ir tada buvę pakraščių, t.y. periferijos, gyventojai. Greičiausiai tai – svarbiausia priežastis, kodėl lyviai neprisideda prie unikalaus Vakarų Baltijos suomių jnašo į pasaulio kultūros lobyną – liaudies dainų *runų* (angliškai *runic songs*, rusai varotoja suomių terminą *runo*).

Runa – daina, neturinti nei posmo (strofos), nei galinio rimo. Kitaip tariant, horizontaliai runos visumą kuria pradinis rimas, vertikaliai – sintaksinis paralelizmas. Pradinis rimas – du ar keli žodžiai toje pačioje eilutėje, prasidedantys tuo pačiu garsu. Dažniausiai pasirenkamas vadinamasis stiprusis pradinis rimas (pasikartoantis priebalsis ir po jo einantis balsis). Eilutę paprastai sudaro aštuoni skiemėnys. Beje, viskas

gana sudėtinga, nes pradinis rimas daro įtaką žodžių pasirinkimui, kuria naujas frazes, formas. Runinės eilės nėra vien dainos forma. Anot vieno iškiliausiu XX a. suomių folkloro tyrinėtojų Matti Kuusi, tai – kadaise buvęs kodas, kuriuo j atmintj būdavo išrašomi atminimo verti tekstai. Šia formule plėčiai naudotasi įsimenant užkeikimus, patarles bei mjsles. Deja, runų, tarsi vainikuojančių estų, suomių, karelų ir *vadja* (vodu) (rusiškai – *водь*) poetinę liaudies kūrybą, lyviai neturi.

Lyvių dainose, kurių nemaža publikuota Oskaro Looriso rinkinyje „Volkslieder der Liven“ („Lyvių liaudies dainos“. – Tartu, 1936), neabejotinai ryški latvių įtaka. Daugelis jų tiesiog išverstos iš latvių kalbos. Vyraujanti forma, kaip ir latvių dainose, – ketureilių, siejami vienijančios temos. Vélesnės dainos turi germanišką pradą arba apskritai sukurtos vokišku pavyzdžiu. Jausmingos romantiškos meilės dainos neretai žinomas ir latviams bei estams. Šis bei tas į lyvių repertuarą per Irbenio sāsiaurį persikélé iš kalbiškai giminingų Saremos (Saaremaa) salos estų. Tai turėjo būti paprasta: daliai bendros kilmės žodžių tereikėjo pritaikyti savus garsus, kai kuriuos žodžius teko išversti, o kai kurie taip ir liko nepakeisti. Tai ypač pastebima vaikų dainose. Jose ir kitos tautos vartodavo paslaptinges nežinomas prasmės ar, atrodytų, beprasmius žodžius. Tai netrukdė, atvirkščiai, – dainos tapdavo dar įdomesnės.

Deja, lyvių liaudies muzikoje nerasisime tokų senoviskų melodijų kaip kad seniausi lietuvių ar estų muzikos pavyzdžiai. Tam tikru mastu naujų melodijų vyraumas lyvių muzikoje aiškintinas tuo, jog, kaip jūros pakrančių tauta, lyviai pirmieji paklūdavo į svetimų įtakų zoną, todėl jas priėmė lengviau nei tarp girių nuo išorinio pasaulio užsisklendusios tautos. Kai kurios įdomios ir savitos lyvių liaudies dainos susiję su Velykomis. Vienoje – paukščių žadinimo dainoje Velykų rytą – atispindi kartu su atitinkamais ritualais ir papročiais ilgą laiką pajūrio kopose gyvavusi tradicija. Instrumentinė muzika daugiausia skirta šokiams, ji, kaip ir patys šokiai, palieka kur kas labiau europietiškos muzikos įspūdį. Beje, šokiams skirtų dainų žodžiai neretai stipraus vietinio kolorito bei pilni pui-kaus sodraus humoro.

Šventoji liepa greta Irės (Ire) kaimo kapinių. F. Leinbock–Linauso nuotrauka. 1928 m.

Dalį lyvių pasakų galima priskirti vadinamajam naujajam sluoksniniui. Jose ryški sudėtingo nuotykių siužeto ir sentimentalaus traktavimo dermė. Kartais jos pateikia visoje Europoje paplitusias istorijas. Visų tautų kūryba turi vieną bendrą bruožą: kuo platesnis repertuaras, tuo didesnis tautos išprusimas Jame atsispindi, ir atvirkščiai – kuo jis menkesnis, tuo stereotipiškesnis. Taigi tarp lyvių pasakų galima aptikti nemaža istorijų apie karalaičių gelbėjimą, kovą su slibiniais, ilgas išskirtų mylimujų krajones ir pan. Įdomiausios tos pasakos, kurios kadaise jų besiklausiusiems bei pasakojuusiems nebuvo vien pramoga. Tų istorijų veikėjai – iš liaudies tikėjimų pažįstamos būtybės.

Lyviai, kaip ir kitos tautos, nesistengė detaliai pavaizduoti savo tikėjimų būtybių išvaizdos, užsiemimų bei gyvenamosties aplinkos. Beje, čia nerasisime nei jų klasifikacijos, nei hierarchijos. Galėtume daryti prielaidą, jog lyviai neturėjo savo religinio tikėjimo kulto tarnų. Lyvių pakrančių gyventojų, ypač žvejų, démesio centre – žmonių ir antgamtinių būtybių sąlytis bei tarpusavio santykiai. Dvasios globėjos (daugiausia motinos) palankios geranoriškiems ir pagarbiems žmonėms. *Jūrų močia* dovanaja žvejamams laimikį, *Ganiavos močia* padeda piešmeniu našlaičiui ganyti ir išsaugoti gyvulius, *Girių močia* gelbsti šieno grėbėją nuo perkūnijos, *Lapų močia* šiltai apkloja pasiklydusį vaiką, *Uogų močia* rūpinasi, kad šalna naktį lapų nepakastų. *Véjų močia* ir *Véjų tévas* (lyviškai *tūl-āma*, *tūl-iza*) kartu su savo *vaikais* atsakingi už šią gamtos galią, jų *vaikai* yra véjų personifikacijos. Véjas žvejų ir žemdirbių gyvenime labai svarbus. *Véjų močia* ir *Véjų tévas* – vienos iš nedaugelio mitologinių būtybių, kurioms lyviai aukojo (daugiausia – košę). Tai darė tikėdamiesi, kad véjas bus palankus, kai teks javus vėtyti, dékojo jam ir po darbų. Kaip vanduo ir véjas, ugnis – tai dvasia globėja (lyviškai *tu'l-jema*), besirūpinanti

židinio ugnimi. Gali likti neaišku, kada prasidėjo ugnies, kaip gamtos jėgos, garbinimas, kaip susiklostė santykis su gamtos dvasia, namų ir šeimos gerovės gynėja. Greta *Jūrų močios*, žuvų valdovės, lyvių pavelde tarptautiniu mastu garsi jūrų mergelės ir žemės jau nuolio meilės istorija buvo veikiau tik gražus pasakojimas, o pavojinga, tykojanti nuskandinti vaikus būtybė rimta suvokiamą kaip reali. Manoma, kad *Jūrų močios* ir jos giminės kilmė žymiai senesnė. Jūrininkai dar turėjo *laivo dvasią globėją* (*potōrman'*, *klabāterman'*; šie žodžiai – vokiečių kilmės). *Laivo dvasia globėja* ženklais įspėdavo dėl būsimų pavojų: dėl audros, dėl laivo kliaučių, kaip antai, pūvančio stiebo. Laivui žūstant ši *dvasia* neretai apsireikšdavo kuru laivų iugaloms, nurodydama, kaip gelbėti pakliuvusius į bėdą.

Lyviai turėjo gana daug sakmių apie paslėptus lobius, prie jų veikėjas pakliūdavo sapne. Taip pat žinomas istorijos apie pinigų ugneles (*rō-tu'l*), dažniausiai įsižiebiančias švenčių arba ypatingomis savaitės dienomis ir nurodančias pinigų buvimo vietą. Net ir tada lobį gauti nebūdavo paprasta – prie jo neretai budėdavo bauginančios būtybės, nuo jų tek davio sprukti ir dar dékoti laimei, jei pavykdavo išnešti sveiką kailį. Ar galėjai įsivaizduoti, kad pats lobis

Sena lyvė.

taps gyvū padaru – gyvūnu ar žmogumi, kuris, jį palietus, pa-virs žvangančiu auksu ar sidabru?

Lyvių velnias (*kure*) etimologiskai susijęs su tos pačios reikš-mės estų žodžiu *kurat*. Buvo vartojami įvairūs velnio eufemiz-mai. Šis veikėjas lyvių tikėjimuose ir pasakose minimas nuo-lat. Jo vardas tapo keiksmažodžiu. Lyvių *kure* skirtingi tiek iš-vaizda, tiek esybe. Svarbiausias jų vaidmuo – pastūmėti žmo-gu prie piktų darbų: girtuoklystės, savižudybės. Taip pat jis – sielų gaudytojas ir, tikraja žodžio reikšme, gundytojas. Tikima, kad sava valia atsidūrės ant velnio takelio žmogus pasiklysta ir pažystamoj vietoj. Nusidėjeliai turėtų pakliuti velnui į nagus, todėl lyvius džiugindavo pasakos apie tai, kaip dvarininkas už savo piktadarystes po mirties pavirsta arkliu, o velnias juo jodi-nėja (siužetas populiarus ir tarp estų bei latvių). Lyviai „pažino-ję“ ir išvaizda bei dydžiu artimą milžinui, stiprų, bet kvailą vel-nią. Šis dažniau pasirodo tose pasakose (arba mituose), ku-riose jam tenka susidurti su gudriu priešininku – žmogumi. Šis, kaip ir viliamasi, dažniausiai laimi. Deja, sielų gaudytojas vel-nias nėra pernelyg sumanus, todėl per godumą ir lengvabū-diškumą su juo sandėrį sudarės žmogus neretai išsigelbsti. Ne-gudrus velnias kartais palankus žmogui (paskolina pinigų), bet dažniau jis jau vien dėl savo nepaprastos jėgos ir nenusako-mo elgesio esti pavojingas. Kartais jis vaizduojamas tiesiog žmogédra. Pats svarbiausias velnio priešas - *Pitkiz* (estiškai *Pikne*), atitinkantis lietuvių Perkūną. Livonijos lyviai žinojo ir *Vana iza* (estiškai *Vanaisa*) – *Senelio* vardą, semantiškai ati-tinkantį estų *Äike* (*Pikne atitikmuo*; suomių – *ukkonen*). Kai ku-riose pasakose esama užuominų, jog vilkai buvo laikomi vel-nio priešais. Kitose paminėta, jog ir šie – velnio sutvėrimai.

Kadangi liaudies tikėjimuose velnias užémė tokią svarbią vietą, jo įvaizdis ilgainiui susipynė su kitomis būtybėmis: su turtą nešančia (*puuk*) [lietuvių *aitvaru* arba *pūkiu* – vertėjos

Lyvių etnokultūros tyrinėtojas Oskaras Looritsas.
Švedija. Apie 1960 m.

pastaba], pinigų duobes saugančia dvasia, kartais vadinama *rō-kure* (estų *rahakurat*) – *pinigų velniu*, su kai kuriomis dva-siomis globėjomis ir, žinoma, ragana. O jau apie raganas ly-viai turi daugybę pasakų! Pagrindinė jų tema – sutarties su velnii sudarymas ir raganų puotos. Daug kalbama apie atlirk-tas piktadarystes – jos pasiglemždavusios dalį žvejų laimi-kio, su piktais kėslais ir pavydu širdyje nužiūredavusios ir liaup-sindavusios kito žmogaus vaikus arba gyvulius (*ka'd-sū arba ka'd-sīlma – pikta akis*). Šitaip galėdavusios juos sugadinti, sudeginti ar užtraukti kokią kitą nelaimę. Žmonių vaizduotę audrindavo ir raganos mirtis bei pomirtiniai nutikimai, be to, ir eilinių velionių lemtis kitame pasaulyje buvusi dingstis kal-boms. Svarbiausios temos: vėles regi nepaprastų sugebėj-ių turintis žmogus, per Vēlinės jos pasirodančios namuose,

vaidenasi, netgi keršija, išano pasaulio gržta tie, kurie šį buvo palikę nepatenkinti. Daug pa-sakojimų lyviai turi apie slapčia pagimdytus ir nu-zudytus netekėjusių merginų vaikus.

Neretai minima būtybė, estų vadinama *külmking* (pažodžiu – *šaltas apavas*), šiaip jau artima besivaidenančiai vėlei, velnui, taip pat – vilkolakiui bei ligų dvasioms. Lyviai apie ją daug pasakodavo, vadindami *kim-k'āngali* (*dešimt šal-tų batų*) arba *kīlma-kānga*, nors šis įvaizdis ga-na miglotas.

Tarp ligų dvasių ir jų atnešamų nelaimių ge-riausiai lyviams buvo pažystama *pilkoji negalia* (lyviškai – *jōd*, estiškai – *halltobi*), maliarija, vaiz-duojama raita ant savo aukos, kadangi sergan-čiojo maliarija drebulys tarsi primena supimasi jojant. Slogutis (lyviškai – *pājna*, estiškai *paina-ja*) tik slėgdavės ir gniauždavės žmones, arklius ar karves. Slogučių pasiromyto ženklas – smar-kus prakaitavimas. Rytais gyvulius rasdavę šla-pius ir bejėgius. Žmogus, žinoma, sugebėdavės apibūdinti savo prastą savijautą. Buvo manoma, kad slogutis – dažniausiai piktavalis žmogus, ragana arba raganos užkeiktasis prieš jo paties

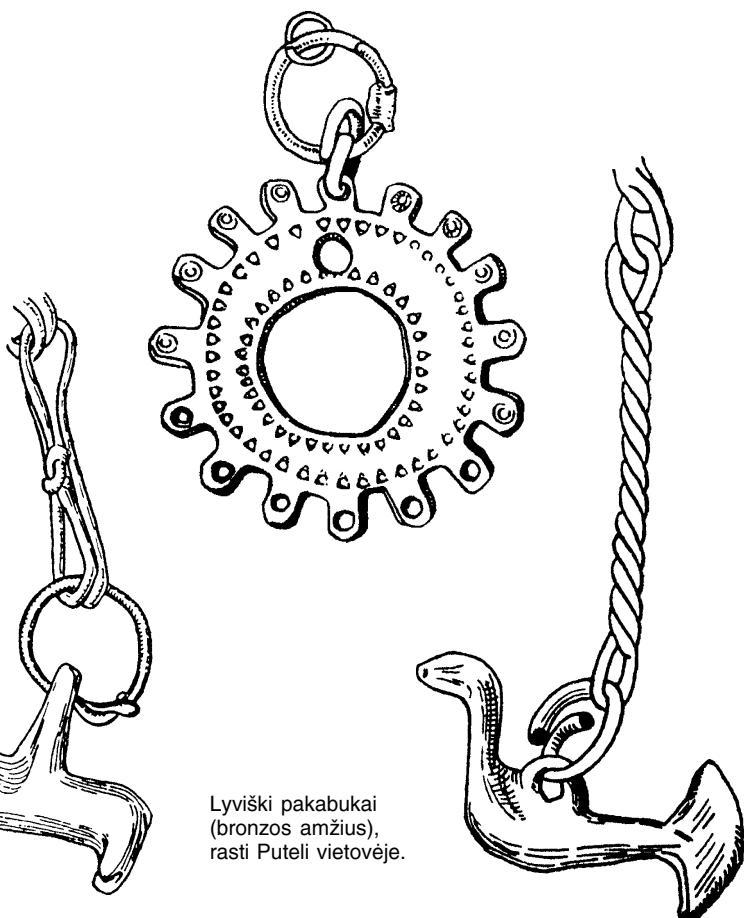
Paskutinieji geriausiai lyvių folkloro žinovai iš Vaido gyvenvietės – Paulina Klavinia ir Alfonsas Bertholdas. T. Linauso nuotrauka. 1979 m.

valią. Savitas yra lyvių mitas apie jaunuolį, vedusį merginą, ateidavusią jo kamuoti. Ji elgesiu ir slaptais regėtojos sugebėjimais išsiduoda turinti antgamtiniai galiai.

Įdomu tai, jog šias būtybes manyta esant realiomis. Sekamos istorijos galėję nutikti bet kuriam – tiek pasakojančiam, tiek klausančiajam. Antra vertus, jvairūs antgamtiniai jvykiai atsitikdavę ir pasakotojo aplinkoje: jo tėvui ar motinai, seneliui, senelei, kaimynui, šeimininkui, dažniau – jo tėvui ar seneliui. Žinoma, tai vertinta rimčiau nei abstrakčių karalaičių ar trių brolių nutikimai. Tikėjimų pobūdžio pasakojimai paprastai ir nedviprasmiškai paaiškindavo, kodėl tas ar anas vienkiemis gyvenvietėje turtingesnis, kodėl kelias dešimtis metų kaime gyvenęs žmogus mīslingu būdu dingęs iš savo trobos ir kodėl miške radę tik jo didžią pirštą. Vaizdžiai būdavo paaiškinama, kodėl viršum ugnies dera daryti kryžiaus ženkla, kodėl privalu vykdyti mirštančiojo valią. Tose istorijose svarbūs konkretūs kraštovaizdžio elementai: kalva pakrantės kopose, upelis, sena liepa, vienkiemis. Jie buvo susiję su pasakojamais jvykiais. Apčiuopiamos detalės tarsi suteikia pasakojimui tikrovės garantiją: ne trečioj ar septintoj karalystėj, o čia pat tai atsitikę. Abejojantysis galėtų nueiti pasižiūrėti – va, tas didysis akmuo, ant kurio regėjė velniai, lopant kelnes, tebestovė ir dabar... Lyviai pasakodavo, ir kaip velnias – milžinas keitės žemės paviršiaus pavidalą (Kuolkos įlankoje). Iš Saremos salos estų perimi pasakojimai apie *Diddžių Tyla* (*Suur Töll*) neretai susipindavo su kitais jvaizdžiais, todėl siužetas pasisukdavo visai netikėta kryptimi.

Kaip priešingybę milžinui, lyviai tikėjo esant mažąja tautą, gyvavusią slapčia nuo žmonių. Žinoma, visada labai sunku nubréžti ribą, kur pasakoje baigiasi tiškesnė senolių išminčių perdava, asmeniniai pasakotojo nutikimai, o kur prasideda nevaržomas vaizduotės skrydis, kur baigiasi tiesa, o kur prasideda sąmojis. Juk abejotina, ar rimtai kas nors kada nors žiūrėjo į velnio kelnes ir jų siuvimą adata. Sąmoju būta gana jvairių, o jų ribos – neaiškios. Lyviai žinojo ir tarptautiniu mastu paplitusią anekdotų, sąmojingų istorijų apie vaidingas žmonas, merginas, trokštančias ištakėti, kvailius ir t.t. Kai kurias perpasakodavo lygiai tokias pat, kokias išgirsdavo iš saremiečio samdinio, iš sodiečio latvio mugėje, galbūt uoste, kitas siedavo su savo pakrantės gyventojais, kurių charakteriai ir elgsena primindavo pasakojimuose minimus bevardžius veikėjus. Žinoma, porindavo ir apie realias ryškias asmenybes, joms atsitikusias istorijas – be abejo, neapsieidavo ir be pagražinimų. Matyt, XX a. lyvių pasakotojų folkloriniuose mituose, juokų pasakose bei istorijose populiarusias minimas herojus – *Zuonkō* vienkiemio šeimininkas, kadaisi gyvenęs *Vaido* kaime, vadinamas *Senuoju Zuonkō*.

Galbūt kaip tik dėl Oskaro Looritso sugebėjimo plačiau, negu 1920–1930 m. folkloristikoje buvo jprasta, pažvelgti į aną meto jvykius, į tuo pat metu prasidėjusį lyvių tautinės savimonės pakilimą, rūpestj dėl tautos kultūros tradicijų išsaugojimo, mūsų dienomis archyvuose galime rasti gana daug autobiografinių šeimų istorijų. Jose atispindi pastarujujų šimtmecių didžiosios istorijos (nuo Krymo karo iki Antrojo pasau-

Lyviški pakabukai (bronzos amžius), rasti Puteli vietovėje.

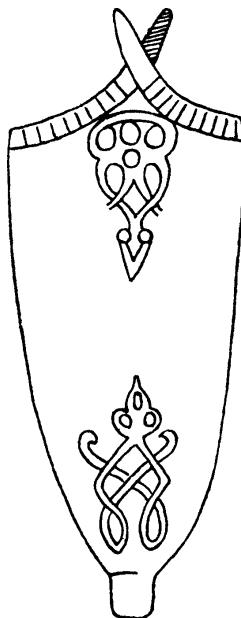
linio karo) įtaka lyvių pakrantės gyvenimui. Suprantama, dieđieji karai lyviams nešė vien nelaimės (prievertinę evakuaciją, persekiojimus, įkalnimus). Juos supantis didysis pasaulis pasakotojams ir klausytojams siūlė istorijas apie tai, kaip laikui bégant keičiasi aplinka ir gyvenimo būdas.

Lyvių patarlės puikiai atspindėjų geografinę padėtį bei juos veikusias kultūrines įtakas. Arvo Krikmanas atliko statistinę viso jų repertuaro analizę, kuri parodė, kad lyvių patarlės turi bendrų bruožų tiek su estų, tiek su latvių smulkiaja tautosa. Dar daugiau bendrybių rasta, kai buvo palygintos lyvių ir vokiečių patarlės. Visų tautų, taip pat ir didžiųjų, nemaža patarių dalis – vadinamosios tarptautinės, neretai visiems žinomas. Prisiminkim kad ir obuolj, nekrentant toli nuo obels, neturintį kuo apsiautti batsiuvį, prisiminkim ilgus moters plaukus... Vis dėlto lyvių tautos repertuaras nepakartojamas, tai – unikalus patarių derinys su skirtinges kilmės pradžiom. Be to, esama niekur kitur nesutinkamų patarių.

Suomiams ir estams buvo priimtina publikuoti tik lyvių patarlės ir tam tikrą dalį kalendorinio palikimo. Tai – neilgi, dažnai kartojami posakiai, vaizdingos pastabos bei orų pranašavimai, darbų nusakymai ir t.t. Anuomet lyviai sakydavo: „Naktis į šventąją Mikalojų (gruodžio 9-ają pagal senųjų kalendorių, pagal naujają – gruodžio 22-ają) ilgiausia, net erelis krenta iš medžio.“ Šitaip vaizdžiai nusakoma, atrodytų, begalinė žiemos saulėgrąžos naktis: net erelis, stiprus, budrus paukštis, neišsilaiquo medyje. Nors ir estai bei suomiai, norėdami vaizdžiai pabrėžti nakties ilgumą, vartodavo paukščio įvaizdį,

Lyviški ornamentuoti kardo makštės antgaliai (bronzos amžius), rasti Putelai ir Krimuldos vietovėse.

vis dėlto lyvių tradicija tikrai savita, nors tam tikra dalis kalendorinių priežodžių, matyt, patyrusi estų įtaką. Tai konkretių patarlę (ar priežodį) dėl formos požymių (vadinamojo pirminio rimo pritaikymo) leistų laikyti giliai išišaknijus estų tautos atmintyje. Pirminis rimas – pradinių garų sutapimas viename sakinyje (ar jo dalyje). Toks pavyzdys – patarlė apie žiemos orų permanentas kalendorinių švenčių metu: „*Mart matāb, Katrīn katāb, Andōrz artōb jarā*“ – „Martynas laidoja, Kotryna dengia, Andrius laužo (ledo dangą)“. Beje, kaimynai latviai neturėjė persirengėlių vaikščiojimo po kaimus Martyno ir Kotrynos dienomis papročio, o lyviams ir estams tai buvę jprasta.

Manyčiau, jog pusiausvyra tarp latvių ir estų įtakų taptų aiškesnė, jei išsamiau ištirtume lyvių mīslės. Deja, tuo rimčiau nesidomėta, nors mīslės – vienintelė iš Livonijos (Vidžemės) lyvių mus pasiekusi tautosakos rūšis. Todėl jos dar jdomesnės. Kadangi mīslės – jvairiapusis žanras, kuriame susipina visa, kas filosofiška ir vaikiška, racionalu ir absurdžia, kas susiję su magija ir religija, ir dar daug kas, jau neminint žodžių žaismo, tampa aišku, jog lyvių mīslės reikia kuo skubiau publikuoti.

Lyviškai kalbančių lyvių nūnai liko tik tiek, kad juos galime pirštais suskaiciuoti. Deja, tokį mirusiu kalbų pasauly ne viena. Kur tos tautos, kurių vardus skaitome Biblioje? Kur tautos, apie kurias težinom tik iš metraščių ir padavimų? Daugybė finougrų tautų, kurių žinom vien vardus. Lyvai palieka ne vien vardą. Lyviškumo idėja tebéra gyvybinga ligi šiol. Jaunimas mokosi ir dainuoja protėvių dainas. Jausdamies lyviais, jie verti koncertuoti ir Rygoje, ir Taline, ... ir Briuselyje.

Kiekviena kalba – savotiškai tobula sistema. Tą patį galėtume pasakyti ir apie kiekvieną vietovę, tikėjimą, paprotį, pasakojimą, dainą bei kitokią žodinę kūrybą. Lyvių kalbos ir liaudies kūrybos lobiai prieinami kiekvienam, nesvarbu, dėl kokių priežasties jaučiančiam, kad jam tai artima. Tokių žmonių rasime ir šiandien. Jie gali turėti lyviškas šaknis, būti esatai, suomiais, ar... japonais. Tad kodėl gi lietuviams šio bei to nesužinojus apie pirmykštės savo kaimynės Latvijos Respublikos tautas?

[Autorė prie pagrindinio apžvalginio teksto dar priduria tris būdingesnes lyvių mitologines sakmes ir trumpus jų komentarus. Vertėjų pastaba.]

Vestuvės jūros dugne

Visas jūras ir vandenynus valdė Jūrų močia su savo sūnumis ir dukterimis, su savo gimine, savo plačia gentimi. Sau gyventi Jūrų močia buvo pasirinkusi Lyvių įlanką, kuri tarp plačiųjų valdų buvo jos mėgstamiausia. Lyvių jūreiviai ir žvejai, savo ruožtu, gerbė Jūrų močią, ir ji tai žinojo.

Gražų vasaros vakarą vienas jūreivis išplaukė į jūrą. Tais metais jam tekdavės prastas laimikis, tad ir tądien jis nusimėnes užmetė tinklus. Ten pat, valtyje, nusprendė laukti aušros ir tada apžiūrėti savo regztis. Kadangi žvejys dar buvės ir muzikantas, tai pasiėmės kaneles ir savo paguodai bei pasismaginimui ėmės kankliuoti. Sugrojės ne vieną posmą, nutilo. Stai-ga šalimais vanduo tik suošė, suvilnijo. Po akimirkos į paviršių išniro daili marių mergelė. Ilgi jos plaukai laisval krito ant nugaras. Iš netikėtumo vyras atrodė nusigandęs, todėl jūrų merge-lė, ramindama ją, taré: „Nebijok manęs! Mane čia atsiuntė Jūrų močia. Ji turi tau porą prašymų.“ „Tada pasakyk, ko Jūrų močiai reikia. Jei tik galésiu, mielai jos prašymus įvykdysiu,“ – tuo-jau sutiko žvejys. Tada marių mergelė šitaip taré: „Mes, jūrų tauta, švenčiam vestuvių puotą, bet tu savo valties inkarą nu-leidai kaip tik ant mūsų vartų. Pirmasis Jūrų močios prašymas ir yra, kad tu išlaisvintum mūsų vartus. O štai ir kitas prašymas. Klausémės tavęs, skambinančio kanelémis, ir mums patiko. Gal būtum toks malonus ir ateitum mums pagroti?“ „Tuoju pat išlaisvinsiu jūsų vartus. Nenoréjau jums trukdyti – dėl neži-nojimo taip atsitiiko. Bet kaip galéčiau atvykti pas jus kankliuo-ti? Leisdamasis jūros dugnan juk nuskėšciau!“ – atsakė žvejys. Vėl ją ramino marių mergelė: „Jau dėl to nesirūpink – aš nuvesiu tave, ir nieko pikta neatsitiks“. Tada vyras pirmiausia pakélė inkarą ir panardino ją tolėliau. Marių mergelė jam pada-vė ranką, ir žvejys žengė iš valties vandenin.

Jie abu greitai leidosi vis gilyn ir gilyn, kol pasiekė jūros dugną. Žmogus pamatė, kad jūros dugne būta visai kito pa-saulio, panašaus į mūsišķį, tik daug gražesnio. Namai buvo prašmatnūs ir taip žérėjo, kad žmogaus akys vos galėjo išver-ti. Jūros tauta su Jūros močia priešaky priėmė svečią nepa-prastai meiliai. Tuoj pat pakvietė prie stalo ir prabangiai vaišino kuo gardžiausiais valgiais bei gérimalis. Paskui muzikanto pa-prašė, kad šis vestuvininkams pagrotų tas kanelių melodijas, pirma jų girdėtas grojant viršum vandens. Kanklininkui buvo džiugu, kad jūros tauta įvertino jo sugebėjimus. Pasidėjo ant

kelių kaneles, ir suskambo dainos. Melodija po melodijos, ir jūros tau-ta pralinksmejo. Tuo tarpu muzikantui atnešė alaus gintaro taurėje, o jis vis skambino. Galų gale šiam émè rodytis, tarsi jau artintysi rytas, tada taré jaunikiui: „Ačiū, kad pakvietét į vestuves, ačiū už vaišes, bet man jau laikas apžiūrėt tinklus, nes manau – jau rytas.“ Dabar jūrų tauta susižvalgė, o jaunikis taré: „Čia laikas greičiau bégia. Tau regis, kad mūsų tarpe pabuvai vieną trumpą naktį, o jūsų laiku jau prabégio trys dienos ir trys naktys. Tavęs nellaikom – išėjės saulei tekant kaip tik pasieksi savo tinklus!“

Kaip ir žemiškose, taip ir jūrų tautos vestuvėse nuotaka apdali-no svečius atminimo dovanomis. Muzikantas gavo rankšluostį. Tada toji pati ji į svečius atsivedusi mergelé sveiką ir gyvą sugrąžino atgal prie valties į vandens paviršių. Kai žmogus pradėjo traukti tinklus, akimirkniu suprato, kad šie pilni žuvies. Tikrai, gyvenime jis nebuvo regéjės tokio pui-kaus laimikio – bent jau savo paties sugauto! Ir tai būta Jūrų močios dovanos. Kai žvejys, džiugus ir nustebės dėl patirto nuotykiu, pasieké namus, šeimą rado beverkiančią, ji apraudančią. Jau visi manė, jog paskendės. Didis buvo visų džiaugsmas, kad tas, kurį laikė pražuvusi, vél pargržo. Kai žmogus papasakojo, kodél tiek užtrukęs jūrų tautos puotoje, niekas nepanoro juo tikéti. Ar galėjo būti įmanomas toks da-lykas! Žvejui muzikantui ir pačiam būtų kilusi pagunda viską suversti sapnui, bet dovanų gautas rankšluostis liudijo, kad nesapnavęs. Tokio dailaus rankšluosčio iš nuostabiai plono ir akinančiai bei skaidriai balto lino su raudonais raštais ir kuta-is galuose niekas nebuvo regéjės. Apie tai plačiai pasklidžinia, o véliau apie tai pasakojo iš kartos į kartą.

Jaunikis vilkolakis

Atsitiko kadaise taip, kad viena pora važiavo iš Vaido gyvenvietės į Ire kirkę užsakų, kad pastorius pagal paprotį ateinančių sekmadienį galėtų paskelbtį parapijiečiams apie jų ketini-mą tuoktis. Kai juodu važiavo per mišką, iš tolo išgirdo piemenų ūkavimus ir spygavimus. Jaunikis staiga sustabdė arkli, pa-sakės nuotakai, kad jam reikia trumpam į mišką. Reikia tai reikia – nuotaka liko belaukianti. Po trumpos valandėlės išgirdo, kaip ką tik linksmai šūkavę piemenys staiga émè baisiai rékti. Nuotaka nustebė – kas būtų galėję nutikti? Dar nespėjus jai pasvarstyti, iš miško išpuolė didelis vilkas ir – tiesiai prie arklio, pasišovęs šokti jam ant sprando. Tada ir mergina émè šaukti, vadindama savo jaunikį iš miško. Kadangi vyras nepasirodė, pati išlipo iš ratų ir émè vytį vilką šalin nuo arklio. Tada šis

Krimuldos senkapiai. J. R. Aspelino piešinys.

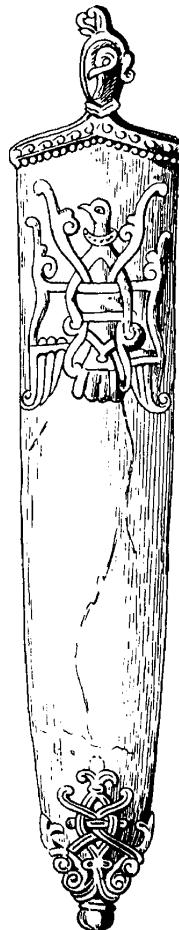
Sidabrinė kardo makštis. Liepenes vietovė.

dantimis įsikibo į jos sijoną ir émè draskyti. Ta-čiau mergina buvo smarki – atsigyné nuo vilko, šis paleido sijoną ir nubėgo miškan. Dar akimir-ka, ir jaunikis išėjo iš miško į kelią. Nuotaka pa-priekaištavo: „Kur tiek ilgai buvai? Per tave tuo metu vilkas galėjo mane suésti.“ Jaunikis émè juoktis, o mergina pamatė, jog tarp vaikino dan-tų likęs raudonas jos sijono siūlelis. Dabar ji su-prato, kur čia šuo pakastas, bet nieko nepasa-kė. Pora toliau tylomis važiavo į kirkę. Ten, ne-girdint jaunikiui, nuotaka šnibžtelėjo pastoriui, kad netekésianti už to jaunuolio, kadangi šis esas vilkolakis. Meldė pastorių neskelti jų vestuvių. Pora vél patrauké Vaido gyvenvietės link, bet mergina neišsidavė, ką mananti. Namie vis-ka pasakė tévams.

Kai kitą sekmadienį pastorius vél nepaskel-bé apie tuoktuves, jaunikis atéjo pas merginą klausti priežasties. Dabar jau mergina prisipa-žino neketinanti už jo tekéti ir paaškino kodél. Tada jaunikis vilkolakis taré: „Jei būčiau jau pa-keliui žinojės, būčiau tikrai tave suédės.“

Pirties močia

Kadaise viena moteriškė turėjusi prikūren-ti pirtį. Ji primeté pilną krosnį malkų, užkūrė, o pati, ugnį palikusi, nuéjo į trobą. Po kurio laiko

žvilgtelėjusi pirties pusėn, išvydo kylant tirštus dūmus. Tuojau pasiuntė mažą dukrelę pažiūrėti, kas ten dedasi. Ši nubėgusi prie pirties. Žiū – ugnis išsiplėtus kaip reikiant, taip, kad liepsna veržiasi iš po akmenų. Ten pat, šalia tos krūsnies, stovėjo aukštaugė moteris ir daužė ugnį šlapia vanta. Mažojo, išvydusi nepažįstamą augalotą moteriškę, išsigando ir nubėgo pasakyti motinai, ką mačiusi. Mama nusijuokė: „Tu kvaliuote. Tikriausiai ten buvo Madli iš Veiksetoa (Väiksetoa) vienkiemio. Tu be reikalo nusigandai“. „Ne, tai ne Madli, – užsišpryrė mergaitė, – tai buvo visai svetima moteris“. Dabar jau pati motina nuėjo pirtin. Ir tikrai – tos moters, kaip tik šlaksciūsios vanta vandenj ant smilkstančių sienojų, ji anksčiau nebuvo regėjusi. Svetimoji iškart ir nepastebėjo šeimininkės, bet, kai atsisukusi susidūrė su ja žvilgsniu, tarė supykusi: „Kad tu ir apsileidus! Kai kūreni pirtį, niekad negaliu ramiai pabūti su savo vaikais – turiu vietoj tavęs prižiūrēti ugnį. Jei ne aš, toji pirtis jau dešimtkart iki paskutinio rastgalio būtų supleškėjusi. Nei prieš kurdama ugnį, anei nueidama nuo ugnies – niekad nepadarai kryžiaus ženklo... Tik per mano triūsą ir rūpestį toji pirtis ligi šiol tebestovi.“ Tarusi tuos žodžius, nepažystama diktoji moteris staiga išnyko. Šeimininkė susimąsciusi nuėjo į trobą. „Taip, tai būta Pirties močios,“ – tik išgirdė vienu balsu patvirtino senoliai.

Iš to susitikimo su Pirties močia būta tiek naudos, kad šeimininkė su ugnimi émusi elgtis kur kas rūpestingiau, ar ši būtų pakurta pirtyje, ar troboje.

Komentarai

1) Lyvių gyvenime jūra užémė nepaprastai svarbią vietą. Iš Estijos kilęs Peterburgo akademikas Ferdinandas Johannas Wiedemannas (1805–1887), kurį galima pavadinti lyvių etnologijos pradininku, yra vaizdžiai pasakęs, kad dėl skurdžios pakrančių dirvos tikrasis lyvių arimas buvusi jūra, o plūgas – tinklas. Tad suprantama, kodėl liaudies tikėjimuose, greta kitų dvasių globėjų, ypač svarbią vietą užémė *Jūry močia* (Mer' jema). Esama duomenų, kad *Jūry močiai* reikšmingų kalendorinių švenčių (pavyzdžiui, Kalėdų arba pirmojo pavasarino išplaukimo jūron) progomis atnašaudavo aukas. Po lyvių atvertimo krikščionybėn su *Jūry močia* ir Dievo Motina Marija susiję tikėjimai palaiapsniui susipyne, taigi ne visada įmanoma atskirti, j ką buvo kreipiamasi ir iš ko tikimasi pagalbos. Toks religinis sinkretizmas derėtų su estais, kurių samonėje Marijos paveikslas panašiai susiliejęs su *Žemės močios* įvaizdžiu. Tokių sutapatinimų atvejais svarbūs ir garsiniai veiksnių, vardų panašumai (*Maarjaema* estiškai – Motina Marija; *Mer'jema* lyviškai – *Jūry močia*; *Maaema* estiškai – *Žemės močia*. Vertėjo pastaba). Be to, skirtingi tos pačios sakmės variantai galėdavo liudyti tai apie vieną, tai apie kitą.

2) Besidomint lyvių tautosakos palikimu, dėmesj neišveniamai patraukia moteriškos giminės dvasių globėjų dominavimas gamtoje bei kultūrinėje erdvėje. Tiesa, lyvių tikėjimuose ir padavimuose išryškėja bendra Baltijos suomių idėja apie šeimomis gyvenančias dvasias globėjas, nors tai atrodytu kiek abstraktu. Kaip konkretūs sakmų veikėjai, dvasių globėjų po-

ros – retenybė. Pateiktasis tekstas pasakoja apie *Pirties močią*. Beje, kalbiniai lyvių bei estų giminaičiai vepsai dar mūsų dienomis, eidami prausčius, kreipiasi į pirties globėją, tačiau visuomet – pradédami nuo *Pirties šeimininko*, *Pirties šeimininkę* paminėdami antraja, tada – *vaikelius* ir t.t.

Motinų padėtis labai reikšminga ir latvių tikėjimuose bei tautosakoje. Oskaro Looritso nuomone, būtent dėl lyvių *močios* įtakos atitinkamas įvaizdis pasirodė ir latvių mitologijoje, nes, jo vertinimu, nei, tarkim, Lietuvoje, nei kitose indoeuropiečių tautose tarp mitologinių būtybių jos neturi tokio lyginamojo svorio.

Pateiktoje sakmėje galima išskirti dvi dalis: pirmoje nuolat keliant įtampą nupasakojamas mažos mergaitės išgyvenimas, o paskui pateikiamas jos motinos susidūrimas su dvasia globėja. Šioje dalyje dvasia globėja pasireiškia kaip moralės sergėtoja, diegianti elgesio normas ir peikianti už jų nepaisymą.

3) Įvaizdis žmogaus, savo valios ir burtų dėka pavirstančio vilku (rečiau – kitu žvérimi), vėlgi būdingas daugeliui tautų, gyvenusių į vakarus bei rytu nuo lyvių (ir estų bei lietuvių). Klaidinga būtų manyti, kad lyviai buvę atskirti nuo Rytų Europos kultūrių įtakų. Oskaras Looritsas pažymėjo, kad Dauguvos upės prekybos keliu lyvius, latvius bei estus pasiekė religinių nekrikščioniški ir krikščioniški Bizantijos ir Senosios Rusios vaizdiniai bei terminija. Tokio pobūdžio įtakų jie patyrė daugiau negu pietų estai, lyviai bei Saremos salos gyventojai.

Suprantama, lyvių bei kitų Baltijos tautų padavimuose esama ir Vakarų Europos, ir germaniškų bruožų. Lyvių žodis vilkolakiui nusakyti pasiskolintas iš latvių (*vilkatōks*). Lyvių pažintėje užrašytų padavimų apie vilkolakų labai gausu, ir jie labai įvairūs. Esama nemaža sakmų bei motyvų, nežinomų nei artimiausiemis kaimynams, nei gretimoms tautoms. Pasirinkdama šią istoriją, norėjau parodyti, kad ji išsaugojuusi ne tik aštrius ar kruvinus, bet ir savitų ryškių detalių (raudonas vilnonis siūlelis jaunikio dantyse).

Iš estų kalbos vertė
Meelis TÖNS ir Birutė PETRAUSKAITĖ

OTHER CULTURES

On folklore and folk beliefs of the Livonians

Kristi SALVE

This article written purposively for „Folk Culture“ by the Estonian scholar working at the University of Tartu deals with the surviving Livonian folklore and beliefs. The author highlights the similarities existing in Livonian, Estonian and Latvian folklore. The attention of the Livonian residents occupying coastal areas focuses on the relations between people and supernatural creatures. Spirits-guardians (commonly mothers) usually have bias towards good people. They include: Mother of the Sea, Mother of the Woods, Mother of Leaves, Mother of Berries, Mother and Father of Wind and others. Considering evil spirits a mentioning on the devil is made, as well as the creature called the *külmking* (cold shoes, literally) not rarely occurs which is close to the ghost, the devil and the spirits of illnesses.

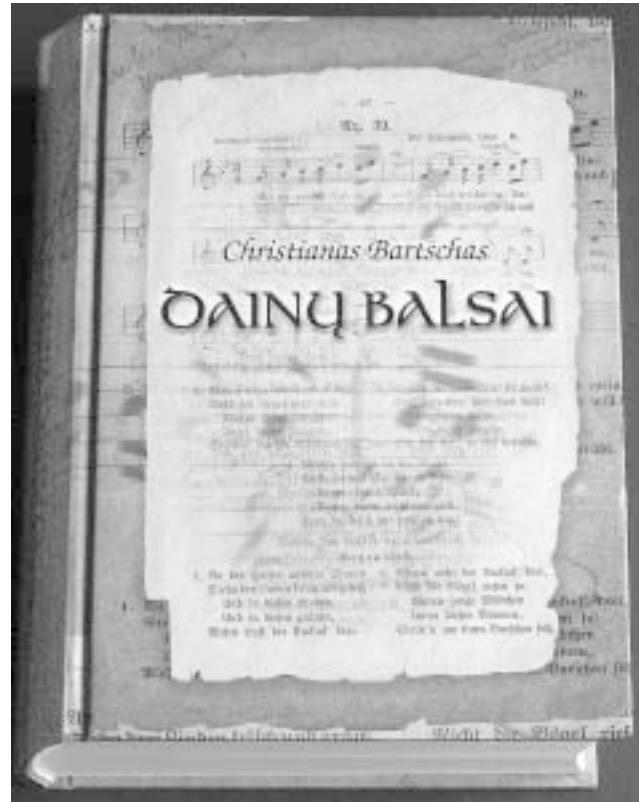
Atgimę Christiano Bartscho „Dainų balsai”

Ar ne sutapimas, kad Lietuvai išsivadavus iš sovietinių pančių ir bandant sugržti į natūralią Europos kultūros terpe, vis dažniau prisimenama Mažoji Lietuva, kuri kelis šimtmecius priklausė Vakarų ir Šiaurės Europos germaniškajai bei skandinaviškajai kultūros erdvei. XX ir XXI amžių sandūroje išleidžiamos dvi Mažosios Lietuvos kultūrai itin svarbios knygos (tiesa, 1998 m. pasirodė Vinco Kalvaičio „Prūsijos lietuvių dainų” antroji laida (parengė Kostas Aleksynas) ir Domo Kauno sudarytas fotografijų albumas „Mažosios Lietuvos vaizdai ir veidai”). Pirmoji jų – didžiulės apimties „Mažosios Lietuvos enciklopedija” (I tomas), antroji – apimtimi žymiai kuklesnė – Christiano Bartscho „Dainų balsai” (antrasis leidimas). Pasirodės po „Mažosios Lietuvos enciklopedijos” (2000), šis dainų rinkinys tarsi skuba priminti, kad Christianas Bartschas vertas minėti greta kitų Mažosios Lietuvos didžiųjų – Martyno Mažvydo, Kristijono Donelaičio, Jono Bretkūno, Liudviko Rézos ir kt. (nors jo pavardės „Mažosios Lietuvos enciklopedijos” vyr. redaktoriaus Zigmo Zinkevičiaus „Ižanginiame žodyje” nerandame). Tiesa, Christianas Bartschas iki šiol mažai žinomas ne tik paprastam lietuviui, bet ir folkloro tyrinėtojams bei puoselėtojams, nes jo reikšmingiausias darbas – rinkinys „Dainų balsai” – daugiau kaip 100 metų nebuvo patekęs į Lietuvos kultūros apyvartą.

Prisiminkime trumpą Christiano Bartscho paskelbtų dainų rinkinio istoriją. „Dainų balsų” I ir II tomai buvo išleisti Vokietijoje, Heidelberg, 1896–1899 metais. J „Dainų balsus” sudėtos visos iki tol publikuotos (jvairiuose rinkiniuose, straipsniuose ir pan.) bei paties autoriaus ir kitų rinkėjų užrašytos (Širvintos, Pilupėnų, Tilžės ir kitose apylinkėse) dainos. Rinkinys buvo skirtas ne lietuvių skaitytojui – visi dainų tekstai populiarinimo tikslais išversti į vokiečių kalbą, jų originalai nepateikti (taip buvo padaryta ir Liudviko Rézos bei Georgo H. F. Nesselmeno dainų rinkiniuose). Taigi Lietuvoje jis buvo itin retas (tik keli egzemplioriai išlikę bibliotekų saugyklose) ir mažai kam žinomas.

Antrasis Christiano Bartscho „Dainų balsų” leidimas – tai ne įprastas knygos perredagavimas, bet, galima sakyti, naujos knygos gimimas. Prie melodijų pirmą kartą pateiki lietuviški tekstai!

Vartydami naujas laidos Christiano Bartscho „Dainų balsų” rinkinį ir klausydamiesi jau seniai išnykusių Ma-

žosios Lietuvos dainų (beje, jos jau spėjo savitai nuskambėti per knygos pristatymus plačiajai visuomenei Vilniuje ir Kaune), net nejsisivaizduojame kitokio nei lietuviškas jų skambesio. Šio rinkinio „sulietuvinimui” ir naujos gyvybės „jpūtimui” prieikė ne tik viso amžiaus, bet ir daugelio žmonių pastangų. Pirmoji Christiano Bartscho rinkiniu susidomėjo etnomuzikologė profesorė Jadvyga Čiurlionytė. Norėdama parengti naują, lietuvišką laidą, mokslininkė studijavo ir redagavo rinkinio melodijas, kruopščiai ieškojo tekstu originalų. Nebepajėgusi įveikti šio milžiniško darbo, Jadvyga Čiurlionytė „Dainų balsus” paliko užbaigtį savo mokiniams. Jį ir atliko etnomuzikologė Laima Burkšaitienė, pagalbon pasitelkusi filologę Vidą Daniliauskienę.

Suvokiant titanišką viso bendrojo darbo pobūdį, į galvą nejučia šauna mintis, kad jo ir nebuvo įmanoma anksčiau užbaigtį, kol lietuvių folkloristikos moksle nesusiformavo naujas požiūris į dainų melodijų ir tekstu variantiškumą. Rengiant antrają rinkinio laidą daugiausia sunkumų kėlė

dainų tekstai, Christiano Bartscho pateikti tik vokiečių kalba (neturintys lietuviškų originalų). Kirbėjo nemaža minčių, kaip juos „sulietuvinti“, kad kuo mažiau būtų nutolta nuo originalaus (kadaisi lietuviško) teksto. Vida Daniliauskienė, pasiremdama etnomuzikologų patirtimi vietoj trūks-tamos melodijos dainynuose pateikti to paties tipo melodijų variantus, rado išeitį – panaudoti giminiškus poetinių tekstu tipų variantus, paskelbtus XIX a. pab. – XX a. pr. Mažosios Lietuvos spaudiniuose. Tekstų variantų paiešką žymiai praplėtė ir palengvino Lietuvos muzikos akademijos bei Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštynuose sukauptas didžiulis giminiškų dainų variantų kiekis, taip pat išleisti žanriniai tekstu katalogai bei nauji dainynai. Kai kuriais atvejais, nerandant artimų tekstu variantų, vienas kitas dainos posmas buvo išverstas iš vokiečių kalbos. Taip posmus kompliuojant arba, pasak Vidos Daniliauskienės, rekonstruojant tarsi archeologinį dirbinį stengtasi priartėti prie buvusio originalo.

Nelengva buvo atkurti ir originalų melodijų pavidalą. Mat XIX a. dainų melodijų užrašytojų samprata ryškiai skyrėsi nuo šiuolaikinės transkripcijos metodų. Daugelis melodijų buvo bandyta „sprausť“ į profesinės muzikos teorijos rėmuis, nesistengta atsižvelgti į liaudies muzikos dermės, metro, ritmo ir kt. ypatumus. Pasak „Dainų balsų“ melodijų parengėjos Laimos Burkšaitienės, buvo „neaišku, kurie chromatizmai yra to krašto melodikos savitumas, o kuriuos nulémė profesionaliosios muzikos taisyklės“.

Beje, nemažai trūkumų melodijų užrašymuose buvo pastebėjęs ir pats Christianas Bartschas, apie tai rašęs rinkinio įvade: „<...> europiečio ausiai lietuvių melodijos skamba svetimai. Kaip sunku tokias melodijas paprastai užrašyti – jau ne kartą rinkėjų buvo nusiskusta“. Christianas Bartschas, ano laikmečio žmogus, melodijoms užrašyti turėjo reikalingą kvalifikaciją – apie dainų melodijas jis atsiliepė teisingai ir labai taikliai (tiesa, daugiausia remdamasis kitų autoritetų nuomone). Taigi redaguojant dainų melodijas antrajam leidimui buvo atsižvelgta į Christiano Bartscho pastabas dėl metro, atlirkimo laisvumo ir kitų dalykų, taip pat reaguota į rankraštiuose išlikusias Jadvygos Čiurlionytės redakcijas. Dalis rinkinio melodijų paliktos tokios, kokias jas buvo pateikę Christianas Bartschas – etnomuzikologės Laimos Burkšaitienės manymu, tai atspindi ano meto liaudies dainų užrašymo metodiką. Be to, taip išreiškiama ir melodijų parengėjos pagarba rinkinio sudarytojui.

Šią sudėtingą dainų tekstu ir melodijų parengimo istoriją „Dainų balsų“ pratarmėje trumpai išdėstė rinkinio parengėjos, tad mums belieka džiaugtis išsamia Mažosios Lietuvos dainų chrestomatija (kai kurioms menkoms redagavimo klaidelėms leidžiame prasprūsti pro akis). Ne kyla abejonių, kad trijų parengėjų (Jadvygos Čiurlionytės, Laimos Burkšaitienės ir Vidos Daniliauskienės) pa-

stangomis pastatytas ilgaamžis paminklas Mažosios Lietuvos kultūrai, suniokotai istorijos įvykių, ir iškiliam to krašto sūnui Christianui Bartschui. Tik gaila, kad knygoje atsiskaityta pirmojo leidimo dainų tekstu vokiečių kalba. Jei būtų pateikti „originalūs“ „Dainų balsų“ tekstai, naujojo rinkinio mokslinė vertė būtų dar labiau padidėjusi.

Dar vienas įdomus sutapimas: „vokiško“ rinkinio autorius ir „lietuviško“ leidimo parengėjos siekė vieno tikslą – kad „Dainų balsų“ melodijos skambėtų! Tik Christianas Bartschas stengėsi, kad Mažosios Lietuvos dainos su-skambėtų kiek įmanoma natūraliau vokiškai (teigdamas, kad „<...> liaudies dainą teisingai suprasime tik tada, kai patys ją dainuosime arba klausysimės“), o Laima Burkšaitienė ir Vida Daniliauskienė bandė atkurti buvusį lietuvišką šių dainų pavidalą (siekdamos „<...> paredaguoti tekstus ir melodijas taip, kad būtų įmanoma dainuoti, nes daina išliks gyva tik skambėdama“). Norėtusi, kad jų kilnus tikslas būtų pasiektas.

Tikėkimės, kad naujas „Dainų balsų“ gimimas Mažosios Lietuvos dainoms padės įsilieti į Lietuvos kultūrą, kad jos ne tik skambės daugelio folkloro ansamblų repertuare, muzikos pamokose, „Dainų dainelės“ ar kituose dainininkų konkursuose, bet pasitarnaus ir folkloristikos bei etnomuzikologijos studijoms aukštostose mokyklose. Deja, nesunku nuspėti, koks likimas šių atgimusiu dainų laukia Karaliaučiaus krašte (arba *Kaliningradskaja oblast'*)...

Daiva RAČIŪNAITĖ–VYČINIENĖ

Christianas Bartschas. Dainų balsai / Melodijas parengė Jadvyga Čiurlionytė ir Laima Burkšaitienė.

Tekstus parengė Vida Daniliauskienė. – Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 2000. – 688 p.

BOOKS

The rebirth of „Voices of Songs“
by Christian Bartsch

Daiva RAČIŪNAITĖ–VYČINIENĖ

The book „Voices of Songs“ under review written by Christian Bartsch and published over a hundred years later for the second time (this time in Lithuanian, in 1896–1899 in German in Heidelberg) has been presented by ethnomusicologist Daiva Raciuonaitė–Vyčinienė. According to her, the recent publication is not a usual re-editing but it is virtually a new birth of the book, for the Lithuanian texts of songs recorded in the environs of Širvintos, Pilupėnai, Tilžė and elsewhere in Lithuania Minor have been presented for the first time. Considering the significance of his activities Christian Bartsch deserves to be mentioned alongside other great fosterors of the culture in Lithuania Minor, such as Martynas Mažvydas, Kristijonas Donelaitis, Jonas Brekūnas and Liudvikas Réza.

Madona su kūdikiu

Aušra KARGAUDIENĖ

Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje (toliau – NČDM) saugoma gotikinė skulptūra „Madona su Kūdikiu“ (1). Kartais aiškumo dėlei ši skulptūra dar vadinama „Madona su vynuogėmis“, kad nebūtų painiojama su kita gotikine „Madona su Kūdikiu“, dar vadinama „Madona su kriauše“ (2). Iki šiol nežinoma tiksliai jos sukūrimo data, autorius, mokykla, atsiradimo Lietuvoje aplinkybės. Minėta skulptūra yra muziejaus Liaudies meno skyriuje, tačiau aiškiai „ne save vietoje“, nes tai, akivaizdu, gotikinio stiliaus ir profesinio darbo kūrinys (3).

Lietuvoje šis siužetas nebuvo toks populiarus kaip kiti liaudies menininkų pamėgti siužetai (Marija, pamynusi žaltį, Panelė Švenčiausia, Skausmingoji, Nekalto prasidėjimo ir kt.). Šio siužeto skulptūrų žinoma 6 iš XIX a. pabaigos – XX a. pradžios (4) ir 3, suruertos jau XX a. antrosios pusės liaudies meistrių (5). Tas skulptūras su gotikine „Madona“ sieja tik pavadinimas.

„Madonos su Kūdikiu“ skulptūra yra 111 cm aukščio, medinė, padengta gipsu ir nudažyta. Madonos veidas, rankos ir Kristaus kūnelis dažyti kūno spalvos dažais, plaukai – rusvai, Marijos drabužiai – auksine bronza.

Madona pavaizduota kaip labai jauna moteris mergaitės veidu ir trapia figūra. Maža galvytė, smulkios rankos. Gražūs plaukai, krentantys sruogomis, dengia jai pečius iki liemens. Ji susisupusi į skraistę, kuri giliomis, sudėtingo ritmo draperijomis apgaubia kūną.

Skraistės pakraščiu eina reljefinis stambiu raidžiu sunkiai šifruojamas įrašas: „AVE SANKTISZMA MAR“ ir „DEI R MUNDI TVES“.

Prieš Antrajį pasaulinį karą skulptūra priklausė Bažnytinio meno muziejui, jį kurį buvo patekusi iš Veliuonos bažnyčios. Jos atsiradimo Veliuonoje aplinkybės nežinomas. M. Matušakaitė, tyrinėjusi Laukžemės gotikinę, seniausią Lietuvoje „Madoną su Kūdikiu“, ieškojo analogų, kaip ši siužetą vaizduoja kitų šalių menininkai, bandė atskleisti istorinę raidą. Ji teigia, jog stovinčios Dievo Motinos su Kūdikiu skulptūros Vakaruoje pasirodė XII a. (6). Patys ankstyviausi kūriniai kartoja Bizantijoje susiformavusį Marijos atvaizdą, vadintą „Nicopoiā“. Iš pirmųjų pavyzdžių matome, kad Kūdikę Marija laiko prieš save, jis vilki mar-

kinėliais, rankoje turi pergamento ritinėlį. Laikui bėgant keitėsi kompozicija, atributai. Pavyzdžiui, XIII a. Kūdikis vaizduojamas jau sėdintis. XIV a. Vakarų Europoje tiek kuriant skulptūras, tiek apskritai dailės darbuose vyravo internacinalinė kryptis, kuriai būdinga meninių idėjų, bruožų, įtakų sąveika. To laiko kūriniai paplitę nuo Baltijos iki Viduržemio jūros, nuo Atlanto iki Vidurio Padunojės. Jie buvo kuriami daug kur ir patekdavo iš vienos valstybės į kitą (6, 7). Mūsų aprašomoji „Madona“ primena čekų ir lenkų gotikines XV a. madonas. Manyčiau, jog skulptūra galėjo atkeliauti iš minėtų kaimyninių kraštų, o sukurta XV a. Tačiau tai tik prielaida, kuriai įrodyti reikėtų ilgesnių studijų.

Kaip Bažnytinio meno muziejaus, o vėliau NČDM eksponatas, skulptūra „Madona su Kūdikiu“ yra žinoma menotyrininkams. Ji reprodukuota leidiniuose, net liaudies meno aliume 1963 m.

Antrojo pasaulinio karo metais skulptūra buvo dingusi. 1964 m. kovo mėn., restauruojant Dominikonų bažnyčią, paverstą „Santakos“ kino teatru, skulptūrą surado. Pasirodo, ji buvo užmūryta rūsio skliaute ir išstovėjo ten apie 20 metų. Skulptūra rasta sunykusi (žr. il.). Kai restauratorius J. Jakimavičius ją perdavė NČDM, nemažai detailių buvo nulūžusios (dešinė Marijos ranka, Kristaus galva, kairė ranka bei dešinė koja). Marija neturėjo karūnos. Nuo drėgmės ir šalčio buvo atsilupę ir nubyréję dažai. 1964–1968 m. ši skulptūra buvo restauruojama Maskvos restauracinié dirbtuvése, ją restauravo N. Kroščekinas (8).

Viduramžiais, kaip teigia meno filosofas J. Huizinga, „visas gyvenimas buvo taip persisunkęs tikėjimu, kad atstumas, skiriantis žemiškus dalykus nuo dvasinių, kiekvienu akimirką gręsė pradingti“ (10). „Madonos su Kūdikiu“ siužetas tada buvo labai mėgstamas, manoma, dėl pačių temų: dieviškumas ir žemiškumas, jaunystė ir motinystė.

Gotikinė XIV a. plastika vadinta „puikiuoju stiliumi“, kuriam būdinga formos idealizacija ir nedramatizavimas, taip pat plastikos ir spalvų sąveika. Gotikos realizmas kartais

Madona su Kūdikiu. NČDM Lv 2440.

vadintas ir poetišku, nes žmogų vaizduojant priartėta prie graikų meno (kūno gracingumas, tobulos formos, rūbų traktuotė). Tačiau yra ir skirtumų: gotikos vaizduojamų žmonių veidai įkvėpti, dvasingi (šis apibūdinimas tinka ir mūsų nagrinėjamai skulptūrai).

Kokiu būdu pasiekiamas toks gotikinių skulptūrų įtaigumas? Dievo Motina dailininkui – ir žemės moteris, ir dangaus karalienė, tai žmogaus ir dievybės pavidalas. Jausmai parodomai kaip žemiški ir kartu dangiškai išaukštinti. Plastinių priemonėmis realioji forma, stilizuojant ją, kyla į idealiajā sferą. Trapi Madonos figūra įsupta į gilių klosčių skraistę, kuri, užgoždama kūną, dominuoja stambia mase, bet tada jaunos moters galvytė, kaklas, rankos optiškai dar su mažėja, sušvelnėja. Madonos galvos ir rankų realistiškumas taip pat yra kontrastas dirbtiniams drabužiui bei nenatūraliai kūno pozai (raidės „s“ formos pozą gotika mėgo). Kontrastą didina, kūno trapumą pabrėžia bei personažus idealizuoją ir spalva: visas drabužis (pagrindinė masė) dažytas auksine bronza, o Madonos veidas, rankos ir Kūdikio kūnelis – kūno spalvos.

Kūdikis pavaizduotas gana realistiškai, savo veideliu net panašus į Motiną. Realistiškumą pabrėžia nuogas kūnelis ir rankelė, įsikibusi į mamos pirštus. Jo akys, kaip ir Motinos, žvelgia į tolį, jis tarsi abejingas žemiškam pasaullui ir vynuogių kekei kaip materialiai gėrybei (7, 9, 10, 11).

Ištiesta Madonos ranka aplėbia Kūdikį, figūra palinkusi į jį. Matome, koks svarbus šioje skulptūroje judesio vaidmuo. Marija néra nuo žiurovo nusisukusi. Skulptoriui buvo

svarbu parodyti jos vidinį pasaulį. Žvilgsnis į tolį suteikia veidiui mąslaus paslaptingumo. Menotyrininkai mano, jog būtent dėl tokio traktavimo Kūdikis atsiduria kompozicijos loginiame centre, nors šiaip jau jo figūrą, remdamiesi šių dienų logika, turėtume laikyti kūrinyje antraeile. Madonos vidinio pasaulio įtampą įžvelgiame suvokdami prieštaravimą tarp objektyvumo ir subjektyvumo, realumo ir idealybės, tarp jausmo ir racionalaus konstruktyvumo. Tie prieštaravimai – ypatingo gotiškos „Madonos su Kūdikiu“ gyvybingumo, patrauklumo ir įtaigumo paslaptis.

Marijos rūbas nudažytas auksine bronza. Tai simbolis: „grožio sąvoka susijusi su žibesio arba gyvo judeisio suvokimu“ (10). Aukso spalva krikščioniškoje simbolikoje yra aukščiausios dorybės – meilės – simbolis. Viduramžių kūriuiose tai simbolizuota dangaus šviesą.

Neatsitiktinės kompozicijoje yra ir tokios detalės kaip vyngių kekė Madonos rankoje, pasiuntinių atnešta iš Pažadėtosios žemės kaip pranašystės ir išspiplymo simbolis. Veidas, panašus į kaukę, pavaizduotas po Madonos kojomis, gali simbolizuoti demoną, būdingą apeigų ritualuose (12).

NUORODOS:

1. NČDM Lv 2440.
2. NČDM Lv 3978.
3. Tą pat galima pasakyti ir apie kitą gotikinę skulptūrą „Madona su kriausė“ – Lv 3978.
4. NČDM Lv 3554, 3565, 3597, 3677, 3712, 3993.
5. NČDM Lv 2895, 2983, 3342.
6. Matušakaitė M. Seniausioji Lietuvoje gotikinė skulptūra // Kultūros paminklai, 2. – Vilnius, 1995. – P. 112–122.
7. Поп И. Искусство Чехии и Моравии начала XVI века. – Москва, 1978. – С. 156–169.
8. Aktas Nr. 134, 1968 02 02, vyr. fondų saugotojo fondas, NČDM.
9. Thurleemann P. Nuo vaizdo į erdvę. – Vilnius, 1994. – P. 9–45.
10. Huizinga J. Viduramžių rudo. – Vilnius, 1996. – P. 313–321, 194–209, 340–343, 188.
11. Gombrich E. H. – Meno istorija. – Vilnius, 1995. – P. 157–158.
12. Simbolikos žodynas. – Vilnius, 1995. – P. 30, 112, 307.

ON THE HISTORY OF A WORK OF ART

Madonna and a Child

Aušra KARGAUDIENĖ

The article provides information on the Gothic sculpture „Madonna and a Child“. The sculpture is housed at the M. K. Čiurlionis National Art Museum disregarding the fact that this work is a professional one. Before World war II it was kept at the Museum of Religious Art in Kaunas. During the years of the war it was lost. However, in 1967 as the Church of Dominicans (the cinema theatre at that time) was under repair this sculpture was found there. In 1964–1968 it was restorated in Moscow.

Taip sugadinta skulptūra atrodė iki restauravimo.

Antano Tamošaičio tautinės veiklos tasa Lietuvoje

Lijana ŠATAVIČIŪTĖ

Prieš keletą metų į Lietuvą visam laikui iš Kanados sugržęs lietuvių tekstilės patriarchas ir lietuvių liaudies meno tradicijų puoselėtojas Antanas Tamošaitis tikisi, kad jo pradėta veikla bus tęsiama tėvynėje. Antano ir Anastazijos Tamošaičių galerijoje „Židinys”, atidarytoje Vilniuje (Dominikonų g. 15/1) ir priklausančioje Vilniaus dailės akademijai, įsikūrė jaunų tekstilininkų, pernykščių VDA Tekstilės katedros magistrancių grupė „Baltos kandys”. 2001-ujų gruo-

Antanas Tamošaitis. 2001 metų Kalėdos naujojoje „Židinio” galerijoje.

džio 29 dieną jau kurj laiką galerijoje dirbančios „kandys” naujametinės parodos atidarymu oficialiai pasiskelbė apie savo edukacinę ir kūrybinę veiklą. Ta veikla įvairiapusė – audimo kursai, parodos, šiuolaikinės ir tradicinės tekstilės kūryba. Visa tai numatoma daryti čia pat, Tamošaičių galerijoje Vilniuje.

Norint geriau suprasti Antaną Tamošaitį, pritarianį „mergaičių” (taip jis vadina jaunąsias kolegas) ketinimams, pravartu atsigrežti atgal į menininko sumanymų prieistorę. A. Tamošaitis tarpukariu buvo vienas iš tų, kurie sugrąžino į gyvenimą liaudies dailę, išpopularino pačią tautiško profesionalaus meno idėją ir net keliems dešimtmečiams į priekį padiktavo tautiškumo sampratą lietuvių profesionalojoje tai-

komojoje dailėje. Dirbdamas tuometiniuose Žemės ūkio rūmuose, A. Tamošaitis redagavo visas aštuonias (septynias sudarė) tēstinio leidinio „Sodžiaus menas” knygas. 1931–1939 m. „Sodžiaus meno” serijoje išleisti: „Rinktiniai audiiniai” (1931), „Prijuostės ir žičkų rinkiniai” (1931), „Liaudies meno dirbinių raštai” (1931), „Juostos” (1932), „Mezgimo-nėrimo raštai” (1933), „Senovės rankdarbių raštai” (1933), „Lietuvių moterų tautiniai drabužiai”, I-II (1938–1939). Tai buvo pirmieji tikrai profesionaliai parengti lietuvių liaudies ornamentų ir dirbinių pavyzdžių rinkiniai („populiarus pozityvių tieki-mų leidinys”, anot Pauliaus Galaunės¹), kuriuos lydėjo išsamūs atlikimo technikos aprašymai ir kiti komentarai.

Leidinių įžangose, nesvarbu apie kurią liaudies meno šaką A. Tamošaitis kalbėtų, buvo plėtojamos šios pagrindinės idėjos: 1) iš Vakarų į Lietuvą plūstantys užsienietiški dirbiniai platina neteisingą naujoviškumo supratimą; 2) atsilaikyti prieš svetimybes įmanoma tik išsaugojus lietuvių liaudies paveldą, kuris nepelnytai užmirštas ir tolydžio nyksta; 3) mégėjiskoje ir profesionalioje kūryboje būtina sekti liaudies meno formomis, tačiau negalima jų tiesmukai interpretuoti, liaudišumas turi būti suvokiamas kūrybiškai.

Tarpukario Lietuvoje A. Tamošaitis buvo vienas aktyviausių liaudies meno rinkėjų. Daug energijos dailininkas skyrė tautinių drabužių tyrimams. Bene pirmasis XX amžiuje nupiešė, sugrupavo etnografinėmis apylinkėmis, suformavo lietuviško nacionalinio kostiumo sampratą. Ne kiekvienas, gerai žinantis A. Tamošaitį iš „Sodžiaus meno” leidinių bei dailininko parašytų knygų apie audimą, pažiusta dailininko kūrybą.² O ji buvo ištisies įvairiapusė.

Į Lietuvos kultūros gyvenimą dailininkas pirmą kartą įsiveržė trečiajame dešimtmetyje kaip Šv. Luko cecho (dailininkų draugijos, įsteigtos 1923 m. su tikslu prikelti bažnytinę ir taikomąjį dailę) narys, vėliau dalyvavo Nepriklausomųjų dailininkų draugijos veikloje (1930 m. balandžio 2 d. A. Tamošaičio bute Kaune įvyko steigiamasis draugijos susirinkimas, jis tuomet buvo šios organizacijos sekretorius). Dailininkas minimas tarp tų nepriklausomųjų (Adolfas Valėška, Antanas Rükštėlė), kurie, kritikuodami vyresniuosius, ketino jiems surengti „meno teismą”.³

Menkiau Lietuvoje žinoma A. Tamošaičio tekstilė, nors dailininką kartu su žmona Anastazija Mažeikaite-Tamošaitiene pagrįstai laikome XX a. lietuvių tekstilės pradininkais (pavieniai kitų XX a. 1-osios pusės profesionalų bandymai

Antanas Tamošaitis (iš kairės) su tekstilininkė Migle Lebednykaitė ir VDA prorektoriumi Juozu Palaima. 2001 m. Kalėdos „Židinio“ galerijoje.

Anastazija Tamošaitienė. Tarpukario Lietuva.

komponuoti kilimus buvo atsitiktinio pobūdžio). Tamošaičiai dirbo labai produktyviai. 1935 m., Švietimo ministerijai pritarus, Ažuolų Būdoje atidaryta privati Tamošaičių audimo studija, kurioje, kursančių padedama, dailininkų pora audė kilimus kaišytine, rištine ir austine technika. 1935 m. spaudoje buvo minima 15 studioje besimokančių ir dirban-

čių „geriausių sodžiaus audėjų“.⁴ Lietuvos centriniame valstybės archyve pavyko aptikti žinių apie 1936–1937 m. Kaune, Tamošaičių namuose Tunelio g. 39, įsteigtais privačius A. Tamošaitienės audimo kursus, kurių veiklą susabdė dailininkės studijos Švedijoje 1937 m.⁵

1935 m. A. Tamošaičio kilimų parodą Kaune, Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje, aplankė per 7000 žmonių (dauguma éjo žiūréti kilimų po keletą kartų). Tai buvo pirmoji specializuota XX a. profesionaliosios tekstilės paroda. Kone visi eksponatai, išausti Ažuolų Būdoje, buvo išpirkti. Kilimus jisigijo to meto šviesuomenė: architektas Vytautas Landsbergis-Žemkalnis, dainininkas Kipras Petrauskas, teisingumo ministras Stasys Šilingas, architektas Felikas Vizbaras, kunigas Vladas Mironas, „Lietuvos aido“ vyriausiasis redaktorius Vytautas Alantas, ne viena Kauno jstaiga.

Iki šiol laikoma, kad tai buvo geriausiai lankoma tarpukario dailės paroda.⁶

Kaip atrodé A. Tamošaičio kilimai, kurie, nepaisant jų aukštos kainos, traukė to meto intelligentus? Kilimuose dailininkas remėsi lietuvių liaudies audinių – juostų, priuosačių, lovatiesių, rankšluosčių – raštais, kuriuos savitai interpretavo: didino, mažino, gretino, rodos, tarpusavyje nesuderinamus ornamentus iš skirtinges paskirties liaudies tekstilės, stilizavo juos pagal tuo metu vyrausią *art deco* stilistiką. Dailininkas liko ištekimas liaudiškųjų prototipų struktūrai ir iš esmës niekuomet nebandė keisti pačios ornamentų sandaros – motyvų siluetai lengvai atpažįstami, nesunku nustatyti autentiškumo šaltinį. Dažniausiai tai tarpukaryje populiaros tulpės, paimtos iš juostų ir suvalkietiškų kaišytinių priuosačių. Tas pats tulpių raštas, kurį jvairiai variuojama matome ketvirtojo dešimtmečio baldų ir interjero puošyboje. Tamošaičių kilimai ir audiniai pelnë aukso medalius prieškario tarptautinėse parodose: 1937 m. Parýžiuje, 1938 m. Berlyne, 1939 m. Niujorke.

Užsibréžimas tėsti pradėtą veiklą ir liaudies meno pagrindu kurti profesionalią dailę neapleido Tamošaičių ir emigracijoje. Nors A. Tamošaitis po Antrojo pasaulinio karo daugiausia kûrė grafiką ir taipybą, tačiau jo sodyboje Kanadoje, Ontario provincijoje, greta Kingstono, prie Šv. Lauryno upës, netoli Tükstančio ežerų vietovës, visą laiką dûzgë staklës, sukosi jaunimas ir šiaip tautodailës puo-

Antanas Tamošaitis su „Židinio“ galerijos vedėja Laimute Lukoševičiene (jam iš kairės), architekte Gražina Pajarskaite ir jaunosiomis tekstilininkėmis (iš dešinės) Migle Lebednykaitė, Rasa Leonavičiūte ir Karolina Kunčinaite. 2001 m. Kalėdos „Židinio“ galerijoje. Nijolės Užkalnienės nuotraukos.

selėtojai, veikė audimo kursai, buvo rengiamos liaudies ir profesionalojo meno parodos. Nuo 1977 m. Kanadoje, A. Tamošaitienės iniciatyva įsteigus Lietuvių tautodailės institutą, pagrindinė šio liaudies menų puoselėjančio centro veikla telkėsi liaudišku stiliumi įrengtoje Tamošaičių sodyboje. Visą laiką nenuilstanti lietuvių liaudies meno puoselėtojų pora savo veiklą siejo su tautodailės tradicijų palaikymu ir plėtojimu profesionalojoje dailėje.

Ir štai – A. Tamošaitis tėvynėje. Ar tik nebus išsipildžiu- si dailininko svajonė sutelkti tarpukaryje surinktus liaudies meno eksponatus vienoje vietoje? 1980 m. Kanadoje, susėdę prie kavos puodelio su draugu Vincu Maciūnu, abu svajojo: „Kad taip įsteigus lietuvių kultūros židinį kur nors netoli didžiųjų lietuvių telkinių. Pavyzdžiui, prie Čikagos. O gal geriau prie Toronto, nes Kanados valdžia palankesnė mažumų etninėms kultūroms.”⁷ Ir pats dailininkas tuomet nesitikėjo, kad laimė organizuoti tokį centrą nusišypsos ne užjuriuose, o pačioje Lietuvoje. Dailininkas grįžo netuščiomis rankomis. Visi jo pokaryje į Kanadą išgabenti lietuvių liaudies meno rinkiniai, kaip ir pačių Tamošaičių kūriniai, sugrijo į tévynę.

Dešimt metų praėjo po žmonos Anastazijos, aprengusios visą lietuvių išeiviją gražais tautiniai drabužiai, mirties. Garbingo amžiaus sulaukęs dailininkas tvirtai pasiryžės testi liaudies meno gaivintojo ir populiarintojo misiją, tuo pačiu pratinti XXI amžiaus lietuvių austi tautiškais raštais dekoruotus dirbinius. Prisiminus kone prieš 70 metų „Sodžiaus meno“ leidiniuose išsakyta A. Tamošaičio nerimą dėl tautodailės nykimo ir būtinybės pratęsti tradicijas šiuolaikiškuose dirbiniuose, natūraliai kyla klausimas – ar tokia veikla darbar neatrodys anachronizmas ir niekam, išskyrus pačius dailininkus, neįdomus sumanymas?

Jaunos tekstilininkės, jųkūrusios Tamošaičių galerijoje „Židinys“, taip nemano. Viso pasaulio šalyse, puoselėjančiose tautines tradicijas, veikia nuo XX a. pradžios susibūrusios dailiųjų amatų kūrėjų draugijos, kurios turi savo mokyklas, periodiškai organizuoja kursus, leidžia nacionalinę ornamentiką populiarinančius leidinius. Atviros kūrybinės dirbtuvės, į kurias galėtų užsukti besidomintys tautiniai dailininkai amatais žmonės – sudedamoji tokį draugijų veiklos dalis. Merginos dar studijų metais žavėjosi Talino senamiestyje veikiančiomis panašiomis audimo dirbtuvėmis. „Gal ir mums ką nors

tokio Vilniuje po studijų baigimo įkūrus?“, – tuomet pamane. Reali galimybė įgyvendinti svajonę atsirado gana greitai po studijų baigimo – Tamošaičių galerijos vedėja Laimutė Lukoševičienė jau kuris laikas žvalgesi po vidurines mokyklas, kviesdama jaunimą į audimo kursus, viešai kalbėjo apie audimo studijos galerijoje idėją.

2001 m. rudenį kūrybinės išvykos į Edinburgą (Škotija) metu jauniosios tekstilininkės ypač domėjosি škotų patirtimi plėtojant liaudies audimo tradicijas ir steigiant tokios pakraipos tekstilės dirbtuvės. Merginoms visai netrukdo ir tai, kad jos yra dailininkės profesionalės, jau pasireiškusios Lietuvos dailėje moderniaisiais kūriniais. „Baltų kandžių“ pavardės spėjo įsidėmėti visi, kurie neabejingi šiuolaikiniams tekstilės menui – tai Vilniaus dailės akademijos dėstytoja Eglė Ganda Bogdanienė, pernykštės tekstilės magistrantės Austė Jurgelionytė, Karolina Kunčinaitė, Miglė Lebednykaitė, Rasa Leonavičiūtė, Julija Vosyliutė ir šiai metais tekstilė baigianti Laura Pavilonytė.

1997 m. dailininkės, susibūrusios į grupę „Baltos kandys“, organizavo pirmąjį Lietuvoje tarptautinį veltinio simpoziumą „Anykščiai‘ 98“. Ir vėliau merginos buvo vienos iš aktyviausių veltinio technikos populiarintojų Lietuvoje. Kūrybiškumo joms pavydėtų ne vienas. Kasmet „kandys“ surengia po keletą konceptualų parodų, kurių geografija gana plati – Vilnius, Kaunas, Panevėžys, Anykščiai. Ryškios spalvos, drąsa, šmaikštavimas, žaismė, nebijojimas suklysti ir apsiuokti išskiria „kandžių“ kūrybą iš kitų da-

Anastazija Tamošaitienė prie staklių 1938 m. tarptautinėje Berlyno amatų parodoje.
Eksponuojami Antano Tamošaičio austi kilmai.

Antano Tamošaičio austas rištinis kilimas. Austa Ąžuolų Būdoje 1938 m. Eksponuotas pasaulinėje parodoje Niujorke.

bartinių Lietuvos tekstilininkų. Stiliškai skirtinguose magistrančių diplominiuose darbuose derintos jvairios išraiškos priemonės: audimas staklėmis, fotografijų spausdintinas ant audinio ir vėlimas.

Kaip šiame kontekste atrodo ketinimas austi tradicinius lietuvių liaudies audinius? Ogi visai natūraliai. Postmodernistinėje epochoje egzistuoja susidomėjimas tiek tautinės, tiek pasaulinės kultūros klodais. Dar pirmuose kursuose Vilniaus dailės akademijoje merginos susipažino su lietuvių liaudies audimo pagrindais. Dvi „kandys“ – Laura Pavilonytė ir Miglė Lebednykaitė – antrame kurse laimėjo A. Tamošaičio premiją, skiriamą už kūrybišką liaudies tradicijų interpretavimą šiuolaikinėje dailėje. Tekstilininkės pasiryžusios ir pačios, atsisėdusios prie kaimiškų staklių, demonstruoti, kaip audė mūsų močiutės, taip pat mokyti vius, kas tik pageidauš, austi, rišti, velti. Be abejo, jos ruošiasi atlikti ir užsakymus, pardavinėti savo kūrinius.

NUORODOS:

1. Sodžiaus menas. Liaudies meno dirbinių raštai, kn. 3, sudaryt. ir įž. str. aut. P. Galaunė. – Kaunas, 1931. – P. 7.
2. „Sodžiaus pramonės“ serijoje išleistos A. Tamošaičio knygos „Audimas“ (1933), „Austiniai kilimai“ (1935) ir „Staltiesės“ (1935).

3. Umbrasas J., Kunčiuvienė E. Lietuvių dailininkų organizacijos 1900–1940. – Vilnius, 1980. – P. 101.
4. Ilgis J. Dail. A. Tamošaičio kilimų paroda // Jaunoji karta. – 1935, Nr. 34, p. 723.
5. Anastazijos Tamošaitienės privačių audimo kursų sekimo byla, 1936–1937 // Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 391, ap. 5, b. 681.
6. Mulevičiūtė J. Modernizmo link // Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940. – Kaunas, 2001. – P. 73.
7. Maciūnas V. Tamošaičiai tautodailės kelyje // Draugas. – 1980, balandžio 5 (Nr. 81); balandžio 12 (Nr. 87).

ETHNIC REALITIES

Antanas Tamošaitis' national activities in Lithuania

Lijana ŠATAVIČIŪTĖ

The author provides readers with the information on the newly founded art gallery and workshop „Fireplace“ the founder and fundator of which is the artist Antanas Tamošaitis known as a fosterer of ethnic activities and the creator of national costume in the interwar Lithuania. After World War II Antanas Tamošaitis lived in Canada. Recently he came back to Lithuania and is willing to aid young textile-workers in establishing a gallery, i. e. workshops in which one could learn to weave in a traditional or modern way.

Tradicinio repertuaro kankliavimas

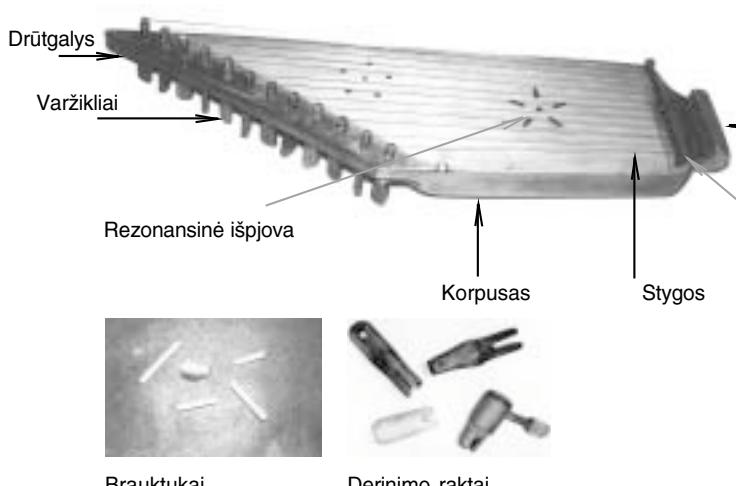
Vida PALUBINSKIENĖ

Vakarų aukštaičių ir žemaičių kankliavimas

Vakarų aukštaičių ir žemaičių II tipo 9 ir 12 stygų kanklės dėl palyginti platus garsyno yra labai universalios. Jos gali būti naudojamos visur: namuose, koncertuose, jvairiuose renginiuose, bažnyčiose. 9 ir 12 stygų kanklėmis galima skambinti dainas, šokius, pritarti dainoms bei šventomis giesmėms. Šiomis kanklėmis išgaunami mūsų klausai labiau jprasti tercijų ir mažorinių trigarsių sąskambiai. Palyginti gana paprasti grojimo jomis būdai leidžia pradėti mokyti skambinti būtent vakarų aukštaičių ir žemaičių, o ne šiaurės ryty aukštaičių I tipo penkiastygėmis kanklėmis. Penkiastygės kanklės yra paprasčiausios, archaiškiausios, tačiau grojimo jomis būdai nėra paprasti, o sekundiniai sąskambiai – gana neįprasti mūsų klausai. Be to, toks instrumentas buvo naudojamas daugiausia tik namuose, skaminant sau ir arčimiesiems. O vakarų aukštaičiai ir žemaičiai kankliavo ir pasilinksminimuose, patalkiuose, netgi vestuvėse, kanklės skambėjo kartu su kitais instrumentais. Jvairesnis buvo ir repertuaras.

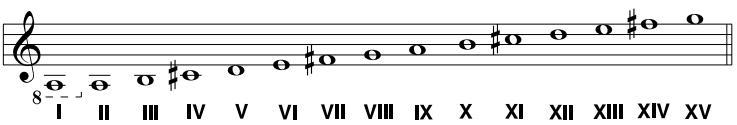
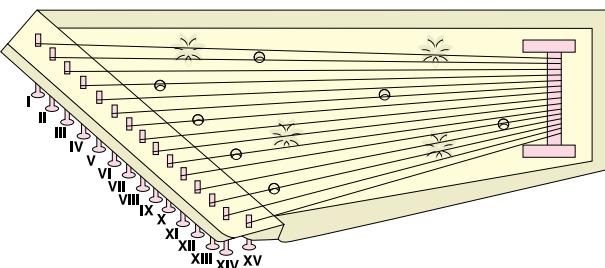
Turint visa tai galvoje, vakarų aukštaičių ir žemaičių kankliavimas šiandien atrodo tinkamiausias pradedantiesiems. Įsisavinę šj, taip pat ir suvalkiečių kankliavimą, galime pradėti mokyti skambinti ir šiaurės ryty aukštaičių kanklėmis.

Vakarų aukštaičių ir žemaičių kanklių sandara

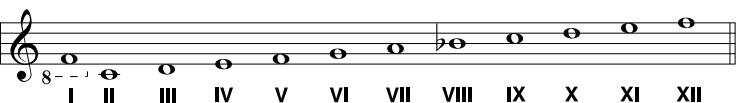
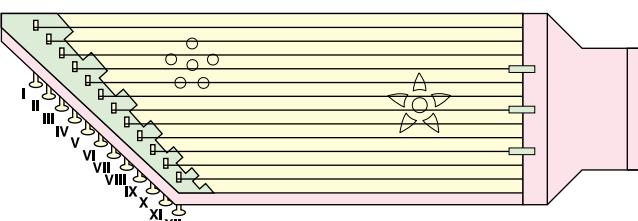

Vakarų aukštaičių ir žemaičių kanklių garsynai:

Kazimiero Masaičio kanklių garsynas:

Stanislovo Abromavičiaus kanklių garsynas:

Vakarų aukštaičiai ir žemaičiai kankles derino ne tik šiomis, bet ir jvairiomis mažorinėmis tonacijomis: C-dur, D-dur, F-dur, G-dur, A-dur. Tad ir Jūsų kanklių derinimas gali būti jvairus.

Prieš pradėdami mokyti skambinti, pirmiausia gerai sudeinkime kankles. Instrumentą paimame siauresniuoju šonu į save taip, kad stygų varžikliai būtų kairėje pusėje:

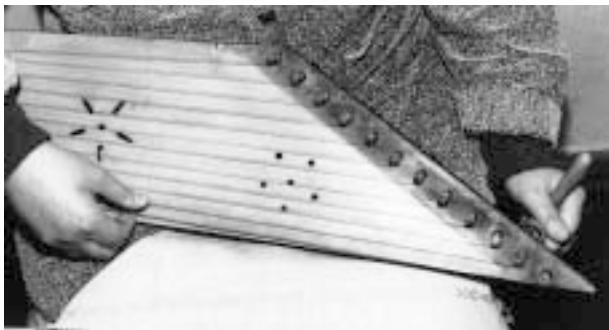
gerai

blogai

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

Po to į kairę ranką imame derinimo raktą, jį užmauname ant varžiklio ir, atsargiai verždami, bandome įtempti stygą, tuo pačiu dešinės rankos pirmuoju pirštu ją skambiname – tada būna aišku, kiek dar reikia veržti varžiklį derinimo raktu.

Šitaip po truputį jveržiame visas kanklių stygas. Nesukubékime jveržti stipriai, nes stygos gali neišlaikyti įtampos ir trūkti. Pasitaiko, kad stygas jveržus varžikliai atsileidžia. Kad šito neatsitiktų, patartina varžiklius atsargiai iš apačios dažtelėti derinimo raktu: jie tada jlenda giliau į išgręžtas skylytes ir neatsileidžia.

Jei ir po to varžikliai stygų nelaiko, tenka juos atsargiai išsuktui ir įtrinti kreida, kuri pagerina varžiklių sukimimą su skylių paviršiumi ir neleidžia nuo stygos įtampos išsuktis.

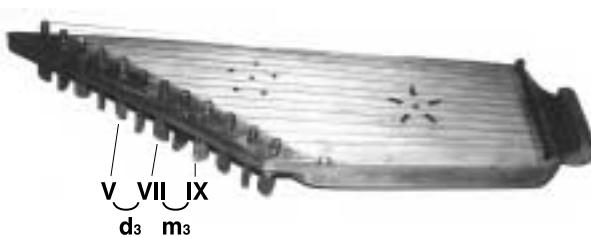
Jveržę visus kanklių varžiklius, patirkinkite, ar stygos pakankamai įtemptos. Tam geriausia stygas truputį paspausti dešinės rankos pirštais.

Jei kuri styga pasirodo per menkai įtempta, jos varžiklį dar kiek paveržiame. Tolesnį kanklių derinimą patartina atidėti kitai dienai, nes pernelyg didelės stygų įtampos ilgai nederintas arba visai naujas instrumentas gali ir neišlaikyti, sulūžti. Todėl paliekame kankles įtemptomis stygomis mažiausiai parai, o po to jų darną dar patiksline. Paprastai po pakartotino suderinimo varžikliai stygas laiko gerai (jei kuris vis vien atsileidžia – įtriname kreida). Suderintomis kanklėmis galima skambinti gana ilgai, žinoma, jei jos žiemos metu neišnešamos į šaltą orą, po to – vėl į šiltą patalpą. Jei šitaip atsitinka, kanklių derinimą tenka patiksinti.

Kiekvienų kanklių garsyno aukštis priklauso nuo instrumento konstrukcijos: korpuso, stygų ilgio, storumo bei didžiausios leistinos jų įtampos. Todėl kiekvieno instrumento garsynas gali būti vis kitoks. Šitai atitinka tradicinio kankliavimo jpročius, nes senieji kanklininkai nežinojo jokių tonacijų, o kankles kiekvienas derino kaip išmanė iš klausos arba pagal smuiko, vėliau – armonikos, akordeono ar netgi pianino garsynus, nors kartu su šiais instrumentais, išskyrus smuiką, negrojo. Tradicijų nepažeisime, jei kankles derinsime pagal armoniką, smuiką, akordeoną ir netgi pianiną. Tačiau šitoks derinimas – visgi vėlyvas reiškinys, nes smuikas Lietuvoje istoriniuose šaltiniuose minimas nuo XVI a.¹, armonikos mūsų sodžiuje atsirado XIX a. IV dešimtmetyje², o akordeonas – tik XX a. I pusėje.³ Néra jokios abejonės, kad kanklininkai savus instrumentus iki tol derino tik iš klausos. Todėl būtų geriausia, jei pradedantieji kanklininkai nuo pat pradžių įprastų derinti stygas ne vien pagal kitų instrumentų darnas, bet ir iš klausos. Juo labiau, kad dabartiniai muzikos instrumentai suderinti temperuotai, o etninės muzikos (taigi ir kanklių) garsynai buvo natūralūs. (Apie natūralią ir temperuotą darnas kalbėsime vėliau).

Taigi bandykime savas kankles suderinti iš klausos. Jei stygos bent parą jau pabuvę įtemptos, galima pradėti jas derinti galutinai. Įtempiamė penktąjį stygą (12 stygų kanklėse ji skamba kaip pagrindinis dermés laipsnis) ir nuo jos aukštyn bandome suderinti mažorinį trigarsį. Tam praleidžiame po vieną stygą:

Kai mažorinis trigarsis suskamba gerai, penktąjį stygą suderiname su pirmaja, „boseliu“, kad tarp jų skambėtų oktavos intervalas:

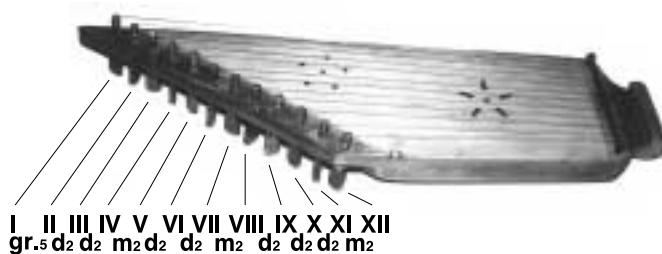
Po to devintąjį stygą irgi oktavos intervalu suderiname su antraja:

Šitaip derinant, tarp pirmosios ir antrosios stygos turi susidaryti grynosios kvintos intervalas:

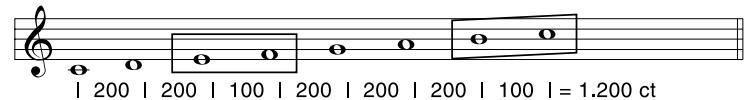

Likusias stygas prideriname prie jau suderintų stygų dia-toniškai. Šitaip suderiname šeštąjį ir aštuntąjį, po to – dešimtąjį, vienuoliktąjį ir dvyliktąjį stygas. Jei visos šios stygos įtempstos tinkamai, jos turi skambėti kaip mažorinė dia-toninė gama, pradedant penktąja styga. Patikrinę ir dar patikslinę šias, soderiname likusias stygas. Tik jas deriname nuo penktosios stygos žemyn:

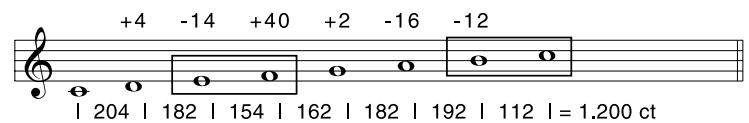

Suderinę visą kanklių garsyną, ji dar kartą patikriname. Jei kanklės soderintos teisingai, turi skambėti mažorinis dia-toninis garsynas. Kas kanklių stygas derino pagal kitus instrumentus, tas soderino temperuotai, o kas derino iš klausos, soderino greičiausiai natūraliaja darna. Šiuos skirtumus galima patikrinti specialiais derinimo prietaisais, kuriuos dabar neretai turi kankliavimo pedagogai. Jais galima labai tiksliai nustatyti ir pataisyti kanklių garsyną pagal centus, kuriais skaičiuojami temperuotųjų garsų santykiai. Patekiame temperuotos ir natūralios mažorinės gamos garsų santykius centais:

Temperuota gama

Natūrali gama

Matome, kad temperuotosios gamos visos didžiosios sekundos tarpusavyje soderintos 200 ct, o mažosios (jos apibrauktos brūkšniais) – 100 ct santykiu. Natūraliosios gamos visi garsų santykiai yra bemaž skirtetingi, nes, palyginti su temperacija, trečiasis, šeštasis ir septintasis laipsniai (jie pažymėti minusais) yra žemesni, o antrasis, ketvirtasis, penktasis (pažymėti plusais) – aukštesni.⁴

Suderinus kankles pagal pateiktą pavyzdį, jų garsynas turėtų būti natūralus, o kanklės turi skambėti daug-maz taip, kaip jos skambėjo senųjų kanklininkų rankose. Neturint specialaus prietiso, kankles natūraliaja darna įmanoma soderinti ir iš klausos. Jei jos prieš tai buvo soderintos temperuotai, nežymiai atleiskite septintosios stygos varžiklį, truputį pažeminkite mažorinės gamos terciją (7 stygą). Jau vien to užteks, kad kanklės skambėtų skaidriau. Norint dar labiau priartėti prie natūraliosios darnos, reikia nežymiai paaukštinti šeštąjį ir devintąjį bei gana ženkliai – aštuntąjį stygą. Po to dar kiek pažeminame dešimtąjį, vienuoliktąjį stygas, ir kanklių darna tampa beveik natūrali. Derindami turime nuolatos patikrinti, ar gražiai skamba tercijų intervalai bei mažorinės dermės pagrindinis trigarsis.

Kankles soderinti néra sudėtinga, tik reikia įgusti tai daryti nuosekliai ir nenusiminti, jei nepavyks iš pirmo karto. Kaip minėta, kanklių stygoms tenka duoti atvangos, ypač jei instrumentas dar visai naujas arba labai seniai derintas. Jei negalite kanklių soderinti iš karto natūraliai, stygų darną nustatykite temperuotai pagal kitus instrumentus ir šitaip mokykitės skambinti. Geriau įgudus, kankliuotojas ilgainiui išmoks stygas soderinti ir iš klausos.

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

Jeigu instrumentą suderinome, galime pabandyti mokytis kankliuoti. Kaip minėta, pasidedame kankles ant kelių siauruoju šonu į save:

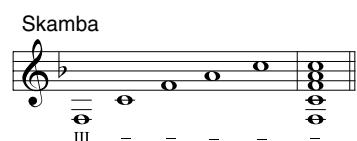
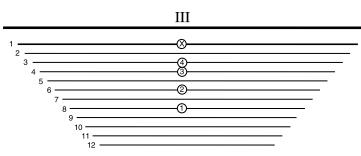

gerai

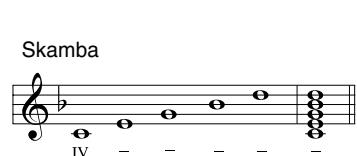
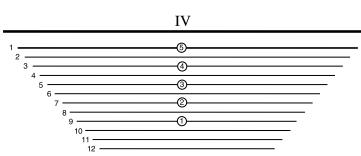
blogai

Kairės rankos pirmuoju pirštu uždengiame aštuntają, antroju – šeštają, trečiuoju – ketvirtąjį, ketvirtuoju – trečiąją stygą. Penktasis pirštas pakeltas virš pirmosios stygos. Stygas dengiame ne ties jų viduriu, bet šiek tiek dešiniau į kraštą. Būtent šitaip jas dengė liaudies kanklininkai. Kai stygos suvirpinamos arčiau krašto, garse susidaro daugiau virštonių ir kanklės skamba geriau, nors tembras įgauna kiek aštrensj atspalvį.⁵

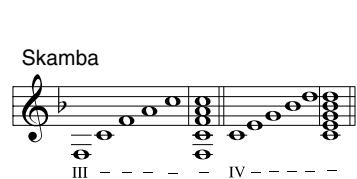
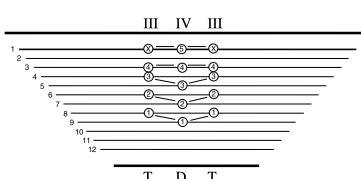

Prof. P. Stepulis, remdamasis suvalkietiškojo kankliavimo tradicijomis, šitoką pirštų padėtį vadina III pozicija.⁶ Tai visiškai tinka ir tradicinio kankliavimo atveju, tik vadintina ne pozicijomis, o padėtimis.

Išmokę išdėstyti pirštus pagal III padėtį ir išgavę nurodytą saskambį, pasimokykime perkelti kairės rankos pirmajį, antrają ir trečiąjį pirštus per vieną stygą aukštyn – į save. Penktuoju pirštu dengiame pirmąjį stygą, o ketvirtasis lieka savo vietoje. Šitaip gauname P. Stepilio nurodytą IV padėtį:

Dabar keletą kartų pakilnokime pirštus aukštyn ir žemyn, kol gerai įgusime III padėtį sujungti su IV:

Vertinant klasikinės funkcinių harmonijos apibrėžimais (nors jie ne visuomet tinka etninės muzikos savybių apibūdinimui), III padėtis atitinka tonikos (T), o IV – dominantės (D) funkciją. Jeigu pagal IV padėtį užgausime tik aštuntają ir dešimtają stygas, išgausime ir nepilną subdominantės (S) saskambį (be šios funkcijos trigarsio pagrindinio garso). Pagal kankliavimo padėtį išgaunamus saskambius lyginti su

klasikinės harmonijos funkcijomis tenka ir todėl, kad liaudies kanklininkų repertuaro didelę dalį sudaro būtent funkcine harmonija pageristi bendraautinai šokiai, kuriuos skambindami kanklininkai panašias padėtis ir naudojo.

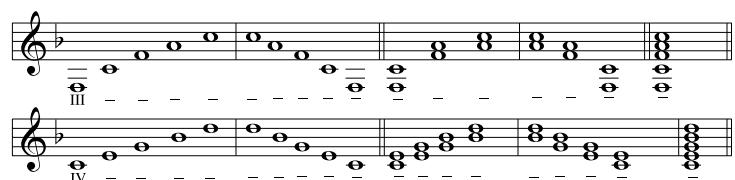
Kai išmoksime perkélineti pirštus, bandykime dešinės rankos antrojo piršto nagu perbraukti per stygas žemyn savęs per visas stygas. Taip pabraukykite keletą kartų, sujungdami III ir IV padėtis, kol išgausite gražius saskambius.

Kaip žinia, liaudies kanklininkai skambino daugiausia antrojo piršto nagu, tarsi savo šaknės brauktuku. Šitaip patartina kankliuoti ir visiems pradedantiesiems. Tačiau gali atsitikti, kad stropiai besimokant, nudils nagas, ir kankliavimas teiks ne džiaugsmą, o skausmą. Todėl patartume išmokti skambinti ir brauktuku. Senieji kanklininkai taip pat neretai naujojosi brauktukais, daromais iš medžio ar plastmasės galbaliuko. Jų ilgis 3–4 cm, plotis 0,5–1,5 cm, į apačią kiek nusmailinti. Pasigaminę brauktuką, paimkite jį dešinės rankos antruoju bei pirmuoju pirštu ir gerai suspauskite.

Brauktuko galas turi kiek išsikišti, kad juo galėtume virpinti stygas, neprisiliesdami prie jų pirstais.

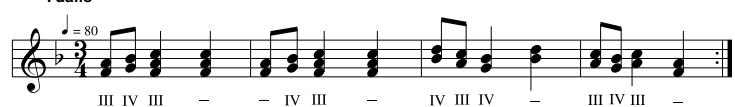
Jeigu išmokote laikyti tarp dešinės rankos pirštų brauktuką, o kairės rankos pirštais dangstyti III ir IV padėtis, galite paskambinti šitokį pratimą:

Užgaukite po vieną, po dvi stygas, pabandykite išgauti ir platesnius saskambius. Dešiniaja ranka, laikančia brauktuką, reikia stengtis tiksliai užgauti norimas stygas. Tai išmokę, pabandykime paskambinti nesudėtingą melodiją, kuriai atliliki užtenka tik III ir IV padėcių.

Žaidimas „Vėjas pučia“

I dalis

(Iankliavo S. Abromavičius.
LTR rink. 4405(295), 2944(59).
Iššifravo V. Palubinskienė)

Nesvarbu, kokiui aukščiu suderintos Jūsų kanklės, suraskite pagal III padėtį dengiamas stygas ir pabandykite skambinti taip, tarsi kanklės būtų suderintos F-dur darna.

Uždékite kairės rankos pirštus ant stygų kaip prieš tai buvo parodyta paveikslėlyje, užgaukite kartu septintąjį ir penktąjį stygas. Po to keiskite pirštus į IV padėtį ir užgaukite aštuntąjį bei šeštąjį stygas; toliau – vėl III padėtis, tačiau braukite, pradédami devintąja styga, jau tris nepridengtas stygas ir t.t. Šitaip nesunkiai galite paskambinti pateikto žaidimo „Vėjas pučia“ I dalį.

Pirštų padėcių pakeitimų jsisavinti patartina šitaip: jei melodijos garsai skamba vienas paskui kitą, kairės rankos pirštus perkelkite į kitą padėtį, o jei ne iš eilės (praleidžiamas vienas garsas ar pan.), pirštų nejudinkite, tik perkelkite dešinėje rankoje laikomą brauktuką. Turime akylai sekti, nuo kurio goso ir atitinkamai nuo kurios stygos reikia braukti.

Pradedantysis kankliuoti šį grojimo būdą gali pasižymėti dar paprasčiau:

Kur saskambis pažymėtas rutuliuku, pirštus keiskite, o kur brūkšneliu, nekeiskite.

Šio žaidimo antroji dalis yra sudétingesnė, tad pradžioj teks pasimokyti skambinti šešioliktines natas tremollando, t.y. užgauti dvi, tris ar keturias stygas braukiant pakaitomis nuo savęs ir į save.

Štai šios melodijos, įkankliuotos S. Abromavičiaus, ištrauka:

Šio takto antrają šešioliktinę užgaukite dešinės rankos antrojo piršto pagalvėle (jei skambinate piršto nagu) arba brauktuku į save. Ženklas \wedge žymi užgavimo kryptį nuo savęs, \vee – į save. Pakartokite šį pratimą keletą kartų, kol išmokssite paskambinti sklandžiai ir ritmiškai.

O dabar pasimokykite kankliuoti visą „Vėjas pučia“ II dalį:

Primintina: jei kūrinėlyje pasitaiko daugiau šešioliktinų natų, jungiančių po du, tris ar keturis garsus, tai antrajį šešioliktinį akordą visais atvejais užgauname į save.

Liaudies kanklininkai gana dažnai šokius pagražindavo, užkabindami ir kairiosios rankos pirštais. Skaičiai virš natų žymi kairės rankos pirštus.

Šokio „Žvirblelis“ (ijkankliavo S. Abromavičius) ištrauka:

Šiuo atveju kairės rankos pirmuoju pirštu dengiama devintoji styga. Pirmajį šešioliktinį natų tercijų saskambį užgaukite brauktuku, o kitą šešioliktinę natą – kairės rankos pirmuoju pirštu, užkabindami devintąją stygą nuo savęs. Po to kairės rankos pirmajį pirštą greitai grąžinkite atgal į IV padėtį. Kitus, jau aštuntinių natų garsus, pagal IV padėtį vėl skambinkite brauktuku (arba nagu), stygas užgaudami nuo savęs.

Toliau skambinkite tuo pačiu principu.

Šokio „Žvirblelis“ (ijkankliavo S. Abromavičius) ištrauka:

Skambindami šią ištrauką, kairės rankos antruoju pirštu dengiame septintąjį stygą. Atlirk pirmajį šešioliktinį saskambį, kitą šešioliktinę išgauname užkabinę septintąjį stygą antruoju pirštu į save. Po to ši pirštą vėl perkeliame atgal ir brauktuku (arba nagu) skambiname likusius aštuntinių saskambius.

Polkos „Gilių mergos durnos buvo“ (ijkankliavo S. Abromavičius) ištrauka:

Mokantis šią atkarpelę, kairės rankos trečiasis pirštas dengia penktąjį stygą. Šiuo atveju trečiuoju pirštu penktąjį stygą užkabinkite net du kartus į save. Šitaip skambinant brauktuku (arba nagu) ir kairės rankos trečiuoju pirštu pakaitomis, išeina pagražinimas, kurį kanklininkas S. Abromavičius vadindavo „suliurlinimu“.⁷

Kartais skambinant šešioliktinę natą, stygą tenka užkabinti ir kairės rankos ketvirtuoju pirštu, tačiau tai pasitaiko gana retai.

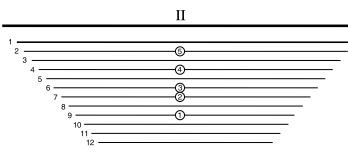
Vertėtų pasimokyti dar vieno pratimo, kuris padėtų geriau įgusti stygas užkabinti visais minėtais keturiais kairės rankos pirštais:

Išmokę kankliuoti pateiktus pratimus, galėsite paskambinti ir sudétingesnes melodijas, kurias atliki būtinos ir kitokios nei aptartos iki tol kairės rankos pirštu padėtys. Tad pabandykite jsisavinti sudétingesnę pirštų padėtį, kai reikia perkelinėti visus kairės rankos pirštus.

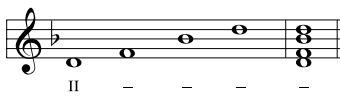
Pradžioje denkime stygas pagal III pirštų padėtį:

Po to pakelkite nuo stygų visus kairės rankos pirštus ir sudėliokite šitaip: antruoju pirštu uždenkite septintąjį, trečiuoju – šeštąjį, o kitais pirštais praleiskite po vieną stygą ir juos išdėstykite taip:

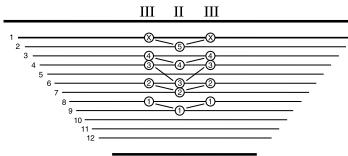
ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

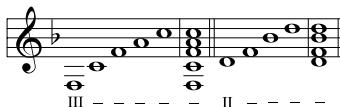
Skamba

Tai vadinsime II pirštų padėtimi. Pasimokykite šiuos du dengimus sujungti:

Skamba

Junginj kartokite keletą kartų, kol įgusite. Jei ši junginj įsisavinote, bandykite paskambinti dainos „Trys sesulės“ (jkankliavo S. Abromavičius) ištrauką:

Po to galite pakankliuoti dainos „Trys sesulės“ I dalį.

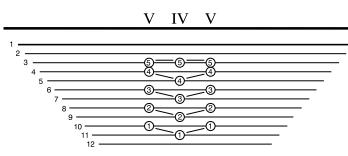
„Trys sesulės“

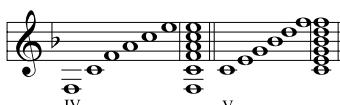
(Jkankliavo S. Abromavičius.
LTR rink. 4405(147), 2944(56).
Iššifravo V. Palubinskienė.)

Matome, kad pateiktam kūrineliui atlikti užtenka trių mūsų aptarty – III, IV ir II – padėcių. Tačiau tenka dar išmokti ir V pirštų padėtį, nes be jos negalėsime pagroti kai kurių kan-klininkų (ypač S. Abromavičiaus) paskambintų melodijų, daug gražių dainų ir šokių.

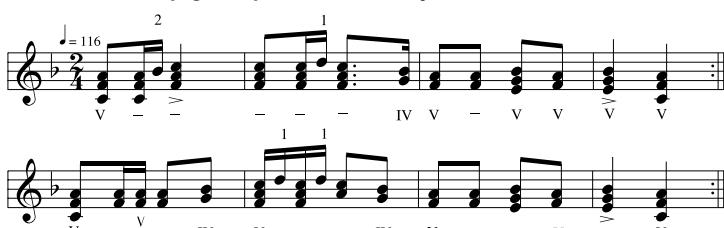
V padėtis – kai kairės rankos penktuoju pirštu dengiamo trečioji, ketvirtuoju – ketvirtoji styga, o kitais – praleidžiant vis po vieną stygą. Pereinant iš V padėties į IV, kairės rankos penktasis pirštas lieka vietoje, o pirmasis, antrasis, trečiasis ir ketvirtasis – perkeliame per vieną stygą aukštyn, t.y. į save:

Skamba

Šitaip galite paskambinti šokį „Šalabanas“.

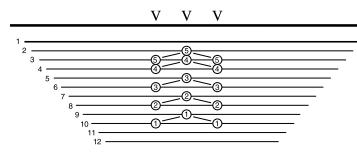

(Jkankliavo S. Abromavičius. LTR rink. 2587(18), 1226 (53).
Iššifravo J. Čiurlionytė.)

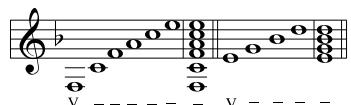
Aštuntoji styga užkabinama antruoj, dešimtoji – pirmuoju pirštu. Antrojoje pirmojo ir antrojo takto dalyje šešiolikties atliekame pakaitomis brauktuku ir kairės rankos vėlgi pirmuoju pirštu. Panagrinėsime, kaip geriau paskambinti kūrinėlio pabaigą:

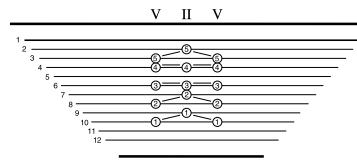
Cia tenka verstis V padėtimi, visus kairės rankos pirštus perkeliant per vieną stygą žemyn (nuo savęs) ir vėl aukštyn. Pirštus ant stygų reikėtų išdėstyti šitaip:

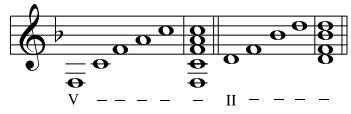
Skamba

Išmokę šią pabaigą, galite paskambinti visą „Šalabaną“. Liko išmokti dar vieną – V ir II padėcių jungtį, kuri yra bene sudėtingiausia. Kairės rankos pirštus išdėstome pagal V padėtį. Po to pirmajį, antrajį ir penktajį pirštus perkeliame per vieną stygą žemyn (nuo savęs), o trečiąjį ir ketvirtajį laikome vietoje. Grįždami į V padėtį, tris pirštus vėl perkeliame atgal:

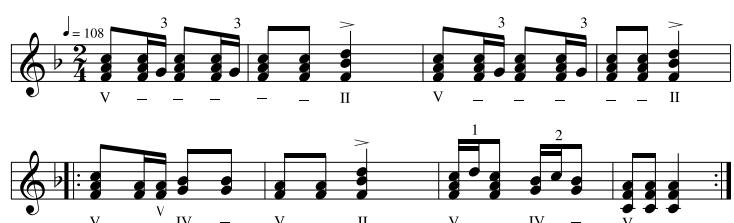

Skamba

Pakartokite ši junginj kelis kartus. Kai jų įsisavinsite, galėsite paskambinti dainą „Šermukšnėlis“, kur ši jungtis reikalinga antrajame, ketvirtajame bei šeštajame taktuose.

„Šermukšnėlis“

(Jkankliavo S. Abromavičius. TD p. 314. Iššifravo J. Čiurlionytė.)

Kaip pastebėjote, atliekant šią dainą, būtini įvairūs kankliavimo būdai: užkabinimas pirštu, užgavimas pakaitomis nuo savęs ir į save (tremollando), V ir II bei V ir IV pirštų padėcių jungimai. Dainos pradžioje esančias šešiolikties tenka užgauti trečiuoju kairės rankos pirštu.

Reikėtų dar paaiškinti, kaip, skambinant dylikastygėmis kanklėmis, užkabinti foršlagą (prieš pagrindinius garsus esantį garsą, skambantį kaip melodijos papuošalas).

Šokio „Skepetine“ (jkankliavo S. Abromavičius) pradžia:

Išdėstykite kairės rankos pirštus ant stygų pagal III padėtį. Pries štai kairės rankos pirštus ant stygų pagal III padėtį. Pries štai kairės rankos pirštus ant stygų pagal III padėtį. Pries štai kairės rankos pirštus ant stygų pagal III padėtį.

To paties šokio tēsinys:

Šį foršlagą (suvirpinama septintoji styga) išgaukite taip pat kairės rankos, bet ne pirmuoju, o antruoju pirštu į save. Mat šią ištrauką skambindami, stygas kairės rankos pirštais dengiame pagal IV padėtį.

Šokio tēsinj kankliuojamame taip pat (skambinama pagal IV padėtį), tik penktąją stygą užkabinkite kairės rankos trečiuoju pirštu.

Išmokę išgauti foršlagus, bandykite paskambinti visą šio šokio I dalį.

„Skepetinė“ I dalis

(Ikankliavo S. Abromavičius. LTR rink. 2587(8), 1226(45). Iššifravo V. Palubinskienė.)

Likusias „Skepetinės“ dalis galite nesunkiai išmokti, kankliuodami Jums jau žinomais skambinimo būdais.

Bekankliuodami būdingiausių S. Abromavičiaus įgrotų kūrinelių ištraukas, susipažinome ir įsisavinome visas penkias parankiausias stygų dangstymo pirštais padėtis ir išmokome reikalingiausių junginius.

Aptarėme skambinimą vakarų aukštaičių ir žemaičių dvylikastygėmis kanklémis. Norintieji išmokti kankliuoti ir devyniastygėmis kanklémis, galėtų pasinaudoti A. Česienės sudarytu leidiniu „Skambantys kankleliai“,⁸ D. Daunoraitės „Kankliavimo pradžiamokslis“⁹ bei M. Baltrėnienės „Devyniastygės kanklės: kankliavimo tradicijos ir dabartis“.¹⁰ Skambinimo būdai išlieka tokie patys kaip mūsų aptartieji, tik surandant pagrindinį dermės laipsnį reikia kitaip skaičiuoti stygas.

Kad būtų aiškiau, pateikiame stygų dengimo kairės rankos pirštais padėtis, kai instrumentas suderintas C-dur tonacijā.

Pagrindinė styga – antroji.¹¹

(* Skliausteliuose nurodyti skaiciu reiskia pirštu padetiu numeraciju pagal A. Cesienę ir D. Daunoraitę.)

Pagrindinė styga – antroji.¹²

Instrumentas suderintas G-dur tonacijā.

Pagrindinė styga – ketvirtoji.¹³

NUORODOS:

1. Bretkūnas J. Biblia, tatai esti vissas Schwentas Raschitas Lietuviwszkai pergiūtitas. – Karaliučius, 1580. – T. 6. – P. 260. – Rankraščio fotokopija.
2. Baika A. Kaimo armonikos. – Vilnius, 1994. – P. 23.
3. 1987–1999 m. ethnoinstrumentinių ekspedicijų duomenys. Etnomuzikos instituto archyvas.
4. Žr. Apanavičius R. Etnintonavimas // Tradicijos ir novatoriškumas meninėje kūryboje. Mokslinės konferencijos medžiaga Jono Švedo 85-mečiui. – Klaipėda, 1994. – P. 38–40; Bičiūnas V. Muzikinės akustikos pagrindai. – Vilnius, 1988. – P. 22.
5. Baltrėnienė M., Apanavičius R. Lietuvių liaudies muzikos instrumentai. – Vilnius, 1991. – P. 38–39.
6. Stebulis P. Kanklės. – Vilnius, 1955. – P. 58.
7. Slavinskas Z. Lietuvių kanklės // Tautosakos darbai, 3. – Kaunas, 1937. – P. 244–318.
8. Skambantys kankleliai / Sudarė A. Česienė. – Vilnius, 1995.
9. Daunoraitė D. Kankliavimo pradžiamokslis. – Šiauliai, 1995.
10. Baltrėnienė M. Devyniastygės kanklės: kankliavimo tradicijos ir dabartis. – Vilnius, 1997.
11. Žr. Skambantys kankleliai // Sudarė A. Česienė. – Vilnius, 1995.
12. Žr. Daunoraitė D. Kankliavimo pradžiamokslis. – Šiauliai, 1995.
13. Žr. Baltrėnienė M. Devyniastygės kanklės: kankliavimo tradicijos ir dabartis. – Vilnius, 1997.

ETHNIC REALITIES

Playing traditional repertory on the kanklės (the zither)

Vida PALUBINSKIENĖ

The cycle of articles on traditional playing the kankles in all Lithuanian regions is planned to be presented starting with this one. This is a methodical means on how to learn to play the kanklės in the way western Aukštaičiai and Žemaičiai traditionally play.

Aukso rankos ir vargo kryžius

Antanina SNARSKYTĖ–URBONAVIČIENĖ

Esu gimusi 1924 metų sausio 3 dieną Panevėžio apskrityje Trakininkų kaime samanotoj bakūžėj prie tvenkinio, kuriami vis antys plaukiodavo. Kaip toj dainoj: kur bakūžė samanota... obelis ta augalota... Tik gaila, kad nebuvo nei sodo, nei obels. Aplink – vien kūdra. Bet mama vis sakydavo, kad iš tiesų tai esu gimusi prieš Kalėdas, per Adventą. Matyt, kada krikštydavo, tokią ir gimimo dieną užrašydavo. Mano krikšto motina man atrodė labai negraži. Vis klausdavau mamos, kodėl tokią negražią paprašė. Atsakydavo: ogi kas gražus ir turtinges eis biedniokų vaikų krikštyti.

Mano tėvai buvo neturtingi. Neturėjo nei žemės, nei stogo virš galvos, tai ir gyveno, kur gaudavo pastogę prisigausti.

Tėvas Vincentas Snarskis buvo gimęs 1890 metais Panevėžio rajone. Jo tėvai susirgo kažkokia liga ir mirė vienas paskui kitą – vienas vieną savaitę, kitas – kitą. Liko 6 vaikai – keturios seserys ir du broliai. Tėvas, kiek žinau, buvo vyriausias. Po tėvų mirties brolij Juozapą įsisūnijo kažkokia teisėja, seserį Eugeniją – kažkokie ponai dar prieš karą išsivežė į Rusiją, seserį Malgosę taip pat kažkas išsivežė, tik į Prancūziją, į Paryžių, o seserį Michaliną – į Lenkiją. Lietuvoje liko tik mano tėvas ir jauniausioji sesuo Marija. Kiek vėliau ją Panevėžio spirito fabriko savininkai Montvilos iргi išsivežė, į Rusiją, išmokė mezgėjos amato. Tėvą kažkokie geri žmonės išmokino staliaus amato.

Tėvas ir sesuo Marija sirgo kažkokia liga, po kurios abu apkurto. Brolis Juozapas žuvo kare. Marija po karo grįžo į Lietuvą; dar Nepriklausomybės laikais sesuo ją buvo išsi- kvietusi į Paryžių. Ji ten pagyveno gal kokius dvejus metus, tačiau turėjo grįžti į Lietuvą, nes jai nedavė Prancūzijos pilietybės, kadangi, būdama kurčia, negalėjo išmokti jų kalbos. Taip tėvo šeima ir išsiblaškė po pasauli.

Mano mamos, Marijonos Klingytės, gimusios 1888 metais, šeimoje, be jos, buvo dar du broliai – Juozapas ir Stanislovas. Jų šeima gyveno Panevėžio apylinkėse – tarnavo Kurgonavos, Pajuostės dvaruose. Mano seneliai buvo Karelis Klingys ir Eleonora Gebelytė. Vyriausiasis mamos brolis Juozapas buvės labai gražus, tarnavęs, kaip sakydavo, karalienės pulke, o jį pakliūdavo tik rinktiniai vyrai. Juozapas žuvo kare. Broliui Stanislovui dar jaunam malūne nutraukė dešinę ranką, ko ne iki peties. Pirmojo pasaulinio karo metu užėjus bolševikams, visiems dirbantiems žmonėms buvo išdalinta po 2 hektarus Pajuostės dvaro žemės, gavo ir jis. Visą gyvenimą dirbo su viena ranka tą savo žemelę ir užaugino penkis vaikus. Mano mama Marijona dar visai jau na būdama susirgo raupais. Pasakodavo, kad turėjusi gra-

Antanina Snarskytė–Urbonavičienė dar paauglė,
bet jau siuvėja.

žius plaukus. O kai susirgo, tai jos mama, mano senelė, nuėmė nuo galvos visą kasą kaip kepurę, įmetė į krosnį ir sudegino. Po ligos tokie pat gražūs plaukai jau nebeataugo. Keturiolikos metų būdama ir ji liko be motinos. Dirbo dvare skalbėja, sakydavo, – pročka. Mamą brolis su tėvu išleido už invalido mano tėvo, nes nebuvo turtina, nebebuvo ir gražuolė. Vargo visą gyvenimą su mano tėvu, bet užaugino keturis vaikus – sūnų ir 3 dukteris.

Tėvas, kurčias statybininkas–stalius, dirbdavo pas žmones. Tik mažai kas suprasdavo, ką jis kalbėjo, tai mama eidavo kartu su juo susitarti dėl darbo. Pasitaikydavo ir nesusipratimų – ne visiems įtikdavo, kartais jam už darbą ir nesumokėdavo.

Mama dirbdavo pas ūkininkus, vasarą – lauko darbus, rudenį linus braukdavo, žiemą – verpdavo. Žiemos būdavo šaltos. Ji, galima sakyti, pusnuogė – per pusnis... Už darbą žmonės dažniausiai atsilygindavo maisto produktais, tai ir nešdavo ant pečių maišą bulvių, duonos, kartais ir lašinių gabaliuką, gynė vaikus nuo bado, nė vieno nepaliko likimo valiai.

Vėliau tėvai išsikėlė į Žviliūnų kaimą. Toje trobelėje, kiek prisimenu, grindų nebuvo, tik didelis pečius, kurio apačioje, papečkyje laikydavom keletą vištų. Mus maudydavo kubile, o paskui, kai pečius jau būdavo praausės, jį išvalydavo,

paklodavo kokį skudurą ir sukišdavo mus pa- sišutinti, paskui apiprausdavo ir – greitai ant pečiaus, kad nesušaltume. Tas pečius mus ir gelbėdavo nuo šalčio. O iš aukštai labai gerai matydavosi, kaip žiurkės ilgom uodegom laks- to po žemę... Žviliūnų kaime ir gimé jauniau- sioji mūsų sesuo.

Ateidavo šv. Jurgis, ir vėl kraustydavomės į kitą vietą. Tą kartą – į Liumeikių kaimą, teko pagyventi dūminėj gryčiukėj. Kol pečių kūren- davo, atidarydavo aukštinj – dūmai labai akis grauždavo. Sulipdavom ant lovos ir sédėda- vom, kol pečius kūrendavosi.

Vėliau tame pačiame kaime gavome šiek tiek padoresnį namelį, buvo ir pirtis. Jau geriau buvo. Malkoms atsivežti duodavo žmonės ar- klį, aišku, už jį reikėdavo atidirbtį.

Mums begyvenant Liumeikių kaime vyriaus- sioji mūsų sesuo pradėjo lankytį Užupradžių pradinę mokyklą. Mokytoja Gritėnaitė buvo la- bai gera, – nors aš dar buvau per maža, bet leisdavo man ateiti į mokyklą ir sédėti prie se- sers. Manės nieko neklausinėdavo, buvau lais- vas klausytojas. Ji žinojo, kaip mes gyvenam, mus myléjo, vis parsivesdavo į savo butą, pri- vaišindavo ir tik tada išleisdavo namo. Tikybos pamokų vesti atvažiuodavo kunigas iš Raguvos, berods, jo pavardė buvo Šermukšnis. Kai kas nors nemokėdavo poterių, tai gąsdindavo, kad jkis į kaminą.

Ir vėl šv. Jurgis. Mus nuvežė dar toliau nuo mokyklos, į Tumagalio kaimą. Apsigyvenome Viršilos dvaro namelyje, – vienas kambarys ir prieangis su grindim. Mama dirbo dvare. Mums davė gabaliuką žemės prie namelio daržovėms pasisodinti, duodavo lieso pieno po kibirą, užsi- auginom paršelį. Duodavo ir obuolių – sumes- davom obuolius į pieną ir nešdavomės, bet mums beeinant per kaimą berniūkšciai dažnai išgraibydavo juos iš pieno. Panelė Viršilaitė už- tepdavo mums ant miežinės duonos truputį sviesto ir vaišindavo. Duona būdavo karti, ne- skani. Visas dvaras buvo apsodintas gudobelė- mis. Kai uogos prinokdavo, būdavo skanios.

Leisdavo rinkti kiek norim. Prisimenu, pabėgo kartą mūsų paršelis – paieškojom, neradom, paverkém ir atsigulusios užmigom. Parnešė mums tą paršeli kažkokis žmogus, už- metė ant jo sermégą ir pagavo. Mama buvo pasodinusi dar- že kopūstų, tai kartą mes sugalvojom, kad reikia padžiovinti lapų duonai kepti, priskyném lapų, paklojom juos ant aukšto ir džiaugiamės, kad turėsim skanios duonos. Tai gavom bar- ti, kad per anksti nuskyném, kad nebus galvų... Miškas buvo netoli, malkų parsinešdavom ant pečių. Prieangj išsiplauda- vom ir šokdavom. Išgirdusios, moterys mamai sakydavo: jau tavo vaikai šoka... O mums būdavo linksma, kad švaru.

Su vyresniaja seserimi Genovaite (Antanina iš kairės).

Jau buvo geriau, tik mama vis sakydavo: vieną porą vyžu sunešioji, kol uždirbi, o penkias poras, – kol atlyginimą gauni.

Atėjo ruduo, o mokykla – dar toliau. Mus apaudavo na- ginaitėmis ant veltinių. Sesuo éjo į antrą skyrių, o aš vėl sédėjau prie jos. Mūsų tévai buvo beraščiai, bet matydavo, kad aš vis rašau su pagaliuku ant žemės, – nupirko ir man sasiuvinj bei pieštuką. Patys rašto nemokéjo, bet troško, kad mes jį pažintume.

Ir vėl tas šv. Jurgis. Šį kartą keliaujame pas tévo pus- broli Augustiną Eigirdą į Eigirdų kaimą, – kitame jų namo

gale buvo laisvas kambariukas ir pečius. Iš visų pusų miškas, Nevėžis, šalia – pagrindinis vieškelis Panevėžys – Ukmurge. Už butą per vasarą ganė Eigirdų karves. Ten aš pirmą kartą pamačiau automobilį. Bégom artyn pažiūrėti, bet jis greitai nuvažiavo.

Vasaros prabėgdavo po miškus beuogaujant, begrybaujant. Mama vidury pastatydavo didžiulį krepšį, ir mes visi į jį pildavome. Daugiausia būdavo mėlynių, žemuogių, aviečių. Uogas parduodavom, nes pinigų reikėjo. Mama jas nunešdavo į Raguvą. O jau grybų – nors vežimu vežk. Seniau žmonės iš miesto nevažiuodavo į miškus grybauti kaip darbar. Labai daug prisirinkdavom ir bruknių. Mama jų privirdavo didelius indus, truputėlių idėdavo cukraus. Valgydavom per žiemą su bulvėmis. Nevėžyje buvo daug žuvies. Mano vyresnė sesuo labai mėgo žuvauti, – su bulviniu krepšiu prigaudydavo karos, vėgelių ir kitokij žuvų daugybę. Kartą ji taip pagavo net didžiulę lydeka...

O aš, kai gyvuliai suguldavo, pareidavau pavalygti. Dėdienė pastatydavo nugriebto pieno, duodavo duonos. Kartais dėdė pasakydavo: kol puodynės dugno nepamatysi, tai ir neisi prie gyvulių. Matyt, pasirodydavo, kad perdaug valgau. Ir taip – iki Visų šventų, kaip buvo sutarta. Mokyklas nelankiau, nes visur buvo labai toli, o gal ir aprengt mūsų nebuvo kuo. O sesuo dar ir labai sirgo ausim. Tai ji tik du skyrius ir tebaigė.

Pasibaigdavo ganymas, tai tada ir nešdavom, ir su rugutėm veždavom, jei Nevėžis būdavo užšalęs, iš miško malakas. Ir taip visą žiemą. Prisimenu, atėjo pavasaris. Buvo velyvos Velykos. Mama aprengti mūsų neturėjo kuo, tai pasiskolino iš dėdienės kažkokį trumpą vatinuką, apvilko juo mane, atraitojo rankoves, ir išėjom iš vakaro į Raguvą, Didžiajam šeštadieniu i bažnyčią. Visą naktį pratūpėjome bažnyčioje, užmigome. Pakeliu akis, – ogi kunigas jau pamokslą sako. Tai, matyt, jau buvo po Prisikėlimo. Po pamaldų einate namo – toks gražus rytas, šilta. Ėjom pagal Nevėžį, – žydėjo purienos... Kadangi buvo šlapia, nusiauvėm kojas ir ējom basi. Vis tiek buvo linksma, – kad Velykos. Tai buvo 1935 metai.

Mes išsikéléme gyventi į Miežiškių miestelį, pas Lukoševičiūtes. Turėjom puse kambario su grindimis, priekinę kambario dalį be grindų laikė virtuve, ten stovėjo didžiulis pečius. Buvo siaubingai nešvaru, – kažkada, net nežinau, prieš kiek metų ten gyveno panelių Lukoševičiūčių tėvas, tai po jo mirties ten vis dar stovėjo lova, ant pečiaus buvo sumestos vyžos... Mes su mama išspiplovėm, susitvarkėm, išmetėm visus nereikalingus daiktus, šiukšles ir tik tada atsikraustėm gyventi. Jau buvom paaugusios, tad per vasarą ėjom dirbtį kartu su mama. Jau tada buvo lengviau – daugiau darbų atsirado. Miške skutom popiermalkes, kasėm duobutes medeliams sodinti. Būdavo ištempta virvė su raudonais mazgeliais, ties kuriais reikėdavo iškasti duobutę. Turėdavom suspėti kartu su suaugusiais žmonėmis. Kai pasibaigė tie darbai, nuėjom atsiimti atlyginimo. Mokėdavo po 2 litus už dieną, o mums su seserim nenorėjo tiek mokėti, dėl to, kad mes – vaikai... Aš pradėjau verkti, – juk mes tą

patį darbą nudirbom, kaip ir visi. Tada eigulys Skrebė pagalvojo, pagalvojo ir sumokėjo mums tiek, kiek ir visiems.

Rudenipop eidavom pas ūkininkus bulvių kasti. Mama skubindavosi kasti, kad galėtų sugržti ir mums padėti neatsilikti nuo visų.

Tais pačiais 1935 metais, rudenį, mane priėmė į Miežiškių pradinę mokyklą, iš karto į trečią skyrių. Pasibaigus mokslo metams, éjau ganyti karvių pas Šukj, prie pat miestelio. Labai anksti keldavo, dar saulei netekėjus, bet nors soti buvau – namai netoli. Tada man nupirkо suknelę, – buvau laiminga. Teko tarnauti ir prie vaikų, bet prie jų man sunku būdavo, nes aš vaikų nemylėjau, o gal nemokėjau su jais elgtis. Kol motina nematydavo, dar pusė bédos, bet kai motina ateidavo... prisimenu, Kulbės Antanuiukas tai rėkdavo kaip pagedės.

Po vasaros darby – vėl mokykla, ketvirtas skyrius. Man sekési gerai. 1937 metais pradinę mokyklą baigiau vienais penketukais. Kaip aš norėjau mokytis toliau, bet nebuvu galimiųbių. Būtų reikėjė važiuoti į Panevėžį, samdyti butą... Miežiškuose tik užėjus tarybų valdziai įsteigė 5-ą ir 6-ą skyrius. Taip ir likau be mokslo.

Aš su lélém nežaisdavau kaip kitos mergaitės. Aš tik siūdavau lélém drabužius. Tévai nužiūréjo, kad mègstu siūti. Man éjo 15-ieji. Pavasarį mane išleido mokytis siuvėjos amato, tam pačiam miestely pas Dominienę. Ji man liepē siūlę susiūti su siuvamaja. Susiuvaus tiesiai. Sako: gerai, būsi siuvėja. Priėmė. Už mokslą reikėjo mokėti 60 litų per metus. Pusę metų pasimokiau, mano mokytoja Dominienė išskélé gyventi į Kauną. Jie vaikų neturėjo, tai siūlė ir man kartu su jais važiuoti į Kauną. Bet mama neišleido, saké, – būsi jiems kaip tarnaitė, be to, didelis miestas, dar suklysi. Gal ir be reikalo ji manęs neišleido, gal šviesesnis būtų buvęs mano gyvenimas.

Tada man buvo jau 15-a metų. Nuvedė mane pas gerą siuvėją Grigonį. Priėmė nuo Trijų karalių, mokėti už mokslą nereikėjo. Jis sukirpdavo dvejas kelnes iš čerkeso, o aš tas dvejas kelnes per dieną ir pasiūdavau. Už kelnes imdavo po 2 litus. Švarką vieną per dieną pasiūdavau. Siūdavom ir išeiginius rūbus – moteriškas „futras“, didelėmis apykaklėmis, iš brangios medžiagos, taip pat ir kailinius. Bet tokius rūbus jis pats siūdavo. Su manim mokési ir du berniukai, tai jiems dažniausiai duodavo padėti siūti kailinius. Pas juos buvo mažas kambarėlis, beveik visada pilnas naminio rietimų, čerkeso, milų. Iš milo tada siūdavo tokius kaip ir lietpalčius (vadino sermègomis) su kapišonais.

Padirbau kelis ménescius. Velykoms jis man davė 10 litų. Sako, nusipirk batukus. Nenusipirkau aš batukų. Atidauvau pinigus mamai. Ji nupirkо miltų ir iškepė duonos. Vėliau mokytojas man kas savaitę duodavo po šešis septynis litus. Geras buvo, linksmas žmogus. Greitai dirbdavo, ir vis dainuodamas. Tik gaila, kad buvo stikliuko mègėjas. Pirmadieniais dažnai nedirbdavome, jam būdavo pagirios.

Tik kad vėl neilgai teko mokytis ir dirbtį. Prasidėjo karas. Lenkai veržési į Lietuvą, tai ir išėjo mūsų mokytojas Vilniaus ginti. O kai jis gržo, nebenuéjau. Pasiskolinau

šiokią tokią rankinę siuvamają mašiną, pradėjau pati savarankiškai siuti. Taip ir likau savamokslė, truputį iš vieno, truputį iš kito pasimokiusi. Iš pradžių buvo labai sunku. Visada drabužių kirpdavau su baime, kad tik nesugadinčiau. Jau iš vakaro žinodavau, ką kirpsiu, tai per naktį neužmigdavau, galvodavau, kaip ką padaryti. O vėliau pradėjau net savo modelius kurti. Aš labai dėkinga tėvams ir už tiek, kad išmokė amato, nes kaipgi aš būčiau gyvenusi?

Keturiaskesdešimtieji metai. Užėjo rusai. Aš vis dar siuvau pasiskolinta siuvamaja, bet teko ją grąžinti. Jei paprašydedavo, siūdavau pas žmones, jų namuose. Vokiečiams užėjus, prasidėjo registracijos darbams, daugiausia jaunimo. Buva dar nepilnametė. Mano vyresnė sesuo, draugai sugundė: darbo néra, tad émė ir užregistruavo darbams į Vokietiją, juk jauniems kas ten galvoj, maném, – per tris ménescius galvos nenusuks... Išvažiavom, išlipom Tilžėje, žydėjo liepos – gražu. Nuvežé mus šimtą aštuoniasdešimt kilometrų nuo Tilžės už Žsrucio, nelabai toli nuo Lenkijos sienos. Ten jau lauké darbdaviai ūkininkai. Mus išskirstė po vieną po du, kam kiek darbininkų reikėjo. Mes su seserimi nesiskyrém, tai mus abi parsivežé į vieną kaimą, tik pas skirtingus ūkininkus. Kaimas stovėjo prie labai didelio ežero. Nuo mūsų iki Karaliaučiaus buvo šimtas dviešimt kilometrų.

Iš karto buvo liūdna – nemokėjau nei karvės melžti, nei pédo surišti. Šeimininkai turėjo 12-a karių. Nusivedė mane prie jų, pasakė, kurias turėsiu melžti, padavé suoliuką, kibirą, parodę, kaip melžti. Nespėjau visų pamelžti... O kai pripratau, tai pamelždavau šešias karves. Išmokau visokių darbų. Kai tik prasidėjo rugiapjūtė, reikėjo rugius suimti ir surišti. Kitus javus pjaudavo mašinomis. Bulves kasdavo taip pat mašinomis. Šeimininkai laiké daug paukščių, kiaulių. Buvo nustatytta, kiek šeima gali papjauti gyvuliu sau, kitus reikėjo parduoti. Tai jie, užuot piovę vieną kiaulę, pjaudavo dvi, o vietoj tos antros paršelj augindavo.

Ten vyresni žmonės daugiausia kalbėjo tokiu lenkiškos, prūsiškos, mozūriškos kalbos mišiniu, o kadangi mes nuo vaikystės supratom lenkų kalbą, tai ir susikalbédavom. Jauni irgi mokėjo taip šnekėti, bet tarp savęs kalbėjosi vokiškai.

Geri žmonės man pasitaikė. Jie mane myléjo. Gal kad dukterų neturėjo, tik keturis sūnus. Šeimininkas buvo ligotas, tai per žiemą išgulėdavo lovoj. Jis man sakydavo: pasilik pas mus, išrinksim gražiausią sodybą, ištékési ir gyvensi. O aš jam atsakydavau: išleiskit mane vienais baltiniais, aš pésčia namo pareisiu.

Suéjo trys ménesciai, ir mes susiruošėm namo, į Lietuvą. Šeimininkas mus nuvežé į darbo rūmus. Ten jau buvo daugiau lietuvių suvažiavę. Bet niekas su mumis į kalbas

1951-ujų rugpjūtis Raguvoje. Su dukrele.

nesileido. Pasakė: kai baigsis karas, tai ir išvažiuosit. Ir dar pagrasino, kad nubaus. Tai ir sugržom, šeimininkas parsivežé patenkintas. Po pusantrų metų darbo pasiprašiau atostogų. Išleido, nes taip priklausé. O sesers neišleido, bijojo, kad nesugržim. Aš sugržau, nes gailėjau sesers. Tada prikalbinom sesers šeimininkus, kad išleistų ir ją atostogą, sakém, kad namie pasilikti neįmanoma. Išleido ir ją. Bet mes susitarém, kad ji negrž. Aš pasiaukoju. Neleido jai net drabužių pasiimti, bijojo, kad negrž. Po metų aš vėl pasiprašiau atostogų. Jie mūsų priešais nelaiké. Bet labai jau sunkiai išsiprašiau – pasakiau: prašysiu, kad perkeltų į kitą ūkį. Šeimininkas sutiko, bet verkdamas prašé, kad gržčiau.

Saké, kai vaikai iš karo sugrįš, tada galési išvažiuoti. Labai tikéjo, kad karą laimés.

Aš namo grįžau žiemą, o pavasarj rytuose jau girdėjos karo griaustinis, vokiečiai traukési. Parašiau jiems laišką (buvau pramokusi šiek tiek ir rašyti), kad negrįšiu. Tai šeimininké atsiunté man dar siuntinuką, sudéjo drabužius, kuriuos buvau palikusi.

Ir išėjau aš tada pas Rimšas tarnauti. Savo siuvamiosios mašinos neturėjau, o dirbtį reikéjo. Man pas Rimšas betarnaujant, tą vasarą, vokiečiai traukési iš ryty. Betarnaudama pas Rimšas užsidirbau seną vokišką siuvamają mašiną „Nauman“. Miežiškiuose netoli Rimšų namų stovėjo žydo Zelkio namai (nežinau, ar tai jo vardas, ar pavardę, tiesiog žmonės jį taip vadino). Zelkis turéjo ir žemės, ūkininkavo, turéjo ir dar vieną namą Miežiškių centre, mūrinį, tame buvo parduotuvė ir nuomojami butai (vienu metu, jau prie rusų, ir mes ten gyvenome). Vokiečiams užėjus visą Zelkio šeimą sušaudė. Taščiuose namuose buvo apgyvendinta Martinkaičių šeima iš Vokietijos. Prieš rusų grįzimą jie išbėgo į Vokietiją. Daug daiktų už markes paliko mano šeimininkams Rimšoms. Tarp tų daiktų buvo ir sena siuvamoji mašina, kurią vietoj pinigų už tarnavimą Rimšos man ir atidavé. Be to, dar buvo suderéta 2 kg vilnų ir linų, grūdų. Vietoj vilnų man atidavé naują iš naminio pilkai juodais langučiais audinio pasiūtą paltą. Aš jį persisiūvau, dar kepuraitę iš juodo pliušo pasisiuvau ir mandravoju.

Nuo tada aš jau niekur netarnavau. Siuvau namie ir pas žmones, kas kaip prašé. Per dienas siūdavau, vakarais megzdavau (vokietė mane ir megzti išmokė). Eidavom su draugėmis ir draugais į šokius. Buvo jau linksma, tik neilgai. Karui pasibaigus, po metų kitų mes persikélém gyventi į Raguvą. Prasidėjo neramumai, vežimai, šaudymai, žudynės. Pasibaigé ir linksmybės.

Sulaukusi dvidešimt trejų metų, ištakėjau. Ęjo 1947-ieji. Po vedybų praéjus kelioms savaitėms sapnavau tokį sapną. Rodos, nuéjau į bažnyčią. Visi žmonės ruošési procesijai, kas neše véliavas, kas ką, o man zakristijonas padavé nešti kryžių. Rodos, žinau, kad turiu eiti pirma su kryžium, o aš likau paskutiné, nespéjau pirma visų. Toks, atrodo, buvo sunkus kryžius, kad aš nespéjau pirma visų eiti. Taip aš ir nepanešiau savo kryžiaus. Nuéjau pas mamą ir papasakoju savo sapną. Mama pradéjo verkti. Visą gyvenimą prisimenu tą sapną, ir tikiu, žinau, kad tokie reikšmingi sapnai išsipildo.

Vyras niekur nedirbo, tik mano uždirbtas kapeikas skaičiavo. O kai pradéjo dirbtį durpyne mašinistu, susirado ne tik draugų, bet ir draugių. Man žmonės pasakydavo, kada ir kur parugėmis vaikščiojantį matydavo. Mano vedybinis gyvenimas netruko né trejų metų. 1949 metais laukiausi dukrelés, o mano vyras uliavojo su panelémis. O nuéjës dirbtį į Raguvos pieninę, susirado ir visai rimtą „paną“ – 19-a metų už jį vyresnę sūrininkę.

Pirmaisiais gyvenimo metais sunkūs laikai buvo, daug ko trūko ir man, ir motinai. Prisimenu, mama sirgo, nupirkau iš spekuliantės saldainių nors arbatai pasaldinti, nes cukraus nebuvo. Paréjau namo, o mano vyras atémé iš ma-

nės piniginę, suskaičiavo, kad trūksta pinigų, jsiuto, susidéjo daiktus į savo pasoginj medinj lagaminą ir išéjo laukti pravažiuojančios mašinos, – važiuos į Pasvalį pas savo būvusią panelę. Prastovéjo visą dieną, o paskui pragéré mano uždirbtus pinigus ir sugrijo. Ne vieną kartą dar buvo vartomi stalai, daužomas kédés, – tai dėl duonos kepaliuko, tai dėl muilo gabalėlio, duotų mamai.

Tais pačiais 1949-aisiais, kai laukiausi dukrytés, buvo nužytas mano tévas. Tévą nužudé lietuviai miško broliai, partizanais vadinami. Gegužés ménésj tévas išéjo dirbtį pas Plitą į Tumagalio kaimą. Eidavo pamiske pro Morkūno namus, užeidavo pas savo gimines Eigirdų kaime. Kaip véliau sužinojome, pas Morkūnus buvo partizanai, géré. Žmonės pasakojo, kad Morkūnas ir paprašęs, kad jį nužudyti. Taip tévas ir dingo. O mes maném, kad jis dirba. Véliau buvo kalbų, kad maté Nevéžy lavoną. Kiti kalbėjo, kad dalgiai sukapojo. Kiek tos tiesos, ir dabar nežinome. Manau, kad žmonės žinojo, kas atsitiko, bet bijojo pasakyti. O aš kiekvieną naktį sapnuodavau, kad ateina pas mane tévas, visada kruvinas. Jau véliau, bet dar jauna būdama sapnavau, kad į Nevéžį įteka kažkoks griovys, kad vasara, vanduo jau nuslūgęs, prie pat upės moteris su paaugle mergaitę labai nerami, naktimis verkdavo, klykdavo, nežinojau nei ko griebtis. Aš tokių baisių išgyvenimų turéjau, tai ir vaikui atsiliepę.

1950-ujų rudenį mano vyras išvažiavo paskui sūrininkę į Šilutę, visam laikui, o man né viena ašara nebenuriedėjo. Tik gaila buvo savo jaunystés. Anyta dar vis ateidavo iš Krityžés kaimo ir rypuodavo žiūrédamas į vaiką: kad nors tos mergaitės nebūtų buvę... O man per širdj – kaip su peiliu, bet buvau léto būdo, nedrįsdavau jai nieko pasakyti. Tada visas mano džiaugsmas ir buvo mergaité. Mes visur – abi. Prisimenu, pasisodindavau ant rogučių – ir į pirtį. Pa-augusių – į bažnyčią.

Susirgo mano dukrytė. Visą dieną išguléjo vaikas be jokio balso. Labai išsigandau, vakare nubégau, susiradau gydytoją. Atėjo, nors jau naktis buvo. Iš karto pasaké, kad difterito pradžia. Pinigu neturiu, – nubégau pas kaimynę Misiūnaitę, paskolino kelis rublius ir – naktį į vaistinę, prikeliuvaistininkus Rimkevičius. Atskélé, pažiūrėjo į receptą ir davé vaistų, bet trūko pinigų. Patikéjo, kad atnešiu. Sako: bék greičiau namo. O gydytojas lauké sédédamas prie vai ko, kol atnešiu vaistus. Turéjo jau pasiruošę švirkštus, suliedo tą serumą prieš difteritą, ir paryciui mano mergytę jau pradéjo krutéti, atsigavo. Nedaug trūko, kad būčiau jos netekusi. O po kurio laiko – vél. Pastebéjau, kad iš šono žiūrint jos viena akytė tartum smailėja. Greitai susiruošém į Panevėžį, nes Raguvoj okulisto nebuvo. Sulaukém praeinančios mašinos. Mašina su būda, iš abiejų pusų suolai iš lentų prikalti. Susédom, mergaitę – ant kelių, o krato į visas pusēs. Vaikas visą kelią rékt: ba ba ir ba ba... iki pat Panevėžio. Susiradom gydytoją Lučno, priémé greitai ir labai nuoširdžiai. Iš karto pasaké, kad votis keliasi ant pačios akies lėliukés. Prirašé penicilino, lašinti kas dvi valandas dieną ir

naktj. Viena gyvenau. Kaip vienai sulašinti? Vaikui juk ne paaškinsi, kad būtinai reikia. Bet vargas visko išmoko. Taip ir išgelbėjau nuo apakimo. Pirmą kartą – nuo mirties, o antrą – nuo apakimo, nes gydytojas pasakė: gerai, kad laiku kreipėtės, nes būtų akytė išvarvėjusi, ir būtų mergaitė akla.

Po penkerių metų, mes tada jau gyvenome su mama ir sesers šeima, prisimenu, kalėdojo kunigas. Jis vaikų (mano dukters ir sesers sūnaus, metais už ją vyresnio) paklausė, ar mokat persižegnoti. O ji: tegul Rimas pirmas persižegnoja... Kunigas ir visi pradėjo juoktis. Apskritai įdomūs buvo mūsų vaikai, juokingi. Prisimenu, kai 1953 metais mi-ré Stalinas, mes dar gyvenom Raguvos. Reikėjo būtinai iškelti vėliavas. Suradom raudoną skudurą, nudažém juodai kaspiną ir iškélém. O mūsų vaikai ir sako: kad ir vėliavą iškélém, ustiek Stalinas mirė! Jai buvo šešeri, kai mes visi išsikélém gyventi į Panevėžį. Sesers sūnus éjo į pirmą klasę, o ji rašė ir skaitė, neatsilikdama nuo pusbrolio, namie. Atéjo mokytojas mokinį surašinéti į pirmą klasę. Pažiūrėjo, pažiūrėjo ir sako: ruoškis, būsi pirmūnė. Taip ir buvo. Ji mokési Panevėžio pirmoje septynmetėje mokykloje pas mokytoją Kazimierą Plungę iki penktos klasés. Mokytojas vis klausdavo, kaip aš ją auklėju, kad tokia gera. Neturédavau ką atsakyti, nes man nebuvovo kada prie vaiko sédéti – man vienai reikėjo duoną uždirbti, apsirengti ir vaiką aprengti, dar ir mamai padéti. Bet ji man gédos niekur nepadarė. Kviesdavosi mane vis į mokyklą pasisakyti, o aš per ašaras negalédavau kalbėti. Kai Plungę išeido į pensiją, ji taip raudojo, lyg motina būtų mirusi. Prisimenu, dar pajuokavau, kad taip neverks, kai aš mirsiu.

Pokario metais visiems sunku buvo. Kol gyvenom Raguvos, duoną pirkdavom iš spekuliantų, maišais forminių kepaliukų atveždavo į Panevėžį. Vieną tokią Padelevičiutę net pasodino už tą duoną. Jau gyvenant Panevėžyje, mama atsikeldavo nuo vidurnakčio ir eidavo užimti eilés ar prie duonos, ar prie cukraus. Prisimenu, kartą sužinojom, kad atveš miltų. Visą dieną eiléje prastovéjom, o kai atvežé, tai kas stipresnis, jéga, per galvas, nežiūrédamas jokios eilés... Taip ir nebeliko mums tų miltų. Tad ir pirkdavom iš spekuliantų.

Visiems buvo nelengva, o žmonės vis tiek norėjo apsirengti. Buvo madinga kombinuoti drabužį iš kelių medžiagų, tad ir suk davau galvą, kaip padaryti, kad būtų gražu. Storesnius rūbus ardydavo ir versdavo į blogą pusę. Ne kiekvienas galéjo naujają medžiagą nusipirkti. O ir medžiagų nebuvuo. Pirkdavo dažniausiai iš spekuliantų. Paltinė medžiaga dažniausiai buvo buklė, vėliau atsirado bobrikas, o paskui jau ir ilgesnio plauko medžiagų būdavo, vadino matonais. Gatavų rūbų gal mažai buvo, kad žmonės daugiausia siūdindavosi privačiai. Fasonai dažniausiai tiesaus kírimo, žemiau kelių, kai kas siūdavosi liemenuotus, siūlėmis pagražintus rūbus. Buvo madingi statūs pečiai. Sunku būdavo padaryti petelius, net rankų sausgysles patempdavau. Žieminius paltus siuvosi su namų darbo vatalina, iš vilnomis apveltos ir nudažytos marlės. Kai pradédavau rudenį siūti, tai iki velyvo pavasario darbo užtekdavo. Vasarą

siūdavau sukneles iš vilnonės medžiagos, natūralaus lietuviško šilko, krepdešinų, markizetų, krepžeržetų, štapelio. Vėliau atsirado užsienietiškų aksomų, barchato. Sunku buvo juos siūti, krentančios medžiagos. Nebuvo ko pasiklausti, kaip reikia kirpti, kaip ką daryti. Tai ir suk davau pati galvą. Arba ieškodavau iškarpu žurnaluose.

Sukneles siūdavo labai įvairiai, bet daugiausia kliošines, kartais net saulės kliošą. Per liemenj kirptos, rankovės durtos arba kimono, o jau vėliau – be rankovių.

Darbo turėjau daug, kad būčiau tiek sveikatos turėjusi. Kur gyvenau, ten mano ir žmonės buvo aprengti. Raguva, Panevėžys, tada Kédainiai, vėl Panevėžys. Siuvosi jaunos ir vyresnės, mokytojos, gydytojos, kam tik patiko mano darbas. Atvažiuodavo ir iš Vilniaus, iš Kauno. Kai grįžom iš Kédainių į Panevėžį, dar ilgai važiavo pas mane buvusios klientės.

Kai kurių klienčių aš jau nebeprisimenu ir gatvėje sutikusi nebepažistu, o mane daug kas pažsta ir sutikę vis užkalbina. Dirbau nebrangiai, gal dėl to ir darbo daug turėjau. Bet buvo ir tokiai, kurie deré davosi. Prisimenu, dar pačioj jaunystėj parsivežé mane į savo namus toks ükininkas, berods, pavarde Daunoravičius, į kaimą tarp miškų. Turtingas ükininkas buvo. Prisimenu, aš jiems daug moteriškų apatinį kelnių ir kitko iš naminių audinių pasiuvaus, o kai reikėjo sumokéti, tai man pasiūlė tik po du rublius už dieną. Aš paprašiau, kad sumokétų už kiekvieną drabužį atskirai, o šeimininkas man atsaké: tokia jauna ir nori tiek daug uždirbti. Darbo dar buvo, bet nesutikau už 2 rublius per dieną dirbti. Aš siūdavau greitai. Pasakiau, kad daugiau nedirbsiu. Buvo daug sniego, ir šeimininkų sūnus labai nenorėjo manęs vežti namo, bet nieko nepadarysi, – turėjo parvežti. Turėjau daug nuolatiniai klienčių, ir jos lepindavo mane komplimentais, neva man lygiu nér.

Po vienuolikos metų vienatvés išsiskyriau su savo vyru ir ištékėjau antrą kartą. Deja, vėl nesékminges. Bet užauginau dvi dukras, turiu tris anūkes. Man jau septyniasdešimt aštuoneri. Mano, siuvėjos, rankos – išsukiotais sānariais, sveikatos nér, nuo jaunystés taip ir nesiskiriu su vaistais. Štai sédžiu, rašau prisiminimus: ir kas gi buvo tas mano gyvenimas? Negi – vien vargo kryžius?

Spaudai parengé Dalia RASTENIENĖ

PEOPLE NARRATE

Hands of gold and the cross of misery

Antanina SNARSKYTÉ–URBONAVIČIENĖ

The article provides a vivid description of a miserable childhood of children of a poor family. It is a story about how a trade of a tailor was learned by people in the first decades of the 20th century, how they lived in Lithuania after World War II, their way of wearing dress and making them. The author thinks herself a self-taught dress-maker, however, as it can be seen from her narrative she had a talent in dress-making and would make use of it wherever she lived.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA**LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS**

LIAUDIES KULTŪRA 2002 Nr. 2 (83)

Žurnelas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai*REDAKCIJOS ADRESAS:*

Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Dalia RASTENIENĖ tel. 61 34 12

SKYRIU REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS

– bendrieji kultūros klausimai,
mitologija, tel. 61 31 61Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija,
folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61Juozas ŠORYS – etnologija,
tautodailė, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61

Beatričė RASTENYTĖ – korektorė

Ramūnas VIRKUTIS – fotografas

Maketas Martyno POCIAUS

Reziumė į anglų kalbą vertė

Sigita JURKUVIENĖ

*REDAKCIINĖ KOLEGIJA:*Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvij
kalbos institutas, Antakalnio 6, 2055
VilniusHabil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, 2001 VilniusHabil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvij
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, 2055 VilniusJuozas MIKUTAVIČIUS, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 VilniusProf. habil. dr. Vacys MILIUS, Lietuvos
istorijos institutas, Kražių 5, 2001 VilniusDr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 VilniusDoc. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ,
Lietuvos muzikos akademija,
Gedimino pr. 42, 2001 VilniusDoc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio 27, VilniusProf. habil. dr. Angelė VYŠNIAUSKAITĖ,
Antakalnio 83-22, 2040 Vilnius

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152

Pasirašyta spaudai 2002 03 22

Formatas 60×90/8

Rinkta kompiuteriu. 11 sp. l.

Kaina: prenumeratoriams 4,69 Lt.

Pardavimui – sutartinė

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius<http://www.lfcc.lt>email: liaudies.kultura@lfcc.lt

Spausdino UAB „Sapnų Sala“

Moniuškos g. 21, Vilnius

TURINYS:

Tautosakos aruode. Liudviko GIEDRAIČIO pokalbis su Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto darbuotojomis Brone STUNDŽIENE ir Nijole LAURINKIENE	1•
--	----

MOKSLO DARBAI

Gintaras BERESNEVIČIUS. Jazygai, jutungai, jotvingiai: kariai raiteliai nuo Meotidės iki Dunojaus	7•
Rūta ŠIMONYTĖ-ŽARSKIENĖ. Skudučiavimas – moteriškosios kultūros reliktas	12•
Rūta GUZEVIČIŪTĖ. Drabužių kelionės. Kelnės.....	16•
Rita REPŠIENĖ. Lietuvių etiologinės sakmės: dviejų kultūrų dermė (Atitaisoma klaida)	28•

LATVIJOS BALSAS

Prof. Pēteris ŠMITS. Latvių mitologija	29•
--	-----

TARP MINČIŲ

Arūnas KYNAS. Krikščioniškų ženklų tipologija ir paplitimo arealas Lietuvoje XIV–XX amžiuje	35•
--	-----

ATGARSIAI

Vita IVANAUSKAITĖ. Ilgi ir vingiuoti giesmės keliai	47•
---	-----

SKAIITYMAI

Šlemiulerio 1752 m. kelionė iš Prūsijos į Gardino seimą	49•
---	-----

KITOS KULTŪROS

Kristi SALVE. Apie lyvių tautosaką ir liaudies tikėjimus	60•
--	-----

KNYGOS

Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ. Atgimę Christiano Bartscho „Dainų balsai“	67•
--	-----

VIENO KŪRINIO ISTORIJA

Aušra KARGAUDIENĖ. Madona su kūdikiu	69•
--	-----

ETNIINĖS VEIKLOS REALIJOS

Lijana ŠATAVIČIŪTĖ. Antano Tamošaičio tautinės veiklos tāsa Lietuvoje	71•
--	-----

Vida PALUBINSKIENĖ. Tradicinio repertuaro kankliavimas.

Vakarų aukštaičių ir žemaičių kankliavimas	75•
--	-----

ŽMONĖS PASAKOJA

Antanina SNARSKYTĖ-URBONAVIČIENĖ. Aukso rankos ir vargo kryžius	82•
--	-----

Klaidos atitaisymas

2001 m. 5-ame numerje, „Mokslo darbų“ skyriuje, spausdinto Janinos Morkūnienės straipsnio „Jurbarkiečių transportas: retrospekcija, savitumai, panaudojimas“ 12 pavyzdžio parašas turi būti: „Vienkinkiai šlajukai...“. Toliau kaip tekste. Atsiprašome.

VIRŠELIUOSE: Ramūno VIRKUČIO nuotraukos

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.